

**ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΠΕΛΟΠΟΝΝΗΣΟΥ
ΣΧΟΛΗ ΑΝΘΡΩΠΙΣΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ
ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΣΜΙΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ
ΤΜΗΜΑ ΦΙΛΟΛΟΓΙΑΣ**

**ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ
«ΑΡΧΑΙΑ ΚΑΙ ΝΕΑ ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΦΙΛΟΛΟΓΙΑ»
(Ειδίκευση: ΑΡΧΑΙΑ ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΦΙΛΟΛΟΓΙΑ)**

**Οι δημηγορίες των Κορινθίων, των Αθηναίων Πρέσβεων,
του Αρχιδάμου και του Σθενελαΐδα στο Α Βιβλίο του Θουκυδίδη.**

ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΗ ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

της

ΜΥΛΩΝΑ Γ. ΜΑΡΙΑΣ

Διπλωματούχου τμήματος Φιλολογίας του Πανεπιστημίου
Πελοποννήσου, 2015.

ΕΠΙΒΛΕΠΩΝ ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ: Κωνσταντινόπουλος Λ. Βασίλειος,
Ομότιμος Καθηγητής Πανεπιστημίου Πελοποννήσου.

ΣΥΝΕΠΙΒΛΕΠΟΥΣΕΣ:

1. Βολονάκη Ελένη, Μόνιμη Επίκουρη Καθηγήτρια Πανεπιστημίου Πελοποννήσου.
2. Ξανθάκη-Καραμάνου Γεωργία, Ομότιμη Καθηγήτρια Πανεπιστημίου Πελοποννήσου.

Καλαμάτα, Φεβρουάριος 2020

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΕΥΧΑΡΙΣΤΙΕΣ.....	3
ΠΕΡΙΛΗΨΗ.....	4
ABSTRACT.....	5
ΕΙΣΑΓΩΓΗ.....	6
➤ Ιστοριογραφία.....	12
➤ Θουκυδίδης, ο Αθηναίος.....	16
➤ Η επίδραση της Σοφιστικής στον Θουκυδίδη.....	20
➤ Θουκυδίδης: θρησκεία και μύθος.....	25
➤ Το ήθος του Θουκυδίδη.....	28
➤ Η επιστημονική μέθοδος του Θουκυδίδη.....	29
➤ Οι δημηγορίες στο θουκυδιδικό έργο.....	31
➤ Θουκυδίδειο ύφος και γλώσσα.....	35
➤ Χειρόγραφο Παράδοξη.....	39
➤ Το Α Βιβλίο του Θουκυδίδη.....	40
ΚΥΡΙΩΣ ΜΕΡΟΣ	
➤ Η δημηγορία των Κορινθίων (I. 68-71).....	44
➤ Η δημηγορία των Αθηναίων πρέσβευον (I. 73-78).....	64
➤ Η δημηγορία του Αρχιδάμου (I. 80-85,).....	97
➤ Η δημηγορία του Σθενελαΐδα (I. 86).....	117
ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ.....	123
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ.....	127

ΕΥΧΑΡΙΣΤΙΕΣ

Προ της ανάπτυξης της παρούσας διπλωματικής εργασίας, θα ήθελα να εκφράσω τις ειλικρινείς και θερμές ευχαριστίες μου σε όσους συνέβαλαν στην ολοκλήρωση αυτής της προσπάθειας, καθώς η επιστημονική συμβολή τους υπήρξε καθοριστική.

Πρώτα από όλους, ευχαριστώ τον επιβλέποντα καθηγητή της διπλωματικής μου εργασίας, κύριο Βασίλειο Λ. Κωνσταντινόπουλο για τη συνεχή καθοδήγηση, τις ουσιώδεις συμβουλές, την αμέριστη υποστήριξη σε όλη τη διάρκεια διεκπεραίωσης του παρόντος πονήματος. Επίσης, είμαι ευγνώμων για την ανάθεση του θέματος, το ενδιαφέρον, την εμπιστοσύνη και το χρόνο που διέθεσε σε μένα. Εκφράζω την εκτίμηση, τον σεβασμό και τον θαυμασμό μου για την προσωπικότητα και τις γνώσεις εις βάθος στο αντικείμενό του. Οι γνώσεις και η προσέγγιση του θουκυδιδικού έργου από πλευράς του με βοήθησαν να εντυφλώ και να ανταποκριθώ όσο το δυνατόν καλύτερα στην παρούσα εργασία, καθώς οι συμβουλές και οι οδηγίες του ήταν καθοριστικής σημασίας. Αποτέλεσε και αποτελεί πρότυπο και πηγή έμπνευσης για μένα.

Δεύτερον, θερμές ευχαριστίες απευθύνω σε όλους τους καθηγητές του Πανεπιστημίου Πελοποννήσου για τις γνώσεις που μετέδωσαν σε μένα και ειδικότερα, στις δύο εξαιρετες καθηγήτριες, κα. Βολονάκη Ελένη και κα. Ξανθάκη-Καραμάνου Γεωργία για τις πολύτιμες διδαχές και τις καίριες παρατηρήσεις τους στα μαθήματα που μου δίδαξαν με φιλομάθεια και με βοήθησαν να διευρύνω περισσότερο τους μαθησιακούς μου ορίζοντες.

Ολοκληρώνοντας, θα ήθελα να ευχαριστήσω από καρδιάς τους γονείς μου, Γρηγόρη και Ιωάννα, οι οποίοι με στήριξαν ηθικά και οικονομικά, μου συμπαραστάθηκαν αδιάκοπα με αγάπη και υπομονή ενισχύοντας το σθένος και την προσπάθεια που απαιτείται για την εκπόνηση αυτού του συγγράμματος.

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Στην εργασία αυτή θα γίνει αναφορά στον Θουκυδίδη τον Αθηναίο, στη ζωή και το έργο του, στη γλώσσα και το ύφος του. Ο Θουκυδίδης ήταν αντικειμενικός, καινοτόμος, σαφής και ήθελε να κληροδοτήσει στις επόμενες γενιές του το έργο του ως παντοτινό απόκτημα «*κτῆμα ἐς αἰὲς*». Τα πρώτα οχτώ του βιβλία σχετίζονται με τον Πελοποννησιακό Πόλεμο (431-404 π.Χ.). Μέσα σε αυτά εμβαθύνει σε σημαίνοντες τομείς, όπως είναι η πολιτική και τονίζει διάφορες έννοιες, ήθη και αξίες. Τα κυριότερα χαρακτηριστικά του ύφους του είναι η αφαιρετικότητα, η πυκνότητα και η ποικιλία, έχει πολλές αντιθέσεις και η γλώσσα του είναι αρχαϊκή με ποιητικά στοιχεία και σοβαρότητα. Αφού αναπτυχθούν τα παραπάνω, θα γίνει μνεία στις δημηγορίες του θουκυδιδικού έργου. Οι δημηγορίες είναι λόγοι από πολιτικούς, στρατηγούς ή βασιλιάδες. Ο Θουκυδίδης επιθυμεί να διαφωτίσει την ιστορία από όλες τις πτυχές της και γι' αυτό χρησιμοποιεί τις δημηγορίες. Ενσωματώνει τις δημηγορίες στο αφηγηματικό μέρος του έργου του, όπου υπάρχει ανάγκη αιτιολογίας και αποτελούν τη βάση για την κατανόηση του ιστορικού του σχεδίου. Μέσω αυτών αντλούνται πολλά επιχειρήματα, κίνητρα και παρορμήσεις. Ο Θουκυδίδης ξεχώριζε το περιεχόμενο των δημηγοριών και ο ίδιος προτιμούσε να τις εντάσσει με το προσωπικό του ύφος. Ακολούθως, θα αποδοθεί περιληπτικά το νόημα των τεσσάρων δημηγοριών από το Α Βιβλίο του Θουκυδίδη, των Κορινθίων, των Αθηναίων πρέσβων, του βασιλιά Αρχιδάμου και του εφόρου Σθενελαΐδα στην συνέλευση της Σπάρτης. Στο κυρίως μέρος της παρούσας εργασίας, θα γίνει προσπάθεια κειμενοκεντρικής προσέγγισης και ερμηνείας αυτών σε ξεχωριστά κεφάλαια με πλήρη τεκμηρίωση, ανάλυση των μερών κάθε λόγου, επεξήγηση των επιχειρημάτων της κάθε πλευράς και σύνδεση μερικών σημαντικών παλαιότερων γεγονότων με τα στοιχεία, που μπορεί κανείς να αντλήσει μέσα από το κείμενο και τους λόγους των αγορητών στη Σπάρτη.

Λέξεις κλειδιά: Αρχαία Ελληνική Ιστοριογραφία, Θουκυδίδης, Πελοποννησιακός Πόλεμος, Βιβλίο Α, Σοφιστική, Ρητορική, Ιστορία, Αθήνα, Σπάρτη, Κόρινθος, τετραλογία, δημηγορίες, Κορίνθιοι, Αθηναίοι πρέσβεις, βασιλιάς Αρχίδαμος, έφορος Σθενελαΐδας, 432 π.Χ., συνέλευση της Σπάρτης.

ABSTRACT

In this thesis will be mentioned Thucydides the Athenian, his life and his work, his language and his writing style. Thucydides was objective, innovative, clear, and wanted to bequeath to his next generations his work as an everlasting acquisition «κτῆμα ἐς αἰὶν». His first eight books relate to the Peloponnesian War (431-404 B.C.). Within them it deepens in influential areas, such as politics and emphasizes various concepts, morals and values. The main characteristics of its style are the abstractility, the density and the variety, it has many contrasts and its language is archaic with poetic elements and seriousness. Once the above has been developed, reference will be made to the speeches of Thucydides' work. They are speeches by politicians, generals or kings. Thucydides wishes to enlighten the history of all its aspects and for that reason he uses the speeches. It incorporates the speeches in the narrative part of his work, where there is a need for reasoning and form the basis for understanding the history of the project. Through them, many arguments, motives and impulses are drawn. Thucydides singled out the content of the speeches and he preferred to integrate them with his personal style. Thereafter, the concept of the speech of Corinthians, the speech of Athenian ambassadors, the speech of King Archidamos and the speech of Sparta's curator, Sthenelaidas to the assembly of Sparta in book A of Thucydides will be summarized. In the main part of this work, an effort will be made to approach the text and interpret these in separate chapters with full documentation, analysis of the parts of each speech, explanation of the arguments of each side and connection to some important past events with the elements which everybody can draw through the text and the speeches of the speakers in Sparta.

Keywords: Ancient Greek Historiography, Thucydides, Peloponnesian War, Book A, Sophistry, Rhetoric, History, Athens, Sparta, Corinth, tetralogy, speeches, Corinthians, Athenian ambassadors, King Archidamos, curator Sthenelaidas, 432 BC, assembly of Sparta.

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Η παρούσα διπλωματική εργασία πραγματεύεται το θέμα «*Οι δημηγορίες των Κορινθίων, των Αθηναίων Πρέσβων, του Αρχιδάμου και του Σθενελαΐδα στο Α Βιβλίο του Θουκυδίδη*» και εκπονήθηκε για την απόκτηση μεταπτυχιακού διπλώματος Αρχαίας Ελληνικής Φιλολογίας από το Πανεπιστήμιο Πελοποννήσου.

Στην εργασία αυτή, αρχικά, θα γίνει αναφορά στην Ιστοριογραφία, η οποία ως είδος εμφανίστηκε στο δεύτερο μισό του 5^{ου} αιώνα π.Χ. και αποτελεί μια νέα μορφή των γραμμάτων και πιο συγκεκριμένα, αυτή του πεζού λόγου της κλασικής εποχής, που περνά από διάφορα εξελικτικά στάδια ως το απόγειό του. Συνεχίζοντας, θα γίνει σύνδεση της ιστοριογραφίας με τους εκπροσώπους της, τον Ηρόδοτο, τον Θουκυδίδη και τον Ξενοφώντα, όμως θα σταθώ περισσότερο στον ιστοριογράφο Θουκυδίδη, μιας που η εργασία αυτή διερευνά την τετραλογία του Α βιβλίου του.

Επιπλέον, θα γίνει μνεία στην ζωή του Θουκυδίδη του Αθηναίου, κυρίως γιατί πρέπει να κατανοήσει κανείς υπό ποιές συνθήκες άρχισε να γράφει ιστορία και ποιοί ήταν αυτοί οι παράγοντες που του έδωσαν το έναυσμα για να ασχοληθεί με κάτι τόσο σημαντικό. Σίγουρα, η φιλοπατρία του, η αριστοκρατική του καταγωγή, το στρατιωτικό του αξίωμα, η γνωριμία με πολλούς σημαντικούς ποιητές και φιλοσόφους στη Θράκη, όσο και η στενή του συγγένεια με τον κύκλο των ολιγαρχικών, Κίμωνα, Μιλτιάδη, Θουκυδίδη του Μελησία, ήταν η αρχή της δημιουργίας μιας πολυπρισματικής προσωπικότητας. Ακόμη κι η εξορία του δίδαξε πολλά σε σημείο που θέλησε να μάθει την αλήθεια των πραγμάτων και ξεκίνησε την αυτοπρόσωπη έρευνά του ταξιδεύοντας σε πολλές ελληνικές κυρίως περιοχές. Αυτό ήταν βέβαια μόνο η αρχή.

Αξιοσημείωτο είναι ότι οι επιρροές του Θουκυδίδη ήταν πολλές σε μια Αθήνα, όπου η άνθιση του πνεύματος και των γραμμάτων ήταν γεγονός, αφού διένυε το β' μισό του 5^{ου} αιώνα του Περικλή. Ένας παράγοντας που επέδρασε καταλυτικά τόσο στην δημιουργία της προσωπικότητας του Θουκυδίδη, όσο και στην συγγραφή της ιστορίας του είναι το σοφιστικό κίνημα. Η Σοφιστική του 5^{ου} αιώνα έδωσε πρωτοποριακές ιδέες στον Θουκυδίδη και σε άλλους ανθρώπους του πνεύματος και άνοιξε νέους ορίζοντες στην αθηναϊκή διανόηση. Ο Θουκυδίδης θεωρείται ο

εκφραστής του σοφιστικού κινήματος και παρόλες τις συντηρητικές του καταβολές δεν στηρίχθηκε στις παραδόσεις, όπως ο προκάτοχός του, Ηρόδοτος¹.

Ήταν, λοιπόν, ορθολογιστής και προσπαθούσε να ερμηνεύσει κάθε κατάσταση από τη συμπεριφορά του ανθρώπου και μόνο. Ο ιστορικός, επειδή είχε ζήσει πολιτικές διαφωνίες και στρατιωτικές συρράξεις, θέλησε να προλάβει παρόμοιες καταστάσεις στο μέλλον που ήταν σίγουρος ότι θα συμβούν². Έχει αποδειχθεί ότι η ανθρώπινη φύση δεν αλλάζει και γι' αυτό, μια παρελθοντική κατάσταση μπορεί να επαναληφθεί στο παρόν ή στο μέλλον με ελάχιστες διαφορές. Ο ιστορικός έψαχνε πάντα να βρει την αληθινή αιτία των πραγμάτων και να την εξηγήσει με πραγματικά δεδομένα, αποκλείοντας τους μύθους και τις θεικές παρεμβάσεις ως πηγή του κακού ή καλού, αναλόγως. Επιπλέον, πρέσβευε ότι η ιστοριογραφία γνωστοποιεί στους ανθρώπους τί έγινε στο παρελθόν, αλλά κυρίως μέλημά της πρέπει να είναι η διδαχή, ώστε οι άνθρωποι να μην υποπέφτουν σε λάθη, που έχουν ξαναγίνει³.

Ακόμη, πιστεύει ότι η «τύχη» δεν είναι κάτι προβλέψιμο, διότι ο ανθρώπινος νους δεν είναι σε θέση να γνωρίζει κάτι, προτού αυτό συμβεί. Άρα, η τύχη έχει την σημασία του αναπάντεχου. Σημειωτέον, ο Θουκυδίδης χάρη σε όλα τα παραπάνω είναι ο κατεξοχήν ιδρυτής της επιστημονικής ιστοριογραφίας. Γι' αυτό, η επιστημονική του μέθοδος διαφέρει από την μέθοδο του Ηροδότου σε πολλά σημεία. Ο Θουκυδίδης μέσω της επιστημονικής του μεθόδου έφτανε σε πορίσματα γενικής ισχύος, γιατί κρατούσε αμερόληπτη στάση απέναντι στα γεγονότα, εξέταζε σε βάθος το αντικείμενο μελέτης του και εξακρίβωνε τα γεγονότα πριν τα τοποθετήσει στην ιστορία του χωρίς, ωστόσο, να προσθέτει κανένα προσωπικό σχόλιο, το οποίο μπορεί να παραπλανούσε τις επόμενες γενιές αναγνωστών για τα ιστορικά γεγονότα ή γενικότερα, που θα έθετε σε αμφισβήτηση την πιστότητα της «ξυγγραφής» του.

Έτσι, διαχώρισε τα αίτια του Πελοποννησιακού πολέμου «*ἀληθεστάτη πρόφασις*» από τις αφορμές «*αί ἐς τὸ φανερόν λεγόμεναι αἰτίαι*» και έφερε στο προσκήνιο μια νέα θεώρηση για τον πόλεμο, δηλαδή, ότι τα Ποτιδαιατικά και τα Κερκυραϊκά ήταν αφορμές του πολέμου, ενώ αιτία ήταν ο αθηναϊκός ιμπεριαλισμός⁴, κάτι που θα αναλυθεί διεξοδικά στην ανάλυση του παρόντος πονήματος. Έτσι, ο ιστορικός για να εξηγήσει τις αιτίες και τις αφορμές που οδήγησαν σε μια σειρά

¹ Κωνσταντινόπουλος (2013) 32.

² Finley (2004)⁶ 16-17.

³ Κωνσταντινόπουλος (2013) 22.

⁴ ό.π., 33-34.

ιστορικών γεγονότων τοποθετεί στο έργο του τις δημηγορίες, που είναι δημόσιοι λόγοι πολιτικών, πρέσβων ή βασιλιάδων και εκφωνούνταν στην Εκκλησία του Δήμου, στις τακτικές ή έκτακτες συναντήσεις των ηγετών ή των αντιπροσώπων των συμμαχικών πόλεων και στις συγκεντρώσεις του στρατού για να διασωθούν από μνήμης.

Κατόπιν, στην εργασία γίνεται αναφορά στο θουκυδίδειο ύφος και τη γλώσσα, που θεωρώ εξαιρετικά σημαντικά για την ανάγνωση, την προσέγγιση, την ανάλυση και την ερμηνεία αυτών των τεσσάρων δημηγοριών, όπως και ολόκληρου του θουκυδίδειου κειμένου, διότι στο ανάλογο κεφάλαιο επεξηγούνται τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά αυτών. Ακόμη και τα νοήματα που απορρέουν από το αρχαίο πεζό κείμενο, ύστερα από την γνώση αυτών των χαρακτηριστικών, καθίστανται εύληπτα. Ο Θουκυδίδης έχει αναπτύξει το δικό του αντιθετικό ύφος και γλώσσα, λόγω της επιρροής του από το σοφιστικό κίνημα⁵, γιατί ήθελε να παραδώσει στις επόμενες γενιές ένα παντοτινό απόκτημα, την ιστορία, με άκρως αντικειμενική και ορθολογιστική στάση, όπως θα έπρεπε να είχαν όλοι οι ιστορικοί έως τον απλό αναγνώστη.

Ο Θουκυδίδης πρέπει να μελετάται από όλους, διότι, όπως έλεγε ο Ελευθέριος Βενιζέλος, οι άνθρωποι διαβάζοντας το κείμενο του Θουκυδίδη έρχονται σε επαφή με την ιστορία, η οποία δεν διδάσκει μόνο τα περασμένα γεγονότα, αλλά μέσω αυτής μπορούν να βρεθούν λύσεις σε προβλήματα και σε δυσμενείς καταστάσεις του παρόντος να οδηγηθούν οι άνθρωποι σε πολιτείες, τα κράτη από το σκοτάδι στο φως. Οι άνθρωποι δεν αλλάζουν και ανάλογα με τις συνθήκες που βιώνουν δείχνουν κι ένα άλλο πρόσωπο άλλοτε καλό, άλλοτε κακό, που εξυπηρετεί κυρίως συμφέροντα και όχι ηθικές κρίσεις⁶.

Συμπληρωματικά, στην παρούσα εργασία έχει γίνει μνεία στην χειρόγραφη παράδοση του θουκυδίδειου κειμένου, που την αποτελούν δύο οικογένειες χειρογράφων και μερικά παπυρικά σπαράγματα. Στο τελευταίο εισαγωγικό κεφάλαιο δίδεται η δομή και ορισμένα σχόλια περί των επιμέρους κεφαλαίων με εστίαση στις παραγράφους I. 66-88, όπου γίνεται ο διαχωρισμός των φανερών αιτιών από τις αφανείς αιτίες και αποδίδεται περιληπτικά το νόημα των τεσσάρων δημηγοριών.

Στο κυρίως μέρος αυτής της εργασίας θα γίνει προσπάθεια κειμενοκεντρικής προσέγγισης και ερμηνείας των τεσσάρων δημηγοριών σε ξεχωριστά κεφάλαια με

---

⁵ ό.π., 23.

⁶ Ηλιού (1980)³ 22.

πλήρη τεκμηρίωση, πιστά στη δομή κάθε λόγου και ανάλυση αυτού με σκοπό την επεξήγηση κάθε χωρίου, την σύνδεση με άλλα σημαντικά ιστορικά γεγονότα, την κατανόηση των επιχειρημάτων κάθε ομιλούντα, τους λόγους που βρίσκεται στην συνέλευση, το ήθος του, την ρητορική του δεινότητα και το αντίκτυπό που έχει στους παρευρισκομένους της συνέλευσης. Επίσης, θα διερευνηθεί αν τους επηρεάζει και με ποιό τρόπο και γενικότερα, αν ακολουθεί πιστά την ίδια πολιτική αρχή ή αλλάζει στάση για να προβεί σε μια συμφωνία με περισσότερα οφέλη. Το κυριότερο όλων, όμως, είναι αν θα αποφασιστεί ο εμφύλιος πόλεμος ή θα αποφευχθεί με κάθε τρόπο και πώς οι δύο αντίπαλες πόλεις, Αθήνα και Σπάρτη, μπορούν να αμβλύνουν τις διαφορές τους και να μην εντείνουν κι άλλο την κατάσταση με τις πράξεις και τα λεγόμενά τους.

Η συγκεκριμένη τετραλογία I 68-88 είναι ιδιαιτέρως σημαντική, καθώς δεν υπάρχει άλλη στον Θουκυδίδη. Οι λόγοι εκφωνήθηκαν το Φθινόπωρο του 432 π.Χ στην συνέλευση της Σπάρτης. Πράγματι, στο υπόλοιπο έργο υπάρχουν μία ή δύο δημηγορίες πολλές φορές με τη δεύτερη συχνά να αντιτίθεται στην πρώτη. Ο Θουκυδίδης εκθέτει τις τέσσερις θέσεις των Κορινθίων, των Αθηναίων πρέσβων, του Σπαρτιάτη βασιλιά Αρχιδάμου και του εφόρου Σπαρτιάτη Σθενελαΐδα για τον πόλεμο, κάτι που είναι, αναντίρρητα, σπουδαίο για την ιστορία και την κατανόηση των πραγμάτων λίγο πριν τη σύγκρουση των δύο πόλεων.

Επίσης, οι δημηγορίες των Αθηναίων και του Σθενελαΐδα έχουν άμεση σχέση με την § 23 του πρώτου βιβλίου, όπου αναφέρεται στους πραγματικούς λόγους αυτής της εμφύλιας διαμάχης, δηλαδή την ιμπεριαλιστική διάθεση των Αθηναίων και την εναντίωση των Σπαρτιατών για να τους σταματήσουν γρήγορα και αποτελεσματικά. Επιπλέον, μεταξύ των δημηγοριών των Κορινθίων και του Αρχιδάμου, αλλά και μεταξύ των δημηγοριών των Αθηναίων και του Σθενελαΐδα υπάρχουν πολλές ομοιότητες τόσο στα λόγια όσο και στα νοήματά τους. Ακόμη, δεν υποστηρίζεται ότι οι δημηγορίες των Αθηναίων και του Σθενελαΐδα προστέθηκαν κατόπιν των δύο άλλων δημηγοριών για να παρουσιάσουν μια νέα οπτική των αιτιών του πολέμου. Έχουν σταθερή δομή και μέσω αυτών ο Θουκυδίδης μπορεί να παρουσιάσει τις διαφορές Αθηναίων και Σπαρτιατών στον τρόπο ζωής και πολιτικής τους⁷.

Η αληθινή αιτία της σύγκρουσης, όπως θα αναλυθεί λεπτομερώς παρακάτω, ήταν η γρήγορη και σταθερή ανάπτυξη της αθηναϊκής δύναμης, πράγμα που

---

⁷ Hornblower (2006) 292-293.

δυσανεστούσε σε μεγάλο βαθμό τις άλλες πόλεις, που ήθελαν να την αναστείλουν με κάθε τρόπο. Η λύση ήταν γι' αυτούς ο πόλεμος, επειδή δεν σκέφτηκαν τις ολέθριες συνέπειες, που αυτός θα επέφερε στις δύο αντίπαλες πόλεις. Αν σκέφτονταν με σύνεση, σοφία και τιμιότητα χωρίς να λαμβάνουν αποφάσεις άκριτα, τότε θα είχαν αποφευχθεί τα δεινά του πολέμου. Οι Λακεδαιμόνιοι δεν θα διακατέχονταν από φθόνο και συνάμα φόβο για την ανάπτυξη των Αθηνών και οι Αθηναίοι θα κατέστελαν την εμμονή τους για κυριαρχία. Μέσα σε ένα τέτοιο περιβάλλον, λοιπόν, είναι δύσκολο να διατηρηθεί η ειρήνη καθώς ο φόβος, ο φθόνος, τα συμφέροντα και ο έντονος ανταγωνισμός των πόλεων οδηγούν σε απροσπέλαστα εμπόδια. Ο Θουκυδίδης στοχεύει στην διασφάλιση της ειρήνης προτάσσοντας την λογική και την ηθική μέσα στα γεγονότα. Εν κατακλείδι, θα εξαχθούν ορισμένα συμπεράσματα που απορρέουν κυρίως από την ανάλυση των τεσσάρων αυτών δημηγοριών και γενικότερα, όλης της εργασίας.

Σε αυτό το σημείο, όμως, σειρά έχει ο σχολιασμός της βιβλιογραφίας που χρησιμοποιήθηκε με κρίση και σύνεση για να ολοκληρωθεί με επιτυχία το παρόν πόνημα. Η βιβλιογραφία είναι ελληνόγλωσση και ξενόγλωσση. Ύστερα από αρκετή μελέτη για το θέμα της εργασίας αυτής, κατέληξα ότι οι πιο βοηθητικές εκδόσεις με αλφαβητική σειρά για την εισαγωγή κυρίως είναι: Burrow (2007), Bury (1975), Carey (2010), Γιαγκόπουλος (2005), Finley (2004)⁶, Ζηκίδης (1998)⁴, Ηλιού (1980)³, Hornblower (2003), Hornblower (2006), το κεφάλαιο του Immerwahr (2005)⁷, Kennedy (2012)¹⁰, Κυρταράς - Ράγκος (2013), Κωνσταντινόπουλος - Πανομήτρος (2010), Κωνσταντινόπουλος (2013), Lesky (2006)⁵, Μικρογιαννάκης (1991), Momigliano (2006), Montanari (2010), Mossé – Schnapp – Gourbeillon (2007)⁸, Romilly (2004)⁴, Schuller (2001)², Trédé (2001)². Επιπλέον, προσέθεσα ορισμένα στοιχεία από τις μελέτες των Bakker (2011), Corcella (2011), Ober (2011), Raaflaub (2002), Ρογκότης (2011), Rösler (2002), Thomas (2011) και από το άρθρο του Lang (1999).

Για την ανάλυση των δημηγοριών τα κριτικά και ερμηνευτικά υπομνήματα, που στηρίχθηκα και θεωρώ ιδιαίτερος σημαντικά και βοηθητικά γι' αυτή τη μελέτη είναι τα εξής: Βλάχος (1992), Γιαγκόπουλος (2005), Gomme (1978), Hornblower (2006), Μιστριώτης (1902), Ξιφαράς (1900). Ως συμπληρωματικά αυτών για την ανάλυση των δημηγοριών άντλησα στοιχεία από Κείγκαν (2004), Romilly (2003)², Romilly (2004)⁴ και τις μελέτες των Canfora (2011), Cartledge – Debnar (2011), Furley (2011), Gribble (2011), Kallet (2011), Κωνσταντινόπουλος (2009), Morrison

(2011), Raaflaub (2011), Rhodes (2011), Rood (2011), Rusten (2011), Smarczyk (2011), Tritle (2011), Τσακμάκης (2011), Wiesehöfer (2011) και τα άρθρα των Κωνσταντινόπουλος (1992) και Lang (1999). Επιπλέον, για την ερμηνεία και την κατανόηση ορισμένων χωρίων έγιναν ορισμένες προσθήκες από τα βιβλία και τις μελέτες των Blösel (2012), Cawkwell (2001), Connor (1985)², Croix (2005), Ηλιού (1980)³, Hornblower (2005), Immerwahr (2005)⁷, Κωνσταντινόπουλος (2013), Lesky (2006)⁵, Mara (2008), Munson (2012), Παππάς (1975), Pelling (2012), Price (2004), Πόθου (2006), Πόθου (2012), Raaflaub (2002), Rutherford (2012), Shanske (2007) και Taylor (2010).

Όλα τα παραπάνω τα θεωρώ εξαιρετικά για να μπορεί κανείς να μελετήσει και να κατανοήσει σε βάθος το θουκυδίδειο έργο, την σκέψη και τον τρόπο γραφής του Θουκυδίδη, τους λόγους και τις επιρροές από την σοφιστική κίνηση της εποχής, αλλά και να δημιουργήσει μια σφαιρική εικόνα για την ιστορία, τα σημαντικά γεγονότα που την συντέλεσαν, τις συνέπειες, τον τρόπο ζωής των ανθρώπων, τις κοινωνικοπολιτικές συνθήκες και αξίες των πόλεων και τα ήθη των αγορητών. Είναι σπουδαίο να έχουμε επίγνωση των γεγονότων που αποτελούν την ιστορία μας και καθετί που λέγεται έχει και την δική του εξήγηση. Τίποτα δεν είναι φανταστικό και σύμφωνα με τον Θουκυδίδη, πρέπει όλοι να σκεφτόμαστε ορθολογιστικά ερχόμενοι αντιμέτωποι με ορισμένα γεγονότα της σύγχρονης εποχής και της παλαιάς, ο καθένας να κρίνει, αλλά και να κρίνεται τόσο σε ατομικό επίπεδο όσο και σε συλλογικό. Μόνο τότε η πόλη ή το κράτος θα έχει λόγο και δράση στις νέες προκλήσεις κάθε εποχής.

Ιστοριογραφία.

Σε μια εργασία που μελετά την ιστορία είναι αναγκαίο να δοθεί αρχικά ένας ορισμός γι' αυτή. Ιστορία, λοιπόν, είναι η σοφία που προέρχεται από την μεθοδική μελέτη, που απαιτεί κόπο και συνεχή ενασχόληση με αυτή. Επίσης, είναι η καθολική γνώση των πραγμάτων και η αντικειμενική προσέγγιση αυτών. Συνεχώς η ιστορία διαπλάθεται ηθικά και πνευματικά λόγω της διαδοχής και της διάρκειας ορισμένων φαινομένων, ενεργειών και καταστάσεων κάθε εποχής. Άρα, η ιστορία είναι η επιστήμη που διερευνά τα πάντα στο χρόνο με σοβαρότητα, τα αποτιμά και τα εξετάζει⁸, όπως την απουσία ή την παρουσία εσωτερικών ταραχών ή εξωτερικών πολέμων, αντίστοιχα⁹.

Από την αρχαιότητα, το έπος και η ιστοριογραφία ήταν τα μέσα για να μπορέσει κανείς να πραγματευθεί ένα θέμα αμερόληπτα. Στην Ελλάδα, όμως, η ιστοριογραφία άργησε να εξελιχθεί λόγω της διαρκούς πνευματικής ενασχόλησης του ελληνικού λαού με τις παραδόσεις, τις φανταστικές αφηγήσεις για τις δικές τους ενέργειες και τα αποτελέσματα αυτών ή άλλων λαών. Την Ελλάδα την αποτελούσαν μικρά κρατίδια με διαφορετικά πολιτεύματα και τρόπο ζωής. Μερικά κρατίδια ως επί το πλείστον είχαν δημοκρατία και άλλα ολιγαρχία. Ωστόσο, μερικές έριδες των Ελλήνων και των αρχόντων της Ασίας, έφεραν κοντά τους Έλληνες και δημιούργησαν σπουδαίους ιστοριογράφους¹⁰, όπως ο Ηρόδοτος, ο Θουκυδίδης και ο Ξενοφών. Επίσης, οι ιστορικοί της κάθε εποχής δεν προσπάθησαν απλώς να εξηγήσουν τα γεγονότα, αλλά θέλησαν να διαμορφώσουν μια στενή σχέση αλληλεπίδρασης παρελθόντος, παρόντος και μέλλοντος. Ιδιαίτερα, οι δύο ιστορικοί, Ηρόδοτος και Θουκυδίδης, ασχολήθηκαν με τους πολέμους των χρόνων που ζούσαν και έδρασαν, ώστε να είναι σε θέση να δώσουν την δική τους ερμηνεία για τα συμβάντα που διαδέχονταν το ένα το άλλο.

Ο Ηρόδοτος ασχολήθηκε με την πολιτική ιστορία και ενέταξε σ' αυτή πολλά στοιχεία των λαϊκών παραδόσεων, κάτι που ήρθε ο Θουκυδίδης να ανατρέψει, καθώς έγραψε στρατιωτική ιστορία και πολιτική¹¹, σύμφωνα με τη δική του κρίση και με

---

⁸ Ηλιού (1980)³ 13.

⁹ Μικρογιαννάκης (1991) 12.

¹⁰ Ζηκίδης (1998)⁴ ζ'.

¹¹ Schuller (2001)² 101.

αμεροληψία παρέλειψε τους μύθους και τα ανέκδοτα¹². Σημειώνεται μεγάλη μεταβολή κατά την διαδοχή του Ηροδότου από τον Θουκυδίδη, επειδή ο δεύτερος δεν ταξιδεύει σε διάφορες πόλεις εκτός Ελλάδας, αλλά εξιστορεί τα γεγονότα ενός πολέμου¹³. Ακόμη, όσα κατέγραψαν οι δύο ιστορικοί αντλήθηκαν από την προφορική παράδοση και την ατομική τους σοφία. Ο Θουκυδίδης ήταν ιδιαίτερα προσεκτικός με τις πηγές και δεν οδηγούνταν σε άκριτα συμπεράσματα σε αντίθεση με τον Ηρόδοτο, που δεν γνωρίζουμε από πού αντλούσε τις πληροφορίες του και διεξήγαγε αβίαστα τα συμπεράσματά του. Ωστόσο, το έργο και των δύο ιστορικών είναι εξαιρετικό, παρόλο που ήδη από τον 4^ο αιώνα η προφορική παράδοση είχε υποστεί πολλές μεταβολές¹⁴.

Ακόμη, ο Θουκυδίδης ασχολήθηκε με την *Πεντηκονταετία*, δηλαδή, το διάστημα από τη λήξη των Περσικών πολέμων ως την έναρξη του Πελοποννησιακού πολέμου¹⁵ για να εξηγήσει την άνοδο των Αθηνών έναντι των υπολοίπων πόλεων, ώστε να γίνει κατανοητό πώς προέκυψε η αντιπαλότητα μεταξύ Αθηναίων και Σπαρτιατών και όχι για να λάβει τη σκυτάλη της ιστορίας από εκεί που σταμάτησε να γράφει ο Ηρόδοτος. Σκοπός του, λοιπόν, είναι να οδηγηθεί στο «*τώρα*» για να έχει άμεσες πληροφορίες και να τις εντάξει στην συγγραφή του. Γι' αυτό, ο Θουκυδίδης αποτέλεσε υπόδειγμα της πολιτικής ιστορίας μέχρι τον Πολύβιο¹⁶. Ήθελε να δραστηριοποιήσει τους ανθρώπους στον κοινωνικοπολιτικό τομέα και να τους δώσει κίνητρα να ασχοληθούν μ' αυτόν ως έντιμοι και ενεργοί πολίτες¹⁷.

Αξιοσημείωτο είναι ότι ο Θουκυδίδης πίστευε ότι έπρεπε να γράψει ιστορία για να αφήσει στις επόμενες γενιές ένα παντοτινό απόκτημα για να είναι σε θέση να προλαμβάνουν και να καταλαβαίνουν παρόμοια γεγονότα του παρελθόντος και να μπορούν να τα αποφύγουν. Ο ιστορικός και γενικά ο οξύνους άνθρωπος δεν μένει μόνο στην γνώση των γεγονότων του παρελθόντος, αλλά εμμένει στην αναζήτηση των αιτιών που τα προκάλεσαν¹⁸. Ακόμη, ο ιστορικός ασκεί κριτική στα πρόσωπα και εξετάζει τις καταστάσεις που επέδρασαν αρνητικά ή θετικά στην ψυχολογία του ιδίου και των υπολοίπων ανθρώπων κάθε εποχής¹⁹.

---

¹² Ηλιού (1980)³ 9.

¹³ Trédé (2001)² 244.

¹⁴ Schuller (2001)² 102.

¹⁵ Burrow (2007) 31.

¹⁶ Montanari (2010) 515-516.

¹⁷ Ober (2011) 135.

¹⁸ Ηλιού (1980)³ 10.

¹⁹ Bury (1975) 23.

Η ιστορία έχει ένα κοινό στοιχείο σε όλες τις εποχές κι αυτό δεν είναι άλλο από το να αφηγείται την εξελικτική πορεία των κοινωνικοπολιτικών συνθηκών και των ανθρώπων στο χρόνο.

Ας σημειωθεί ακόμη ότι η ιστοριογραφία έχει έρθει αντιμέτωπη με πολλές δυσκολίες. Μία από αυτές είναι η δυσκολία διάκρισης σημαντικών και λιγότερο σημαντικών γεγονότων, αλλά κυρίως αληθών και αληθοφανών. Όπως προανέφερα, αυτό εναπόκειται στην κρίση του ιστορικού και με το να είναι σε θέση να καταλάβει τα συμβάντα και τους σημαίνοντες εκπροσώπους κάθε εποχής στην περίπτωση που δεν έχει ζήσει την αντίστοιχη περίοδο, ώστε να είναι ως ένα βαθμό γνώστης αυτής. Τέλος, η ερμηνεία που δίδεται για καθετί πρέπει να είναι αξιόπιστη και να μην αφήνει περιθώρια για περαιτέρω επεξήγηση, αν και αυτό δεν γίνεται, καθώς η ατέρμονη αναζήτηση του παρελθόντος φέρνει νέα στοιχεία στην φιλολογική έρευνα προς επεξεργασία και μελέτη ανατρέποντας πολλές φορές την ήδη υπάρχουσα θεώρηση για τα πράγματα²⁰.

Επιπροσθέτως, η ιστορία δεν είναι κάτι καινούριο, αλλά μέσω της πείρας μπορεί κανείς να διευρύνει τους γνωστικούς του ορίζοντες και τον τρόπο σκέψης του. Ακόμη, ο ιστορικός πρέπει να είναι σε θέση να αναγνωρίζει την αλήθεια των λεχθέντων και να ακολουθεί πιστά τις πηγές, αλλά και να μπορεί να αποσαφηνίζει τα δύσκολα νοήματα ή ό,τι δεν είναι γραμμένο να το προσθέτει με τη φαντασία του. Ο Θουκυδίδης έδωσε άλλη διάσταση με αυτό τον τρόπο στην ιστορία του και της έδωσε μορφή και ουσία, καθώς ήταν επιλεκτικός και ενέταξε στην ιστορία όσα πίστευε ότι πρέπει να παραμείνουν στο χρόνο.

Ένας παράγοντας που επιδρά στην ιστορία είναι η γεωγραφία, κάτι ιδιαίτερα σημαντικό για την αποφυγή ορισμένων προβλημάτων σε κάθε τόπο από τις φυσικές καταστροφές. Στην Ελλάδα δημιουργήθηκαν οι πόλεις-κράτη με σκοπό την αυτονομία τους, αν και διατηρούσαν μεταξύ τους φυλετικούς δεσμούς. Σε μερικές περιπτώσεις οι πόλεις αυτές δημιουργούσαν μια ομοσπονδία και σε άλλες περιπτώσεις η πόλη με την μεγαλύτερη δύναμη κατείχε ηγεμονική θέση, πχ. Αθήνα.

Αξιοσημείωτο είναι ότι οι άνθρωποι αποτελούν την ιστορία. Η ιστορία δεν συμβαδίζει με την αιτιοκρατία, καθώς δεν υπάρχει νομοτελειακή συνάφεια των φαινομένων και αφορά κυρίως την τύχη. Σχετίζεται περισσότερο με την ελεύθερη βούληση και την αβεβαιότητα των πραγμάτων. Λέμε ότι κάτι συμβαίνει τυχαία, γιατί

---

²⁰ Ηλιού (1980)³ 10.

δεν γνωρίζουμε τα αίτια που το προκάλεσαν. Η έννοια της τύχης προσδίδει στο περιεχόμενο υποκειμενική χροιά και εξαρτάται από το γνωστικό επίπεδο του καθενός, δηλαδή το πώς εκλαμβάνει ο άνθρωπος τα ερεθίσματα γύρω του, κάτι που όλο τείνει να εξαλειφθεί λόγω της ανάπτυξης των επιστημών. Πλέον, δεν υπάρχει ευγενής άμιλλα και βλέπουμε να υποβόσκουν μίσση μεταξύ χωρών, πόλεων και ατόμων διαφόρων κοινωνικών ομάδων.

Όπως έχει υποστηρίξει ο Άρνολντ Τούνμπερ, η ιστορία διδάσκει μέσα από τις εχθροπραξίες των ανθρώπων. Έτσι, καταστρέφεται ό,τι με κόπο έχουν φτιάξει τόσο σε πολιτισμικό επίπεδο όσο και σε ηθικοπολιτικό. Πιστεύει, επίσης, ότι ένας πολιτισμός έχει γερές βάσεις, όταν μπορεί να αποκρούσει κάθε διαταραχή εσωτερική ή μη και ότι λίγοι μπορούν να το καταφέρουν απόλυτα. Τέλος, ο Νάμιερ αποβλέπει στην εκ βαθέων αναζήτηση της ιστορίας μέσω προσώπων, επιστολών και εγγράφων και συμφωνεί με την διεξαγωγή δύσκολων εννοιών, διότι η ιστορία δεν είναι ούτε εύκολη, ούτε απλή όσο φαίνεται²¹.

Επομένως, η εξοικείωση με την ιστορία είναι χρήσιμη πιθανώς ως μέσο για την αντιμετώπιση των μελλοντικών προκλήσεων. Τέλος, η ιστορία μπορεί να χρησιμεύσει ως εκ τούτου μόνο όταν περιέχει ένα σταθερό στοιχείο στη σταθερή ροή και στην άπειρη ποικιλία²².

---

²¹ ό.π., 14-16.

²² Raaflaub (2002) 150.

Θουκυδίδης, ο Αθηναίος.

Για τον ιστοριογράφο του 5^{ου} αιώνα π.Χ., Θουκυδίδη, δεν υπάρχουν πολλές πληροφορίες τόσο για το βίο όσο και για το έργο του. Μαθαίνει κανείς ορισμένα στοιχεία από το έργο του για τον ίδιο, επειδή εκείνος επέλεξε να τα γνωστοποιήσει μέσω αυτού. Επίσης, σημαντικότερη πηγή πληροφοριών για τη ζωή του Θουκυδίδη είναι ο *Βίος* του Μαρκελίνου, αν και μερικές φορές παρέχει ασαφείς και συγκρουόμενες πληροφορίες²³. Επιπλέον, βιογραφικά στοιχεία αντλούμε από άλλους δύο *Βίους*, που δεν γνωρίζουμε ποιός τους έχει γράψει και από το λήμμα «*Θουκυδίδης*» της Σούδας. Ακόμη, αναφορές για τον ιστορικό παρέχονται στον Πausανία και σε άλλους συγγραφείς²⁴. Τέλος, κάτι που γνώριζαν οι αρχαίοι ήταν ότι ο Θουκυδίδης είχε ταφεί κοντά στον οικογενειακό τάφο του Κίμωνα και για κάποιον ονόματι Οινόβιο, που αναίρεσε την απόφαση του ψηφίσματος, το οποίο αφορούσε την εξορία του Θουκυδίδη και ζήτησε να γυρίσει πίσω στην Αθήνα μετά την λήξη του Πελοποννησιακού Πολέμου²⁵.

Ο Θουκυδίδης γεννήθηκε τον 5^ο αι. π.Χ.²⁶ και πιο συγκεκριμένα, νωρίτερα του 455, ανάμεσα στα έτη 460-455 π.Χ. Σύμφωνα με τη Σούδα, μαθαίνουμε ότι η περίοδος δράσης του ιστορικού θεωρείτο η 87^η Ολυμπιάδα, γύρω στο 432/429 π.Χ. Άρα, ο ιστορικός θα ήταν σε ηλικία των 40 ετών το 470 π.Χ., κάτι που οι περισσότεροι απορρίπτουν ως εκδοχή και δέχονται το έτος 429 π.Χ., όταν ο Θουκυδίδης εκτελούσε χρέη στρατηγού και αρρώστησε από το λοιμό της Αθήνας, όπως αναφέρει ο ίδιος στο δεύτερο βιβλίο του (2.48.3)²⁷.

Ο Θουκυδίδης ήταν γόνος του Ολόρου και της Ηγησιπύλης από τον δήμο Αλιμούντα της Λεωντίδος φυλής των Αθηνών και καταγόταν από την οικογένεια των Φιλαϊδών. Ο Άλιμος ανήκε στη κατηγορία «*αστικός*» δήμος, σύμφωνα με την μεταρρύθμιση του Κλεισθένη για τους δήμους, ύστερα από την κατάλυση της τυραννίας του Πεισιστράτου και την εγκαθίδρυση δημοκρατίας, όχι όμως με την μορφή της δημοκρατίας του χρυσού αιώνα του Περικλή. Η Αττική είχε 139 δήμους ή αυτόνομες περιοχές που είχαν το δικαίωμα να ψηφίζουν για τα κοινά. Οι δήμοι, λοιπόν, είχαν χωριστεί σε τρεις κατηγορίες: «*αστικοί*», «*παράκτιοι*» και της

²³ Γιαγκόπουλος (2005) 17.

²⁴ Montanari (2010) 517.

²⁵ Immerwahr (2005)⁷ 585.

²⁶ Hornblower (2003) 37.

²⁷ Montanari (2010) 517.

«ενδοχώρας». Ο Άλιμος είχε 6,5 χιλιόμετρα απόσταση από την πόλη, δεν είχε μεγάλη εδαφική κατοχή, παρόλα αυτά δεν δίσταζε να εκφράσει την άποψή του στα πολιτικά ζητήματα και συχνά λογομαχούσε εντόνως²⁸. Επίσης, λέγεται ότι είχε συγγένεια με τον Θουκυδίδη, άρχοντα της Θράκης, ο οποίος είχε πατέρα τον Μελησία, έναν εξαιρετο πολιτικό του 5^{ου} αιώνα και πολιτικό αντίπαλο του Περικλή και εξορίστηκε το 443 π.Χ.²⁹. Η κόρη του συνονόματου άρχοντα, Ηγησιπύλη, είχε παντρευτεί τον Μιλτιάδη και υποστηρίζεται ότι η μητέρα του ιστοριογράφου ήταν η εγγονή αυτών. Ακόμη, λόγω της αριστοκρατικής του καταγωγής, ο Θουκυδίδης είχε συγγενή και τον Κίμωνα³⁰, ο οποίος είχε συγκροτήσει τη Δηλιακή Συμμαχία και ήταν αρχηγός των Αθηνών πριν τον Περικλή³¹.

Ο Θουκυδίδης ήταν εύπορος, επειδή είχε στην κατοχή του μεταλλεία στην Θράκη και μια έκταση στη Σκαπτή Ύλη του Παγγαίου, κάτι που το επιβεβαιώνει με μια αναφορά στο τέταρτό του βιβλίο³². Το 420 π.Χ. προσβλήθηκε από την θανατηφόρα νόσο, κάτι που αναφέρει στο έργο του³³ και δεν παραλείπει να αναφέρει στο βιβλίο του πληροφορίες σχετικά με αυτή εισχωρώντας ακόμη και σε αυστηρώς ιατρικής φύσεως θέματα. Στη συνέχεια, το 424 π.Χ. επιλέχθηκε ως στρατηγός των Αθηνών, δηλαδή ήταν ένας από τους δέκα άρχοντες της Αθήνας που εκλέγονταν κάθε χρόνο³⁴ και εστάλη στη Θράκη, λόγω του ότι είχε ένα μέρος της περιουσίας του εκεί και γιατί διατηρούσε φιλικές σχέσεις με τους κατοίκους του Βορρά, ώστε να διαπραγματευθεί και να αποφύγει τις επικείμενες συγκρούσεις με το σπαρτιατικό στρατό. Ο Θουκυδίδης, αναντίρρητα, ήταν το πιο κατάλληλο πρόσωπο. Στην Αμφίπολη παρέμενε ο Ευκλής με το στρατό του, όπου εισέβαλε και ο Βρασίδας με το δικό του στράτευμα. Ο Θουκυδίδης πήγε να βοηθήσει με εννέα πλοία, όμως μέχρι να φτάσει στην Ηϊόνα, η Αμφίπολη είχε κυριαρχηθεί από τον Βρασίδα.

Ο Θουκυδίδης δικάστηκε από μια ομάδα πολεμοχαρή και χειραγωγημένη από τον Κλέωνα και εξορίστηκε. Δεν του επιβλήθηκε θανατική ποινή, διότι δεν έφταγε μόνο ο ίδιος, επειδή δεν μπόρεσαν να προστατεύσουν την Αμφίπολη από το σπαρτιατικό στρατό. Η εξορία του διήρκεσε είκοσι έτη³⁵. Αξιοσημείωτο είναι ότι δεν

---

²⁸ Hornblower (2003) 38.

²⁹ Immerwahr (2005)⁷ 585.

³⁰ Γιαγκόπουλος (2005) 18.

³¹ Finley (2004)⁶ 21.

³² Hornblower (2003) 37.

³³ Carey (2010) 18.

³⁴ Hornblower (2003) 39.

³⁵ Γιαγκόπουλος (2005) 19.

αναφέρει κάτι σχετικό με την εξορία του, καθώς ήξερε ότι δεν ήταν ένοχος και δεν εξωτέρικευσε αισθήματα οργής ή μίσους απέναντι στον Κλέωνα, που εξαιτίας του οδηγήθηκε μακριά από την πόλη του. Αυτό, αναμφισβήτητα, φανερώνει την ευγενική καταγωγή του ιστορικού, το μεγαλοπρεπές ήθος του και ότι ακολούθησε πιστά τις νουθεσίες του διδασκάλου του, Αναξαγόρα³⁶. Επιπλέον, όλα αυτά τα χρόνια δεν επιτρεπόταν η επάνοδος και η ταφή του στην Αθήνα. Πιστεύεται ότι ο Κλέωνας σκοπίμως καταδίκασε τον Θουκυδίδη για να τον διώξει από το προσκήνιο. Βέβαια, μερικοί θεωρούν ότι ο Θουκυδίδης δεν εξορίστηκε και ότι ζούσε στην Αθήνα. Λέγεται ότι ήταν εκεί το 411 π.Χ., όταν έγινε η αιφνίδια συνωμοτική πράξη με σκοπό την μεταβολή της ολιγαρχίας σε δημοκρατία και στη συνέχεια, στάλθηκε μακριά από την γενέτειρά του περίλυπος για την καταστροφή των τειχών, αλλά και για την εξαχρείωση των πολιτών.

Αν και εξόριστος, ο Θουκυδίδης είχε τη δυνατότητα να πάει και σε περιοχές που διοικούνταν από του Αθηναίους για να καταγράψει πολύτιμα στοιχεία για την ιστορία του. Πιθανόν να είχε ταξιδέψει ως τις πόλεις της Πελοποννήσου για να συλλέξει στοιχεία ή για να μείνει μακριά από την αντιπάθεια των ομοπατριών του. Επίσης, είχε επισκεφθεί κι άλλα μέρη εντός και εκτός Ελλάδος και αποκόμισε πολλές εμπειρίες, αλλά και κατανόησε πώς είχε η κατάσταση, ώστε να σταθεί αντάξιος των περιστάσεων. Όλα όσα μάθαινε τον οδηγούσαν και πάλι πίσω στην Αθήνα, που συνδεόταν άμεσα με τον πολιτικό βίο και την ιστορία που συνέγραφε³⁷. Αξίζει να σημειωθεί ότι τον περισσότερο χρόνο του εξόριστος τον πέρασε στη Θράκη και κατά πάσα πιθανότητα, βρισκόταν στην αυλή του βασιλιά Αρχελάου, μαζί με τον τραγωδιογράφο Ευριπίδη, τον Σωκράτη, τον Αγάθωνα, τον κωμικό Πλάτωνα, τον Χοιρίλο, τον Μελανιπίδη και ίσως είχε συναντηθεί με τον Δημόκριτο³⁸. Γυρίζοντας από την εξορία στην Αθήνα δεν πρόλαβε να ολοκληρώσει την συγγραφή της ιστορίας του Πελοποννησιακού Πολέμου. Η ιστορία του φτάνει ως τα πεπραγμένα του 411 π.Χ.³⁹ και συνεχίστηκε από τον Κράτιππο και τον Θεόπομπο, των οποίων η ιστορία δεν διασώθηκε και από τον Ξενοφώντα, ο οποίος στο έργο του *Ελληνικά* ξεκινά τη διήγηση των γεγονότων από εκεί που τα άφησε ο Θουκυδίδης⁴⁰.

³⁶ Ηλιού (1980)³ 28.

³⁷ Momigliano (2006) 71-72.

³⁸ Γιαγκόπουλος (2005) 20-21.

³⁹ Mossé – Schnapp – Gourbeillon (2007)⁸ 33.

⁴⁰ Immerwahr (2005)⁷ 585.

Αναφορικά με τον θάνατο του ιστορικού δεν είναι τίποτα σίγουρο. Από την μία πλευρά, υποστηρίζεται ότι απεβίωσε στη Θράκη, όμως τα λείψανά του ενταφιάστηκαν στην Αθήνα και συγκεκριμένα, πλησίον του τάφου του Κίμωνα. Ακόμη, λέγεται ότι παρέμενε ως το θάνατό του στην βασιλική αυλή του Αρχελάου. Αξίζει να σημειωθεί ότι ο Δίδυμος και ο Πausanίας ισχυρίζονταν ότι απεβίωσε με άσχημο τρόπο στην Αθήνα ή καθώς ερχόταν πίσω⁴¹. Συμπληρωματικά, ο Τίμαιος θεωρούσε ότι είχε θαφτεί στην Ιταλία.

Προς το παρόν, κατά κοινή ομολογία, οι ερευνητές πρεσβεύουν ότι ο Θουκυδίδης είχε γυρίσει από την εξορία και ότι ο τάφος του όντως βρισκόταν κοντά στον οικογενειακό τάφο του Κίμωνα και απεβίωσε γύρω στο 403 ή το 399 π.Χ.⁴² Στον τάφο του υπήρχε μια στήλη που έγραφε «*Θουκυδίδης Όλορου Αλιμούσιος ένθάδε κεΐται*». Ωστόσο, μερικοί υποθέτουν ότι δεν ήταν τάφος, αλλά κενοτάφιο και ότι από την επιγραφή έλειπαν οι δύο τελευταίες λέξεις «*ένθάδε κεΐται*»⁴³ και ότι το όνομα στην επιγραφή δεν ήταν «*Όλορος*», αλλά «*Ορολος*», πράγμα που δημιούργησε αντιφάσεις στην φιλολογική έρευνα, αν και οι δύο εκδοχές απαντώνται στο έργο του Θουκυδίδη⁴⁴.

---

⁴¹ Canfora (2011) 17-18.

⁴² Montanari (2010) 518-519.

⁴³ Ηλιού (1980)³ 28-29.

⁴⁴ Canfora (2011) 5.

Η επίδραση της Σοφιστικής στον Θουκυδίδη.

Ο Θουκυδίδης ορθώς θεωρείται ως ένας εξαιρετικός αντιπρόσωπος της πολιτιστικής αλλαγής που έλαβε χώρα από το δεύτερο μισό του 5^{ου} αιώνα και μετά⁴⁵. Έγραψε την ιστορία του, λοιπόν, φανερά επηρεασμένος από τις τάσεις του 5^{ου} αιώνα, που οι τέχνες και τα γράμματα βρίσκονταν στο απόγειό τους. Η Αθήνα, αν και σχετικά μικρή σε εδαφική έκταση, ήταν μεγάλη και σπουδαία στην εξέλιξη του πνεύματος ολόκληρης της Ελλάδας και έτσι θα μπορούσε να χαρακτηριστεί «*πρυτανείον τῆς σοφίας*»⁴⁶. Ο πέμπτος αιώνας του Περικλή και φυσικά, το πολίτευμα της δημοκρατίας έδωσε στους πολίτες την ελευθερία σκέψης, τη συμμετοχή στα κοινά και τη δυνατότητα να θρέψουν το νου, το πνεύμα και το σώμα μέσα από μια πληθώρα πραγμάτων.

Γράφονταν σπουδαία θεατρικά έργα από τους εξάιρετους τραγωδιογράφους και κωμοδιογράφους της εποχής και οι Αθηναίοι πολίτες έδιναν το παρόν στις παραστάσεις, οι οποίες δεν είχαν μόνο ψυχαγωγικό χαρακτήρα, αλλά κυρίως διδακτικό. Επιπλέον, η γλυπτική, η ζωγραφική και η αρχιτεκτονική έδωσαν νέα πνοή και χρώμα στη ζωή των Αθηναίων και δημιουργήθηκαν υπέροχοι ναοί με υψηλή καλαισθησία. Ακόμη, γράφονταν πάρα πολλοί λόγοι πολιτικοί και δικανικοί, φιλοσοφικά κείμενα που, στη συνέχεια, τα διαδέχθηκαν ο Πλάτωνας και ο Αριστοτέλης. Τελικά, ο Θουκυδίδης ακολουθώντας τα χνάρια του Αναξαγόρα, του διδασκάλου του, έγραψε την καλύτερη ιστορία, επειδή εφάρμοσε την επιστημονική μέθοδο στην αφήγηση των γεγονότων που αφορούσαν πρόσωπα ή καταστάσεις, απομακρύνοντας το μύθο ως μέσο τέρψης, τις θεολογικές ερμηνείες, τις αφηρημένες εξηγήσεις, διότι τα γραπτά κείμενα ήταν λίγα.

Ο ιστορικός θεωρείται ως ο εκφραστής του σοφιστικού κινήματος και των υποδιαίρεσών του, δηλαδή της φιλοσοφίας και της ρητορείας. Προσπάθησε να δώσει μια δική του εξήγηση για το ιστορικό γίνεσθαι της εποχής. Συνέδεσε, λοιπόν, τον ορθό τρόπο σκέψης με την δύναμη της πειθούς, συνέλεξε πληροφορίες με ένα ιδιαίτερο ύφος και αναζήτησε την αληθινή αιτία⁴⁷. Επίσης, για να γίνουν σαφή όσα γράφει ο ιστορικός, το έργο του πρέπει να διαβάζεται παραπάνω από μία φορές και όχι να ακούγεται μία φορά σε ένα δημόσιο μέρος, όπως στα θέατρα, γιατί διάφοροι

---

⁴⁵ Rösler (2002) 79.

⁴⁶ Κωνσταντινόπουλος (2013) 21.

⁴⁷ Immerwahr (2005)⁷ 590.

παράγοντες επιδρούσαν στην μη κατανόηση της ιστορίας, παραδείγματος χάριν η αφηρημάδα⁴⁸, διάφοροι θόρυβοι ή ομιλίες μεταξύ των ακροατών⁴⁹. Επίσης, αξίζει να σημειωθεί ότι το έργο του δεν απευθυνόταν σε ένα μόνο ακροατήριο, αλλά κυρίως απευθύνεται στον μελλοντικό αναγνώστη και η έκταση του έργου του δεν υπαγορεύεται από τους παραδοσιακούς περιορισμούς των λογοτύπων. Η ιστορία του Θουκυδίδη απορρίπτει αυτόν τον περιορισμό με ριζοσπαστικό τρόπο. Τέλος, παρόλο που η ιστορία του έμεινε ανολοκλήρωτη είναι δυνατό να εκτιμηθεί η έκτασή της και έπρεπε ο Θουκυδίδης να ζήσει για να την ολοκληρώσει⁵⁰.

Πράγματι, ο Θουκυδίδης έζησε τα χρόνια της πνευματικής άνθισης⁵¹. Γύρω στο μισό του 5^{ου} αιώνα π.Χ. το κίνημα της σοφιστικής έγινε αντιληπτό μέσω της φιλοσοφίας και της λογοτεχνίας από τη διδασχία των Σοφιστών, όπως του Πρωταγόρα, του Ιππία, του Προδίκου, του Γοργία, του Αντιφώντα και του Θρασυμάχου. Στόχος της Σοφιστικής ήταν να δημιουργήσουν δεινούς αγορητές, που να ξέρουν να χειρίζονται τον λόγο και να επιχειρηματολογούν για κάθε θέμα, κυρίως στους δημοσίους διαλόγους, δηλαδή, στην Εκκλησία του Δήμου και στα δικαστήρια. Επίσης, απέβλεπαν περισσότερο στην αίσια έκβαση ενός διαλόγου και φυσικά, στην αλήθεια⁵² κάθε λόγου και αντιλόγου. Ακόμη, υποστήριζαν την «σοφιστική σχετικότητα των αξιών», δηλαδή ένα σύνολο ανθρώπων μπορεί να έχει άλλες αξίες από ένα άλλο σύνολο, όμως αυτό δεν σημαίνει ότι το ένα υστερεί σε σύγκριση με το άλλο⁵³.

Οι Σοφιστές ήταν διδάσκαλοι της ρητορικής, όμως διαφοροποιήθηκαν από αυτή με το δικό τους ύφος, την αντιπαράθεση διαφόρων εννοιών, τη χρήση συνωνύμων λέξεων και με τα σχήματα λόγου. Πρέσβευαν ότι κάθε λόγος έχει κι έναν αντίλογο «δισσοί λόγοι», όπως υποστήριξε πρώτος ο Πρωταγόρας. Στο απόσπασμα 189 από την *Αντιόπη* του Ευριπίδη σχετικά με τους δισσούς λόγους αναφέρεται το εξής: «*Ἐκ παντός ἂν τις πράγματος δισσῶν λόγων ἀγῶνα θεῖτ' ἂν, εἰ λέγειν εἴη σοφός*». Επιπλέον, στη *Ρητορική* (11.24.2 1402) του Αριστοτέλη αναφέρεται το εξής: «*τὸν ἥττονα λόγον κρείττω ποιεῖν*», δηλαδή να μπορείς κάποιος ένα ασθενές επιχείρημα να το κάνει να φαίνεται ως ακράδαντο. Το σύστημα του Πρωταγόρα άσκησε ιδιαίτερη επίδραση στον ιστορικό, ο οποίος το εφάρμοσε στις δημηγορίες που παρέθεσε στην

---

⁴⁸ ό.π., 603.

⁴⁹ Ηλιού (1980)³ 18-19.

⁵⁰ Rösler (2002) 79-80.

⁵¹ Κωνσταντινόπουλος (2013) 32.

⁵² Burrow (2007) 38.

⁵³ Thomas (2011) 91-92.

ιστορία του. Ωστόσο, δεν ήταν το μόνο που επέδρασε καταλυτικά στην διαμόρφωση του χαρακτήρα του ιστορικού, καθώς το σοφιστικό κίνημα ήταν μια επιμέρους κατηγορία μέσα στην πληθώρα νέων πνευματικών δρόμων⁵⁴. Κάθε επιχείρημα από την μία ή την άλλη πλευρά είναι δεκτό είτε είναι θετικό ή αρνητικό για κάθε θέμα που συζητιέται. Σχεδόν σε όλη την ιστορία του Θουκυδίδη είναι φανερό.

Μερικά επιχειρήματα που αναλύθηκαν από τους διδασκάλους του σοφιστικού κινήματος μπορούν να χωριστούν σε κατηγορίες. Η πρώτη είναι το «εἰκόσ», δηλαδή το ενδεχόμενο, που προέρχεται κυρίως από τη δικανική ρητορεία⁵⁵. Η δεύτερη είναι το «συμφέρον» και η τρίτη «κατὰ τὸ ἀνθρώπινον ἢ ἀνθρώπειον», δηλαδή η ανθρώπινη φύση. Ειδικότερα, το «εἰκόσ» έδωσε την δυνατότητα στον Θουκυδίδη να αποφανθεί για ορισμένα ζητήματα. Το «συμφέρον» δείχνει την τάση των ανθρώπων να πράττουν αναλόγως με το τί θα αποκομίσουν ηθικά ή υλικά από κάθε κατάσταση. Αυτό, βέβαια, έρχεται σε αντίθεση με τις ηθικές αξίες, την αιδώ και την δίκη, την τιμή και την αρετή και με την υπέρτατη σημασία του καλοκαγαθίας, που πηγάζουν από τον Όμηρο και ακολουθήθηκαν και στην μετέπειτα αρχαία ελληνική γραμματεία. Αυτό το σύστημα επιχειρηματολογίας χρησιμοποιήθηκε από τον Θουκυδίδη περισσότερο στις απαντητικές του δημηγορίες που καλύπτουν μεγάλο μέρος του έργο του. Το «συμφέρον» στο Θουκυδίδη απαντάται συχνά και ελάχιστες αναφορές βλέπουμε στις υπόλοιπες ηθικές αρετές και αξίες, δηλαδή, τί είναι πρόπον κανείς να πράξει, τί δεν είναι, αν είναι δίκαιη κάποια ενέργεια ή συμπεριφορά ή άδικη και τί αντίκτυπο έχει στο σύνολο των πολιτών.

Τέλος, ο ιστορικός, όπως αναφέρει στο χωρίο Α. 22.4, ισχυρίζεται ότι η ανθρώπινη φύση δεν αλλάζει με το πέρασμα του χρόνου⁵⁶ και γι' αυτό μπορούν να επαναληφθούν τα παρελθόντα στο μέλλον χωρίς μεγάλες διαφορές⁵⁷. Πράγματι, οι σοφιστές και ο ιστορικός επισήμαιναν τους νόμους του κόσμου των αισθήσεων⁵⁸. Αξιοσημείωτο είναι ότι ο Θουκυδίδης τα αναφέρει όλα αυτά προς αποφυγή των ίδιων σφαλμάτων των επόμενων γενεών και συγκεκριμένα, διδάσκει τους νέους πολιτικούς πώς να διαχειριστούν παρόμοιες καταστάσεις, που ο ίδιος έχει επισημάνει στην ιστορία του⁵⁹, η οποία έχει πάψει πλέον να είναι «*historia vitae magistra*»⁶⁰.

---

⁵⁴ ό.π., 92.

⁵⁵ Immerwahr (2005)⁷ 591.

⁵⁶ Κωνσταντινόπουλος (2013) 42.

⁵⁷ Finley (2004)⁶ 116.

⁵⁸ Thomas (2011) 88.

⁵⁹ Γιαγκόπουλος (2005) 25-30.

⁶⁰ Κωνσταντινόπουλος (2013) 42.

Θεωρεί, δηλαδή, ότι το παρελθόν, το παρόν και το μέλλον παρουσιάζουν αναλογίες και οι άνθρωποι σύμφωνα με την πείρα τους μπορούν να δώσουν τη λύση σε κάθε πρόβλημα ή να είναι η αιτία κάποιου προβλήματος. Ο άνθρωπος, αν και έχει «*γνώμην*», δηλαδή είναι έλλογο ον με ενόραση, ορισμένες φορές υποκινείται από διαφόρους παράγοντες εξαιτίας των εσφαλμένων χειρισμών του συνόλου ή της δυσαρμονίας λόγων και έργων ενός πολιτικού ηγέτη. Σημειωτέον, για να είναι άριστος ένας πολιτικός ηγέτης θα πρέπει να προνοεί, ώστε να είναι σε θέση να εξομαλύνει κάθε δυσμενή κατάσταση⁶¹.

Συμπληρωματικά, ο τραγικός μας ποιητής, Σοφοκλής, έχει τονίσει ότι ο άνθρωπος στις δύσκολες φάσεις της ζωής του αντλεί από τον εσωτερικό του κόσμο ένα ανεξήγητο σθένος και γι' αυτό τον χαρακτηρίζει ως τον «*φοβερότερο*» όλων των όντων στη γη⁶². Έτσι, μπορεί κανείς να ερευνήσει το παρόν ως τη βάση της σύγχρονης ιστορίας και ύστερα, να το συσχετίσει με τα στοιχεία του παρελθόντος για να είναι σε θέση να σχηματίσει μια εμπειριστατωμένη άποψη γι' αυτή⁶³.

Γι' αυτό, λέγεται ότι η μέθοδος του ιστορικού μοιάζει με αυτή του δράματος και οι δημηγορίες που τοποθετεί στην αφήγηση έχουν το χαρακτήρα των χορικών στο δράμα και μέσα από τις ομιλίες τους αποκαλύπτεται ο χαρακτήρας και ο τρόπος που φέρονται στον ιδιωτικό και δημόσιο βίο τους⁶⁴. Επομένως, το συμπέρασμα που απορρέει από αυτό τον τρόπο αναζήτησης των αξιόπιστων δεδομένων είναι ότι δεν δέχεται στην ιστορία του προσθήκες από αβάσιμες μαρτυρίες του παρελθόντος. Το παρελθόν μόνο δίνει την δυνατότητα να σκέφτεται κανείς κριτικά και να είναι σε θέση να ξεχωρίσει την αλήθεια μέσα από τις χιλιάδες φανταστικές διηγήσεις⁶⁵ ή από ασύνδετα εκ πρώτης όψεως γεγονότα⁶⁶.

Είναι, λοιπόν, φανερό ότι η σοφιστική κίνηση επηρέασε τον Θουκυδίδη σε μεγάλο βαθμό. Αναντίρρητα, ο Θουκυδίδης εκτός από αντικειμενικός ιστορικός, προσπαθεί να δώσει φιλοσοφική πνοή στο έργο του⁶⁷. Έτσι, τα εμπειρικά δεδομένα που συλλέγονται από την ιστορία καθιστούν δυνατή την ανάλυση, την κατανόηση και την πρόβλεψη της ανθρώπινης συμπεριφοράς. Γι' αυτό οι άντρες σε παρόμοιες

---

⁶¹ Trédé (2001)² 252.

⁶² Κυρταράς-Ράγκος (2013) 168.

⁶³ Momigliano (2006) 72-73.

⁶⁴ Ηλιού (1980)³ 30.

⁶⁵ Mossé – Schnapp – Gourbeillon (2007)⁸ 34.

⁶⁶ Ober (2011) 134.

⁶⁷ Κωνσταντινόπουλος (2013) 43.

καταστάσεις έχουν την ίδια αντίδραση σχετικά με τα αρνητικά γεγονότα που πλήττουν την πόλη, λόγω της αμετάβλητης ανθρώπινης φύσης⁶⁸.

---

⁶⁸ Raaflaub (2002) 150-151.

Θουκυδίδης: θρησκεία και μύθος.

Η αλήθεια είναι ότι για τον Θουκυδίδη δεν γνωρίζουμε ακριβώς σε ποιο δόγμα πίστευε. Βέβαια, δεν ήταν άπιστος και έδειχνε το απαιτούμενο σέβας σε ό,τι αφορούσε τη θρησκεία. Κατά πάσα πιθανότητα ήταν αγνωστικιστής, που σημαίνει ότι δεν μπορεί να γνωρίζει την πραγματικότητα και ιδιαίτερα, την αλήθεια που αναζητάει για την ύπαρξη του Θεού ή των θεών, για τον προορισμό της ζωής και για την ουσία ή την αιτία των πραγμάτων. Ωστόσο, ξέρει καλά ό,τι αφορά τη θρησκεία και την ερεύνησε σε βάθος. Θεωρεί ότι η θρησκεία είναι μέρος της ιστορίας με ένα διαφορετικό υπόβαθρο. Ακόμη, συσχέτισε γεγονότα που αφορούσαν τη θρησκεία με άλλα μη θρησκευτικά για να καταλάβει τη σημασία που είχε η θρησκεία σε διάφορες φάσεις της ζωής των ανθρώπων και πώς αυτή επέδρασε στην λήψη αποφάσεων⁶⁹.

Επιπλέον, όταν παραθέτει διάφορες προφητείες στην ιστορία του, δέκα πέντε στον αριθμό, δεν αναφέρει αν ο ίδιος τις υποστηρίζει ή όχι, αλλά καταγράφει την ερμηνεία που έδινε ο λαός γι' αυτές. Πολλές φορές, όμως, δεν τα αναφέρει καθόλου για να μην υποπέσει σε λανθασμένα συμπεράσματα, τα οποία θα διαστρέβλωναν την αντικειμενικότητα της ιστορίας του⁷⁰. Ακόμη, ο Θουκυδίδης δεν δίνει εξηγήσεις με βάση τα υπερφυσικά στοιχεία, γι' αυτό ο βιογράφος Μαρκελλίνος τον χαρακτηρίζει (§20) «ἄθεον ἡρέμα». Έτσι, δεν δίνει βαρύτητα στο σχήμα «ὕβρις-ἄτη-νέμεσις-τίσις» και κυρίως στην νέμεση και την τίση που σχετίζονται με την θεϊκή φύση από την επική ποίηση και εξής. Αυτό το σχήμα είχε περιβληθεί με θρησκευτικό μανδύα για να αποκτήσει σεβασμό, ισχύ, διαχρονικότητα και κρύβεται στη νομοτέλεια και τη δομή της ανθρώπινης φύσης, που αποσκοπούσε στην ισορροπία και την αρμονία της ζωής των ανθρώπων. Η νέμεσις ήταν η επιβράβευση ή η τιμωρία κάποιου με γνώμονα το δίκαιο, ενώ η τίσις είναι η εκδίκηση.

Ο Θουκυδίδης δεν δέχεται καμία προφητεία και καμία ανάμειξη της θεϊκής φύσης με την ανθρώπινη, στην οποία αναζητά την αιτιώδη συνάφεια των καταστάσεων⁷¹. Πιστεύει ότι το πεπρωμένο των ανθρώπων και η πορεία της ιστορίας⁷² δεν καθορίζονται από τους θεούς και ότι τα φυσικά φαινόμενα, όπως οι σεισμοί, οι εκλείψεις του ηλίου και της σελήνης δεν προμηνύουν κάτι άσχημο για το

⁶⁹ Montanari (2010) 528.

⁷⁰ Mossé – Schnapp – Gourbeillon (2007)⁸ 34.

⁷¹ Κωνσταντινόπουλος (2013) 33.

⁷² Thomas (2011) 88.

μέλλον, αλλά απλώς συμβαίνουν. Σημειωτέον, ο ιστορικός πίστευε σε δύο έννοιες το «παράλογον» ή «παρά λόγον» ή το «παρ' ἐλπίδα» και την «τύχη» με την σημασία του αναπάντεχου. Μόνο αυτές οι δύο έννοιες, σύμφωνα με την ορθολογιστική αντίληψη⁷³ του ιστορικού είναι δυνατόν να απομακρύνουν κάποιον από την προδιαγεγραμμένη του πορεία⁷⁴, διότι ο άνθρωπος δεν μπορεί να αντιληφθεί κάτι πριν καν αυτό γίνει⁷⁵. Έτσι, ο Θουκυδίδης πιστεύει ότι υπάρχει η κοσμική δικαιοσύνη, που είναι κάτι ανάλογο με την απόδοξη δικαιοσύνης από τους θεούς στην τραγική ποίηση ή το «θεῖον» του Ηρόδοτου⁷⁶.

Σχετικά με τον μύθο, ο Θουκυδίδης τον ανέλυσε σύμφωνα με τη δική του ορθολογιστική αντίληψη⁷⁷. Άρα, ήταν ενάντια στην καταγραφή και ένταξη στην ιστορία οποιουδήποτε μυθολογικού στοιχείου⁷⁸ και γι' αυτό κατέκρινε μερικούς ποιητές και λογογράφους των προηγούμενων αιώνων, όπως και τον πατέρα της ιστορίας, Ηρόδοτο, διότι αλλοίωσαν την ιστορία με την προσθήκη μύθων ή γιατί αποσκοπούσαν στην τέρψη του κοινού⁷⁹. Στόχος του ήταν να διαφοροποιηθεί από τους υπολοίπους και να δημιουργήσει ένα νέο γνωστικό πεδίο, διαφορετικό από όλα τα άλλα λογοτεχνήματα⁸⁰ και να ρίξει φως στα παρελθόντα πράγματα⁸¹.

Ο ιστορικός πιστεύει ότι μόνο ο ίδιος συγγράφει ιστορία με αμεροληψία, πιστότητα και απουσία προσωπικών σχολίων ελπίζοντας ότι οι μεταγενέστεροι ιστοριογράφοι θα ακολουθήσουν την ίδια γραμμή πλεύσης με αυτόν⁸². Το παραπάνω σχολιάζεται από τον Θουκυδίδη στο Βιβλίο Α. 22.4, όπου τονίζεται ότι η ιστορία του δεν είναι μια ευχάριστη διήγηση και πρόσκαιρη, αλλά γράφτηκε ως ένα παντοτινό μελέτημα «κτῆμα ἐς αἰεὶ» και καμαρώνει γι' αυτό. Γράφει για το μέλλον. Αφήνει το μέλλον να ξεκινήσει στο παρόν. Επιπλέον, οι παρατηρήσεις και οι ιδέες του θα είναι σημαντικές για το κοινό ανά πάσα στιγμή συμπεριλαμβανομένων των συγχρόνων του⁸³. Συμπληρωματικά, όταν κάνει λόγο για «κτῆμα ἐς αἰεὶ» υπαινίσσεται τους επιδεικτικούς λόγους, που ήταν αρεστοί στους σοφιστές και στους συγγραφείς

---

⁷³ Burrow (2007) 29.

⁷⁴ Γιαγκόπουλος (2005) 38-39.

⁷⁵ Κωνσταντινόπουλος (2013) 33.

⁷⁶ Κυρταράς-Ράγκος (2013) 168-169.

⁷⁷ Κωνσταντινόπουλος (2013) 103.

⁷⁸ Ρογκότης (2011) 58.

⁷⁹ Κωνσταντινόπουλος (2013) 35.

⁸⁰ Ober (2011) 136.

⁸¹ Trédé (2001)² 248-249.

⁸² Κωνσταντινόπουλος (2013) 35.

⁸³ Raaflaub (2002) 179.

ιατρικών λογοτεχνικών έργων⁸⁴ και συγκρίνει τη δική του ιστορία με την ιστορία του Ηροδότου, ο οποίος υπογράμμισε: «*ἀγώνισμα ἐς τὸ παραχρήμα ἀκούειν*». Ωστόσο, δεν είναι πάντα ορθό να πιστεύουμε ότι η γραφή δεν χρειάζεται απόδειξη, αν και είναι μακράν καλύτερη από μια απλή ακρόαση⁸⁵.

---

⁸⁴ Thomas (2011) 90.

⁸⁵ Bakker (2011) 111.

Το ήθος του Θουκυδίδη.

Ο Θουκυδίδης σε αντίθεση με άλλους μεταγενέστερους ιστορικούς, όπως ο Ξενοφών δεν προσέγγιζε επιφανειακά την ηθική, καθώς επέμενε στην καλυτέρευση της ανθρώπινης φύσης με την συμβολή του στη γνώση και με την μεταλαμπάδευση των εμπειριών του από το πολιτική σκηνή. Έτσι, δεν επιθυμούσε να τους διδάξει το ήθος και γι' αυτό στην ιστορία του δεν υπάρχει αιδώς και δίκη, αλλά τα αντίθετα αυτών, όπως είναι η ασπλαχνία μεταξύ των εχθρευομένων, η πλεονεξία και ο ακατανίκητος πόθος για όλο και περισσότερη κατοχή ισχύος χωρίς κανένα φραγμό στην ασυδοσία. Επιπλέον, σύμφωνα με τον ιστορικό, παράμετροι της ιστορίας είναι οι βιαιοπραγίες και ότι ο πιο δυνατός είναι ο πιο δίκαιος. Αυτό δείχνει να το κατανοεί ο Θουκυδίδης, δεν το κατακρίνει, όμως, ούτε το ενστερνίζεται. Είναι, όμως, αλήθεια ότι συνέβαινε και συμβαίνει ακόμη, λόγω του ότι η ανθρώπινη φύση δεν αλλάζει τόσο στο χρόνο. Έτσι ο δυνατός κυβερνά τον αδύναμο και το θυμοειδές κυριαρχεί έναντι του λογιστικού. Πρώτος από όλους, ο ιστορικός είχε καταλάβει ότι το συμφέρον ήταν η κινητήριος δύναμη των ανθρώπων⁸⁶.

Το συμφέρον μιας πόλης καθοδηγείται από το λογιστικό και όχι το δίκαιο. Φέροντας ένα παράδειγμα για την παραπάνω θέση είναι ότι ο ιστορικός καυτηριάζει την πλεονεξία των Αθηναίων παρόλο που θεωρεί ότι αυτή ήταν η αιτία κατάρρευσης της ηγεμονίας της και ισχυρίζεται ότι έσφαλαν οι επόμενοι από τον Περικλή ηγέτες και δεν αποδοκιμάζει την αθηναϊκή ηγεμονία, που ήταν η αρχή των κακών. Ακόμη και ο όρος «*επιείκεια*» ερμηνεύεται ως μια ευνοϊκότερη κατάσταση για αυτό που συμφέρει την πόλη και όχι αυτό που είναι δίκαιο για την πόλη. Σε μια τέτοια περίπτωση, όμως, δεν είναι πρόπον να σκεφτούμε ότι ο ιστορικός εκφέρει τη δική του γνώμη, όταν αναφέρεται στους Αθηναίους που αδικούν και φέρονται άσπλαχνα στις κατώτερες κοινωνικές ομάδες ή στις άλλες πόλεις⁸⁷.

---

⁸⁶ Trédé (2001)² 252-253.

⁸⁷ Γιαγκόπουλος (2005) 41-42.

Η επιστημονική μέθοδος του Θουκυδίδη.

Ο Θουκυδίδης βασίστηκε ως επί το πλείστον σε προφορικές μαρτυρίες⁸⁸, επειδή οι γραπτές πηγές ήταν ελάχιστες εκείνη την εποχή. Για το λόγο αυτό είχε ενδοιασμούς για την αξιοπιστία τους, ειδικά, όταν προσπάθησε να εξακριβώσει τα χρονικά όρια της ιστορίας και των γεγονότων της βασιζόμενος στα ημερολόγια πολλών ελληνικών πόλεων⁸⁹. Επίσης, βασίστηκε σε δημόσια έγγραφα, όπως ήταν οι επιστολές, οι επίσημες οδηγίες και τα κείμενα συμφωνιών⁹⁰. Συμπληρωματικά, μία από τις πηγές του ήταν ο Όμηρος, από τον οποίο, όμως, εξαίρεσε τους μύθους. Επιπλέον, στην προσπάθειά του να εντάξει τις δημηγορίες μέσα στη ροή των ιστορικών γεγονότων αναφέρει ότι είναι ακατόρθωτο κανείς να μπορεί να απομνημονεύσει αυτούσια τα λόγια κάθε ομιλούντα ή να μη γίνουν λάθη στην διατύπωση αυτών από άλλους, οι οποίοι του μετέφεραν τί ειπώθηκε⁹¹. Έτσι, τις αναδημιούργησε όσο πιο πιστά γινόταν στις πρωτότυπες και προσέθεσε το δικό του ύφος και τη γλώσσα, ώστε να υπάρχει αλληλουχία με το υπόλοιπο κείμενο. Αξιοσημείωτο είναι ότι δεν εντάσσει τη δική του άποψη στους λόγους και όσα λέγονται είναι οι τεκμηριωμένες ή οι ατεκμηριώτες θέσεις των ομιλητών. Πιο εύκολο ήταν να καταγράψει με τελειότητα μια έξοδο του στρατού για πόλεμο, παρά έναν λόγο⁹².

Ο ιστορικός ήταν ιδιαίτερα προσεκτικός στην συγκέντρωση των πληροφοριών του και δεν επιθυμούσε απλά να παρουσιάσει και να γνωστοποιήσει καθετί σημαντικό ή ασήμαντο. Ο Θουκυδίδης κάνει αυτοπρόσωπη έρευνα, εξετάζει σε βάθος το αντικείμενο μελέτης του και επαληθεύει κάθε στοιχείο που κατέχει μέχρι να είναι βέβαιος ότι είναι αληθές. Επιπλέον, κρατούσε δικές του ερμηνευτικές σημειώσεις και σχόλια⁹³. Έτσι, το έργο του παρουσιάζει αλληλουχία γεγονότων και πληρότητα⁹⁴. Φυσικά, πολλές φορές ήταν εκείνες που το ένα στοιχείο αναιρούσε το άλλο, επειδή οι μαρτυρίες προέρχονταν από ανθρώπους, ήταν αναπόφευκτο να μιλούν υποκειμενικά σύμφωνα με τα οφέλη και τις πολιτικές τους πεποιθήσεις. Επομένως, η επιστημονική μέθοδος του Θουκυδίδη, η οποία διαπλάθηκε τον χρυσό

⁸⁸ Κωνσταντινόπουλος (2013) 102.

⁸⁹ Mossé – Schnapp – Gourbeillon (2007)⁸ 33.

⁹⁰ Bury (1975) 8.

⁹¹ Κωνσταντινόπουλος (2013) 54.

⁹² Momigliano (2006) 73.

⁹³ Ζηκίδης (1998)⁴ η΄.

⁹⁴ Ηλιού (1980)³ 36.

αιώνα της διανόησης⁹⁵, άνοιξε το δρόμο για την έρευνα και την αλήθεια⁹⁶. Ήταν τρανός⁹⁷, ακριβής, επίκαιρος⁹⁸ και πρωτοπόρος σε σύγκριση με τους προγενέστερους ιστορικούς, διότι έθεσε το κέντρο της προσοχής στην σύγχρονη ιστορία και στην κριτική προσέγγιση των ιστορικών γεγονότων⁹⁹ διαλέγοντας όσα πίστευε πιο ορθά και απέκλειε τα υπόλοιπα ενδεχόμενα που του φαίνονταν αναληθή, κάτι που εν μέρει δεν ήταν σωστό, διότι απέρριψε ένα μέρος των ιστορικών στοιχείων¹⁰⁰. Ωστόσο, προφύλαξε την ιστορία από κάθε είδος λαϊκισμού και δημαγωγίας¹⁰¹.

---

⁹⁵ ό.π., 24.

⁹⁶ Γιαγκόπουλος (2005) 43-48.

⁹⁷ Finley (2004)⁶ 81.

⁹⁸ Bury (1975) 10.

⁹⁹ Corcella (2011) 56.

¹⁰⁰ Montanari (2010) 530.

¹⁰¹ Momigliano (2006) 78.

Οι δημηγορίες στο Θουκυδιδικό έργο.

Ο Θουκυδίδης για να εξηγήσει τις αιτίες και τις αφορμές που οδήγησαν σε μια σειρά ιστορικών γεγονότων τοποθετεί στο έργο του τις δημηγορίες, οι οποίες συνάμα παρουσιάζουν αμερόληπτα τον χαρακτήρα κάθε ομιλούντα¹⁰². Οι δημηγορίες είναι δημόσιοι λόγοι πολιτικών, πρέσβων ή βασιλιάδων¹⁰³ που εκφωνούνταν στην Εκκλησία του Δήμου, στις τακτικές ή έκτακτες συναντήσεις των ηγετών ή των αντιπροσώπων των συμμαχικών πόλεων και στις συγκεντρώσεις του στρατού για να διασωθούν από μνήμης. Ο ιστορικός ήταν παρών, όταν είχαν εκφωνηθεί ορισμένοι λόγοι, παραδείγματος χάριν του Περικλή ή άλλων αρχηγών. Αναφορικά με τους άλλους λόγους στηρίχτηκε σε πληροφορίες άλλων¹⁰⁴.

Γι' αυτό, στο χωρίο I. 22 αναφέρει ότι δεν μπόρεσε να αποδώσει με ακρίβεια όσα λέχθηκαν, επειδή είναι ανθρωπίνως αδύνατο να τα θυμάται με κάθε λεπτομέρεια¹⁰⁵, όμως τις προσθέτει στην κυρίως αφήγηση σαν παρένθεση, όπως συμβαίνει με τα χορικά στο δράμα¹⁰⁶. Επιπλέον, δηλώνει ότι στηρίχθηκε σε δύο σημαντικά στοιχεία, «τα δέοντα»¹⁰⁷ και την «ζύμπασα γνώμη». Από την μία μεριά οι ομιλούντες αναφέρονται στα «δέοντα», που είναι όσα είχαν ειπωθεί δημόσια και ήταν αναγκαίο να αναφερθούν και από την άλλη μεριά ο ιστορικός βασίζεται στην «ζύμπασα γνώμη», δηλαδή, το γενικό πλαίσιο του λόγου και στην ροή των λεχθέντων¹⁰⁸. Στηρίζεται, δηλαδή, στην «αλήθεια» και την χρησιμότητα τους¹⁰⁹.

Πιο συγκεκριμένα, «τα δέοντα» είναι διάφορα ζητήματα και αναπάντεχα γεγονότα του παρελθόντος ή παρόντος που ο ιστορικός ενημερώνει τις επόμενες γενιές για όλες τις πτυχές της ιστορίας και δεν ερμηνεύει μόνο τα ευκόλως εννοούμενα. Οι αγορητές εκθέτουν καίρια σημεία που τους οδήγησαν σε αδιέξοδο¹¹⁰. Γι' αυτό, προσπάθησε να μιμηθεί τη συλλογιστική πορεία κάθε ομιλούντα, να εκθέσει τις δικές τους απόψεις και επιχειρηματολογίες προσθέτοντας μόνο σ' αυτές το προσωπικό του ύφος και τη γλώσσα για να υπάρχει μια ενότητα στο κείμενό του. Ο ιστορικός εντάσσει τις δημηγορίες μέσα στην ιστορία του για να δώσει περαιτέρω

¹⁰² Bury (1975) 29-30.

¹⁰³ Montanari (2010) 516.

¹⁰⁴ Kennedy (2012)¹⁰ 37.

¹⁰⁵ Trédé (2001)² 251.

¹⁰⁶ Bury (1975) 13.

¹⁰⁷ Kennedy (2012)¹⁰ 37.

¹⁰⁸ Montanari (2010) 528.

¹⁰⁹ Hornblower (2003) 93.

¹¹⁰ Μικρογιαννάκης (1991) 35.

εξηγήσεις για τα τεκταινόμενα¹¹¹, όταν μέλλεται να παρθούν δραστικά μέτρα και αποφάσεις ή όταν προετοιμάζονται για πόλεμο. Σημειωτέον, πραγματοποιούνται «έν καιρῶ» και καθρεφτίζουν τα «ἀναγκαῖα». Έτσι, ο ιστορικός υπογραμμίζει άλλη μια φορά την αξιοπιστία όσων συγγράφει.

Το ρήμα «δέω» εκφράζει την πολιτική και στρατιωτική πραγματικότητα με ό,τι αυτό συνεπάγεται. Ακόμη, σε κάθε δυσμενή συνθήκη ενυπάρχει το αίσθημα του δέους. Κάθε πλευρά μετρά τα θετικά και τα αρνητικά αποτελέσματα κάθε ενέργειας που έπραξε ή που θα πράξει στοχεύοντας στην δημιουργία αρνητικών συναισθημάτων της αντίθετης πλευράς. Έτσι, οι δημηγορίες έρχονται να το καταστήσουν σαφές. Ο ιστορικός βοηθά στο να εξομαλύνει κάθε ανησυχία και να αναδείξει το σωστό σχέδιο δράσης¹¹². Για τον λόγο αυτό, οι αγορητές εκφωνούν λόγους σε κρίσιμες καταστάσεις¹¹³.

Παράλληλα, ο Θουκυδίδης έχει την αρχή «τῆς ζυμπάσης γνώμης τῶν ἀληθῶς λεχθέντων». Επιζητεί, δηλαδή, την αλήθεια, τους ενδόμυχους στοχασμούς και σκοπούς. Ο Θουκυδίδης αναζήτησε την αλήθεια πίσω από τις λέξεις των αγορητών και θεωρεί ότι, όσοι δεν είναι λακωνικοί στο λόγο, προσπαθούν να αποκρύψουν κάτι, όπως είχε υπογραμμίσει ο τραγικός ποιητής Ευριπίδης «ἀπλοῦς ὁ μῦθος τῆς ἀληθείας ἔφω, κού ποικίλων δεῖ τᾶνδιχ' ἔρμηνευμάτων». Αυτό πρεσβεύει κι ο ιστοριογράφος¹¹⁴.

Οι δημηγορίες είναι άλλοτε σε ευθύ και άλλοτε σε πλάγιο λόγο. Αυτό εξαρτάται από τον ίδιο τον ιστορικό από το πόσο, δηλαδή, θέλει να δώσει βαρύτητα στην προκειμένη περίπτωση. Πολλές φορές, ωστόσο, το ύφος των δημηγοριών ταυτίζονται με την τεκμηριωμένη αφήγηση του ιστορικού, επειδή τα νοήματα μερικών ήταν μπερδεμένα και το ύφος ή η γλώσσα πιο σύνθετα¹¹⁵. Υποστηρίζει ότι οι λόγοι δεν έπρεπε να λεχθούν, όπως ειπώθηκαν από τους εκάστοτε αγορητές, αλλά να εκφωνούνταν, όπως πραγματικά θα έπρεπε¹¹⁶. Επιπλέον, δημηγορίες υπήρχαν και στους προγενέστερους από τον Θουκυδίδη, Όμηρο και Ηρόδοτο¹¹⁷. Βέβαια, οι λόγοι στον Ηρόδοτο ήταν πιο μικροί σε έκταση και έμοιαζαν περισσότερο με διαλόγους¹¹⁸. Ο Θουκυδίδης, όμως, τις βελτίωσε φανερά επηρεασμένος από την ρητορική της

---

¹¹¹ Ζηκίδης (1998)⁴ ιθ'-κ'.

¹¹² Immerwahr (2005)⁷ 601.

¹¹³ Μικρογιαννάκης (1991) 35-36.

¹¹⁴ ό.π., 38-39.

¹¹⁵ Γιαγκόπουλος (2005) 52-53.

¹¹⁶ Ηλιού (1980)³ 20.

¹¹⁷ Immerwahr (2005)⁷ 590.

¹¹⁸ Burrow (2007) 38.

εποχής. Οι δημηγορίες είναι αναπόσπαστο κομμάτι της ρητορικής τέχνης και της πολιτικής ιστορίας, όπως τη συνέγραψε ο Θουκυδίδης, διότι έχουν εκτός των άλλων και διδακτικό χαρακτήρα¹¹⁹.

Οι δημηγορίες στο θουκυδίδειο έργο, όπως κάθε ρητορικός λόγος έχει ορισμένα χαρακτηριστικά, αφού στόχος τους είναι να πείσουν. Το πρώτο χαρακτηριστικό είναι το «*ἦθος*» του ομιλητή, δηλαδή πόσο φερέγγυος είναι, το δεύτερο είναι το «*πρᾶγμα*», δηλαδή πόσο ακράδαντα επιχειρήματα χρησιμοποιεί για να στηρίζει ο ομιλητής τα λεγόμενά του και το τρίτο είναι τα συναισθήματα που δημιουργεί σε όσους τον ακούν. Με έναν όρο όλα τα παραπάνω ονομάζονται «*ἐντεχνονί πίστεις*»¹²⁰. Οι περισσότερες από τις δημηγορίες ανήκουν στο συμβουλευτικό είδος και δεν επιδέχονται μορφικές παρεμβάσεις σε σύγκριση με τους συμβουλευτικούς λόγους του 4^{ου} αιώνα που είναι πιο σταθεροί.

Οι δημηγορίες στην ιστορία του είναι κατά κύριο λόγο απαντητικές, λόγω της επιρροής του Θουκυδίδη από τη σοφιστική¹²¹. Αυτό σημαίνει ότι κάθε λόγος έχει έναν αντίλογο, όμως και οι δύο έχουν ορθή επιχειρηματολογία¹²² και μοιάζουν αρκετά με τις λογομαχίες ανάμεσα σε δύο επικούς ήρωες¹²³, εκτός από τις αγορεύσεις του Περικλή και του Αρχιδάμου¹²⁴. Ειδικά, με τους λόγους που αφορούν τις προετοιμασίες για τον πόλεμο γνωστοποιείται η στρατηγική κάθε πλευράς, ποιοί είναι, τί πρεσβεύει κάθε αντίπαλος, ώστε να επεξηγηθεί αργότερα το γιατί ακολούθησαν αυτή τη γραμμή πλευσης¹²⁵. Ωστόσο, υπάρχουν μονοί λόγοι, που κυρίως αναφέρονται στα ιδανικά¹²⁶. Ο Θουκυδίδης, λοιπόν, τονίζει την αναγκαιότητα του να γνωρίζει κανείς όχι μόνο τα «*έργα*», αλλά και τους «*λόγους*»¹²⁷.

Οι δημηγορίες καταλαμβάνουν μεγάλο μέρος στην ιστορία του και συγκεκριμένα, το 1/5. Ειδικότερα, από τις ενιακόσιες (900) παραγράφους της ιστορίας του, οι εκατόν ογδόντα (180) αποτελούνται από τις αγορεύσεις και ιδιαίτερα, τα βιβλία Α-Δ έχουν τριάντα τρεις (33) και τα επόμενα βιβλία Ε-Ζ δώδεκα (12). Μόνο το όγδοο βιβλίο του δεν έχει καμία δημηγορία και συμβαίνει αυτό, επειδή κατά

---

¹¹⁹ Montanari (2010) 516.

¹²⁰ Κυρταράς-Ράγκος (2013) 217.

¹²¹ Montanari (2010) 527-528.

¹²² Immerwahr (2005)⁷ 590-591.

¹²³ Carey (2010) 95.

¹²⁴ Κωνσταντινόπουλος (2013) 78.

¹²⁵ Trédé (2001)² 251.

¹²⁶ Γιαγκόπουλος (2005) 49.

¹²⁷ ό.π., 48.

πάσα πιθανότητα έχει υποστεί ορισμένες παρεμβάσεις¹²⁸. Αξίζει να σημειωθεί ότι ο ιστορικός στα βιβλία Α-Δ προσπάθησε να αποτυπώσει τα πολιτικά γεγονότα, που σχετίζονταν με την αθηναϊκή δράση¹²⁹ πριν την εξορία του κι εξής. Σκοπός του ήταν να γίνει κατανοητό το πώς συνέλαβε τη σκέψη να συγγράψει *Ιστορία* και να δώσει στο τότε κοινό, αλλά και στις επόμενες γενιές την δυνατότητα να ξεχωρίζουν την αλήθεια μέσα από τις αγορεύσεις που εκφωνήθηκαν προς το τέλος της ακμής του Περικλή¹³⁰.

Έτσι, ο ιστορικός καταλήγει σε πολλά συμπεράσματα, σε διδαχές χρήσιμες για το μέλλον και ήταν ο πρώτος που άνοιξε νέους ορίζοντες στο πολιτικό σύστημα. Επίσης, ο Henri Van Effenterre αναφέρει ότι οι περισσότερες δημηγορίες μέσα στο έργο του ιστορικού δεν έχουν εκφωνηθεί πραγματικά και ότι ο ιστορικός τις επινόησε για να ερμηνεύσει τα γεγονότα¹³¹, κάτι που δεν με βρίσκει σύμφωνη. Συμφωνώ με την άποψη του Finley, που υποστηρίζει ότι ήταν πιο σύντομοι λόγοι από την πραγματικότητα και πιο γενικόλογoi, αλλά δεν έχαναν την αξία τους¹³², καθώς δεν λείπουν τα επιχειρήματα που υποστήριζαν τις θέσεις τους, οι τεχνικές της σοφιστικής και όσα ήταν απαραίτητα για να προοδεύσει η πολιτική ρητορεία¹³³.

---

¹²⁸ Ηλιού (1980)³ 21-22.

¹²⁹ Lesky (2006)⁵ 660.

¹³⁰ Finley (2004)⁶ 47.

¹³¹ Ηλιού (1980)³ 20-21.

¹³² Finley (2004)⁶ 72-73.

¹³³ Kennedy (2012)¹⁰ 37.

Θουκυδίδειο ύφος και γλώσσα.

Ο Θουκυδίδης είναι εκπρόσωπος του μεγαλοπρεπούς και του επιδεικτικού ύφους¹³⁴. Το ύφος του Θουκυδίδη είναι νεωτερικό, αυστηρό και λακωνικό¹³⁵. Τα κυριότερα χαρακτηριστικά του ύφους του Θουκυδίδη είναι η αφαιρετικότητα, η πυκνότητα και η ποικιλία. Επίσης, το ύφος του είναι αντιθετικό και αυτό συντέλεσε στο να γράψει ιστορία, καθώς άντλησε αυτή την πρακτική από την ρητορική για να συνθέσει τις δημηγορίες του και να αναλύσει διάφορα γεγονότα. Η αντίθεση από το δεύτερο μισό του 5^{ου} αιώνα αποτέλεσε σημαντικό στοιχείο στην ανάπτυξη του πεζού λόγου στην Αθήνα¹³⁶ ως «*συνειδητή τέχνη*»¹³⁷. Ο Θουκυδίδης ήταν καινοτόμος, σαφής και αντικειμενικός. Στόχος του ήταν να αποτυπώσει την αλήθεια των πραγμάτων και μόνο με έναν τρόπο χαρισματικό¹³⁸.

Ως προς τη δομή του θουκυδίδειου ύφους γίνεται λόγος πρώτα για την αντίθεση. Όλες οι περίοδοι αντιπαρατίθενται με αντιθετικούς συνδέσμους (*μέν-δέ, ού-άλλα* κ.α) ή με την αντίθεση εννοιών¹³⁹. Έτσι, κάθε περίοδος είναι ξεχωριστή και ανεξάρτητη. Η πληθώρα των συγκρίσεων και των αντιθέσεων προσδίδει στο έργο ακρίβεια και απ' αυτό διαφαίνεται η πνευματική διαύγεια του ιστορικού που επιμένει στις λεπτομέρειες. Αυτές συμβάλλουν στην πύκνωση του κειμένου και γι' αυτό δημιουργείται μακροπερίοδος λόγος. Επιπλέον, πολλές φορές συναντώνται μετοχικές φράσεις που συντελούν κι αυτές στην πύκνωση του λόγου, αλλά και η ομοιοκαταληξία ορισμένων λέξεων ή ρημάτων χρησιμοποιείται για να δοθεί περισσότερη έμφαση στα λεγόμενα και στις αντιθέσεις¹⁴⁰. Ωστόσο, η πύκνωση του λόγου οδηγεί πολλές φορές σε δυσνόητες περιόδους λόγου¹⁴¹.

Δεύτερον, είναι η αφαιρετικότητα και η πυκνότητα. Η αφαιρετικότητα επιτυγχάνεται με τη χρήση ρηματικών τύπων, όπως είναι οι μετοχές και τα απαρέμφατα, που αναπληρώνουν ουσιαστικά κι έτσι, δημιουργείται η πύκνωση του λόγου. Επιπλέον, χρησιμοποιούσε ουσιαστικοποιημένους ρηματικούς τύπους ή επίθετα ουδετέρου γένους. Αυτά έκαναν το λόγο ζωντανό, καθώς όχι μόνο τα

---

¹³⁴ ό.π., 264.

¹³⁵ Montanari (2010) 532.

¹³⁶ Κωνσταντινόπουλος (2013) 131-132.

¹³⁷ Finley (2004)⁶ 262.

¹³⁸ Κωνσταντινόπουλος – Πανομήτρος (2010) 95.

¹³⁹ Κωνσταντινόπουλος (2013) 133.

¹⁴⁰ Κωνσταντινόπουλος – Πανομήτρος (2010) 96-101.

¹⁴¹ Trédé (2001)² 253.

απαρέμφατα και οι μετοχές ήταν ρηματικοί τύποι, αλλά και υπογράμμιζαν την ενέργεια που προερχόταν από τον ανθρώπινο νου. Παρατηρείται ότι στην «Παθολογία του Πολέμου» υπάρχει αφαιρετικότητα για να ερμηνεύσει ο ιστορικός ορισμένες έννοιες. Πυκνότητα του λόγου υπάρχει στις δημηγορίες με εξαιρέσεις ορισμένων λόγων, τους οποίους ο ίδιος θαύμαζε, πχ. ο λόγος του Περικλή. Ο Θουκυδίδης δεν υιοθετούσε, ωστόσο, άκριτα τα λεγόμενα των άλλων, αλλά διατηρούσε τα βασικά επιχειρήματα κάθε λόγου. Πολλές φορές, όμως, η πυκνότητα του λόγου του προκαλούσε δυσκολία στην κατανόηση του κειμένου.

Τρίτον, η μεταβολή «*variatio*» είναι ένα ιδιαίτερο χαρακτηριστικό του Θουκυδίδα, που δεν απαντά σε άλλους συγγραφείς εκτός του Ξενοφώντα. Ο Θουκυδίδης δεν ακολουθεί την πεπατημένη μορφή του λόγου, αλλά ο ίδιος συγγράφει με τρόπο πιο περίπλοκο κι όχι γραμμικό. Συνειδητά ο Θουκυδίδης κάνει αυτήν την ανακολουθία για να τονίσει αυτό που ο ίδιος θεωρεί σημαντικό¹⁴². Περιπτώσεις αυτής της μεταβολής είναι ουσιαστικό με δευτερεύουσα ουσιαστική πρόταση, ουσιαστικό με δευτερεύουσα αναφορική, επίθετο ή επιθετική μετοχή με αναφορική πρόταση, εμπρόθετος με δευτερεύουσα ουσιαστική πρόταση ή επιθετική, ουσιαστικό ή αντωνυμία με δευτερεύουσα επιρρηματική πρόταση (όπως με υποθετική πρόταση, με προσδιορισμό αιτίας και αιτιολογική πρόταση, με προσδιορισμό σκοπού και τελική πρόταση), απαρέμφατο με δευτερεύουσα πρόταση¹⁴³.

Αναφορικά με τη γλώσσα του Θουκυδίδα είναι εξεζητημένη και προσιτή μόνο από κοινό που έχει γνώσεις και συνεχή ενασχόληση με τα γράμματα¹⁴⁴. Σημειώνεται ότι έχει αρχαϊκά και ποιητικά στοιχεία και ιδιαίτερη σοβαρότητα. Ο Θουκυδίδης πήρε ως βάση την αρχαϊκή αττική διάλεκτο¹⁴⁵ «*ἀρχαία ἀτθίς*»¹⁴⁶, όμως την προσάρμοσε στα νέα δεδομένα του πολιτικού και του κοινωνικού γίνεσθαι. Η μορφή της γλώσσας του Θουκυδίδα βοηθά στο να είναι αποχρωματισμένη και λειτουργική, όπως ακριβώς την ήθελε μιας και μπορούσε να εισχωρήσει ιωνικές επιρροές σ' αυτή, λόγω του ότι από τα μέσα και εξής του 5^{ου} αιώνα απουσίαζε η αυστηρότητα στη χρήση της λογοτεχνικής γλώσσας¹⁴⁷. Επιπλέον, μέσω της γλώσσας ο ιστορικός δημιουργεί ζωντανές εικόνες στους ανθρώπους, που διαβάζουν το έργο του με σκοπό να

¹⁴² Κωνσταντινόπουλος (2013) 134.

¹⁴³ Κωνσταντινόπουλος – Πανομήτρος (2010) 101-114.

¹⁴⁴ Mossé – Schnapp – Gourbeillon (2007)⁸ 36.

¹⁴⁵ Γιαγκόπουλος (2005) 68.

¹⁴⁶ Finley (2004)⁶ 272.

¹⁴⁷ Montanari (2010) 532.

κατανοήσουν σε βάθος το γεγονός που περιέγραφε και να νιώσουν τα ανάλογα συναισθήματα γι' αυτό. Ο όρος αυτός ονομάζεται «*ένάργεια*» και έχει παρθεί από τους κριτικούς της αρχαίας εποχής. Η «*ένάργεια*» του ιστορικού εντυπωσιάζει τους παλαιότερους και τους τωρινούς κριτικούς και δημιουργεί ένα «*tertium comparationis*» για όλους τους επόμενους ιστοριογράφους¹⁴⁸.

Ο Θουκυδίδης χρησιμοποιεί το «*ζύν*» αντί του «*σύν*» και το «*ές*» αντί του «*είς*», το επίρρημα «*αίει*» αντί για «*άει*», την κατάληξη πληθυντικού «*-ῆς*» αντί για «*-είς*» των ουσιαστικών γ' κλίσης σε «*-εύς*». Ακόμη, ο ιστορικός εντάσσει αφηρημένα ουσιαστικά όχι μόνο ως χαρακτηριστικό του ύφους του, αλλά και ως γενικότερο χαρακτηριστικό της πνευματικότητάς του¹⁴⁹ ως επιρροή από τον Πρόδικο τον Κείο¹⁵⁰. Στο έργο του υπάρχουν πολλά ουσιαστικά με κατάληξη «*-α*» και τα παράγωγα σιγμόληκτων επιθέτων τα τονίζει στην παραλήγουσα σχηματίζοντας κατάληξη σε «*-ία*». Ένα ακόμη στοιχείο είναι ότι η κατάληξη του υπερσυντελικού ενεργητικής φωνής είναι «*-η*» αντί για «*-ειν*» ή περιφραστικά χρησιμοποιεί την μετοχή του παρακειμένου με το ρήμα «*είμι*» σε παρατατικό χρόνο¹⁵¹. Επίσης, χρησιμοποίησε κάποια ιωνικά συμπλέγματα πχ. «*-ρσ-*» και «*-σσ-*» αντί για «*-ρρ-*» και «*-ττ-*». Ακόμη, στο κείμενο του υπάρχουν διπλοτυπίες πχ. «*έβούλοντο-ήβούλοντο*». Ο Θουκυδίδης δεν διστάζει να τις βάζει στο κείμενο του, καθώς ο ίδιος ακολουθούσε επ' ακριβώς τη γλωσσική συνέπεια.

Συμπληρωματικά, την εποχή που συγγράφει χρησιμοποιεί ουδέτερα επιθέτων, μετοχών και έναρθρα απαρέμφατα, διότι στον πεζό λόγο δεν υπήρχε ποικιλία αφηρημένων ουσιαστικών. Έτσι, ήταν αναπόφευκτο να αντικαταστήσει τα ουσιαστικά με τους ρηματικούς τύπους μιας και έπρεπε να είναι λέξεις που θα εμβάθυναν σε διάφορες πτυχές της πολιτικής, της κοινωνίας και της φιλοσοφίας. Επιπλέον, έκαναν πιο ζωνρό το λόγο και οι ποιητικές λέξεις που υπάρχουν στο κείμενο είναι απόρροια της ποίησης μιας και ο πεζός λόγος στην αρχή δανειζόταν λέξεις απ' αυτή. Ακόμη, οι προθέσεις υπογραμμίζουν τις επιρρηματικές σχέσεις. Υπάρχουν πολλά ρήματα με παραπάνω από μία προθέσεις για να τονιστεί ότι το υποκείμενο ή το αντικείμενο έχουν παραπάνω από μία επιρρηματικές σχέσεις με την ενέργεια του ρήματος. Αξίζει να σημειωθεί, ότι ο Θουκυδίδης άλλαξε τη γλώσσα των λόγων και την προσάρμοσε στην ενιαία γλώσσα του έργου του. Κλείνοντας, ο

¹⁴⁸ Ρογκότης (2011) 78.

¹⁴⁹ Ηλιού (1980)³ 20.

¹⁵⁰ Κωνσταντινόπουλος (2013) 139.

¹⁵¹ Γιαγκόπουλος (2005) 69.

Θουκυδίδης παρέθετε ιατρικούς όρους ή λέξεις μέσα στο έργο του για να ενισχύσει την ακρίβεια και την αντικειμενικότητά του¹⁵².

---

¹⁵² Κωνσταντινόπουλος – Πανομήτρος (2010) 115-118.

Χειρόγραφο παράδοση.

Τα χειρόγραφα που αφορούν τα έργα του Θουκυδίδη χωρίζονται σε δύο μεγάλες οικογένειες, την πρώτη και τη δεύτερη. Η πρώτη οικογένεια χειρογράφων (=b) αποτελείται από τους εξής κώδικες: τον Β και τον Α.

- Ο κώδικας Β ανήκει στην Βατικανή βιβλιοθήκη με αρ. 126, χρονολογείται τον 11^ο αιώνα και είναι από περγαμνή. Ένα ιδιαίτερο χαρακτηριστικό του είναι ότι περιέχει το αρχαίο κείμενο μαζί με σχόλια.
- Ο κώδικας Α βρίσκεται στην Παρισινή βιβλιοθήκη με αρ. Suppl. gr. 255, χρονολογείται μεταξύ του 11^{ου} -12^{ου} αιώνα, από περγαμνή και έχει σχόλια μαζί με το κείμενο.

Στην δεύτερη οικογένεια χειρογράφων (=c) ανήκουν οι κώδικες C και G.

- Ο κώδικας C βρίσκεται στην Λαυρεντιανή βιβλιοθήκη της Φλωρεντίας, χρονολογείται το 10^{ου} αιώνα και είναι από περγαμνή. Έχει αρ. 69,2 και περιέχει το αρχαίο κείμενο μαζί με σχόλια.
- Ο κώδικας G βρίσκεται στο Μόναχο σε βιβλιοθήκη, χρονολογείται τον 13^ο αιώνα, είναι από χαρτί και περιέχει το αρχαίο κείμενο και σχόλια.

Αξιοσημείωτο είναι ότι τα χειρόγραφα των δύο αυτών οικογενειών προέρχονται από έναν κώδικα, που με τη σειρά του «καταγόταν» από ένα πρότυπο του 9^{ου} αιώνα, δηλαδή, σε μικρογράμματη γραφή. Ακόμη, λέγεται ότι ο κώδικας Β (Vatic. 126) και το χειρόγραφο Η (Paris. 1734) από το VI 92 είναι αντίγραφα ενός κώδικα με την μεγαλογράμματη γραφή του 5^{ου} αιώνα. Επίσης, είναι φανερό ότι ανάμεσα στις δύο οικογένειες υπάρχει αμοιβαία επίδραση. Επιπροσθέτως, υπάρχουν τριάντα ένα (31) παπυρικά αποσπάσματα από τον 10^{ου} αιώνα π.Χ. έως τον 6^{ου} αιώνα μ.Χ., οι οποίοι έχουν μερικές από τις παραγράφους του θουκυδιδικού έργου. Σημειωτέον, οι πλείστοι των παπύρων ήταν από τον Οξύρρυγχο¹⁵³.

---

¹⁵³ Κωνσταντινόπουλος (2013) 146.

Το Α Βιβλίο του Θουκυδίδη.

Τα βιβλία Α-Ε του Θουκυδίδη μιλούν για τον Αρχιδάμειο Πόλεμο του 431-421 π.Χ. μεταξύ Αθήνας και Σπάρτης. Γενικότερα, αναφέρεται στον Πελοποννησιακό Πόλεμο 431-404 π.Χ., που ολοκληρώθηκε με την Νικίειο Ειρήνη¹⁵⁴.

Το πρώτο βιβλίο είναι το πιο μεγάλο από τα υπόλοιπα βιβλία, αλλά δεν ξεκινά με την καταγραφή των πολεμικών γεγονότων, αλλά μέσω αυτού ερευνούνται οι αιτίες που τον προκάλεσαν. Ο Θουκυδίδης αναζητά τεκμήρια για την σπουδαιότητα του πολέμου¹⁵⁵. Έτσι, η πρώτη παράγραφος αποτελεί το προοίμιο της *Ιστορίας*, όπου ο Θουκυδίδης υπογραμμίζει την σημαντικότητα αυτής. Οι επόμενες παράγραφοι Ι. 2-19, οι οποίες αναφέρονται στα παρελθόντα ονομάζονται «*Αρχαιολογία*». Μέσω της «*Αρχαιολογίας*» μπορεί κανείς να κατανοήσει πώς ήταν ο βίος των προγόνων και πώς εκείνοι ανταποκρίνονταν στις νέες προκλήσεις, τί αποφάσιζαν να κάνουν και πώς το έπρατταν. Αξιοσημείωτο είναι ότι στόχος του ιστορικού ήταν να τονίσει τη σπουδαιότητα του Πελοποννησιακού Πολέμου έναντι των παρελθοντικών πολέμων και επισημαίνει πόσο σημαντικές ήταν οι ναυτικές δυνάμεις¹⁵⁶. Γι' αυτό στην Α. 22 αναφέρει τη μέθοδο που θα ακολουθήσει και συνάμα συγκρίνει τους Περσικούς Πολέμους με τον Πελοποννησιακό Πόλεμο.

Επιπλέον, προσπαθεί να ξεχωρίσει τα αίτια του πολέμου και να αντιπαραβάλει όλες τις απόψεις, τις προφάσεις και τις αδικίες στην «*άληθεστάτην πρόφασιν*» μέσω της τετραλογίας (Ι. 66-88)¹⁵⁷, την οποία οι περισσότεροι δεν την παραδέχονταν. Η αιτία ήταν ολοφάνερα ο φθόνος και ο φόβος των Σπαρτιατών και των συμμαχικών πόλεων για την αυξανόμενη δύναμη των Αθηνών¹⁵⁸. Οι αιτίες χωρίζονται σε δύο επιμέρους κατηγορίες, τις φανερές Α. 24-86 και τις αφανείς Α. 88-118. Στις φανερές αιτίες εντάσσεται η τετραλογία των δημηγοριών (Ι. 66-88)¹⁵⁹, δηλαδή των Κορινθίων, των Αθηναίων πρέσβων, του βασιλιά Αρχιδάμου και του εφόρου Σθενελαΐδα, όπου παρουσιάζεται ο αθηναϊκός ιμπεριαλισμός και από τις δύο αντίπαλες μεριές¹⁶⁰. Σημαντικό είναι ότι έννοια «*ιμπεριαλισμός*» δεν έχει κάποια λέξη που να αποδίδει αυτούσια τη σημασία της στην αρχαία ελληνική γλώσσα, όμως υπάρχει η λέξη

¹⁵⁴ Hornblower (2003) 40.

¹⁵⁵ Trédé (2001)² 245.

¹⁵⁶ Hornblower (2003) 41.

¹⁵⁷ Romilly (2004)⁴ 38-39.

¹⁵⁸ Ηλιού (1980)³ 73-74

¹⁵⁹ Ζηκίδης (1998)⁴ κζ'.

¹⁶⁰ Immerwahr (2005)⁷ 599.

«αρχή», η οποία αναφέρεται στην εξουσία ή στο σύνολο των υποδουλωμένων λαών¹⁶¹.

Με τη δημηγορία των Κορινθίων (I. 68-71) ασκείται κριτική στην εξωτερική πολιτική των Σπαρτιατών και ταυτόχρονα αναλύεται η ψυχολογική βάση της ανάπτυξης της Αθηναϊκής δύναμης. Γίνεται αναφορά στον ιμπεριαλισμό των Αθηναίων και ιδιαίτερα, στην αρχή του λόγου υπάρχουν έντονες κατηγορίες για την παλαιότερη στάση των Αθηναίων στον πόλεμο της Περσίας¹⁶². Σημαίνοντα ρόλο παίζει εδώ η τέχνη της συζήτησης, κάτι που θυμίζει τις τεχνικές των σοφιστών. Οι Κορίνθιοι στοχεύουν στις φιλικές σχέσεις αυτών και των Σπαρτιατών επαινώντας τους. Στο κυρίως μέρος της δημηγορίας γίνεται σκόπιμα η σύγκριση των δύο δυνάμεων τόσο στις δυνάμεις όσο και στη ψυχосύνθεση κάθε στρατεύματος. Μιλούν για την αυξανόμενη αθηναϊκή ηγεμονία, την ανέγερση των τειχών της Αθήνας και του Πειραιά, τις συμμαχικές πόλεις οι οποίες ήταν υποτελείς των Αθηναίων και τέλος, προσπαθούν να εξηγήσουν την νοοτροπία και το σχέδιο δράσης τους¹⁶³.

Με αυτό τον τρόπο θέλουν οι Κορίνθιοι να δραστηριοποιήσουν τους Λακεδαιμονίους και να παλέψουν για τα δικαιώματά τους, που καταπατώνται. Το ύφος είναι αντιθετικό και συγκριτικό για να φανεί η αντίθεση των δύο λαών Σπάρτης και Αθήνας και παράλληλα, μιλούν για την επιθετική στάση των Αθηναίων και την οξύνοια τους πνεύματος τους σε κρίσιμες καταστάσεις κι όχι μόνο, σε σύγκριση/αντίθεση με τους Σπαρτιάτες, οι οποίοι δέχονται παθητικά ορισμένες καταστάσεις και συμπεριφορές. Επίσης, γίνεται αναφορά στις αντιρρήσεις των Λακεδαιμονίων. Επιπλέον, τους παρακινούν να σταματήσουν να είναι συντηρητικοί και αδρανείς ή να έχουν αμυντική στάση απέναντι στα πράγματα και να γίνουν πιο επιθετικοί απέναντι στους Αθηναίους και την πολιτική τους. Οι Κορίνθιοι είναι φανερό ότι μισούν την στρατηγική των Αθηναίων και γενικότερα τους ίδιους και δεν αναγνωρίζουν τίποτα απολύτως ως καλό από την απέναντι μεριά, αλλά τους αντιμετωπίζουν με ζήλεια και κακεντρέχεια.

Η δημηγορία των Αθηναίων πρέσβων (I 73-78) έρχεται να δικαιολογήσει τη στάση τους λαμβάνοντας υπόψιν την παλαιότερη αιτία της δράσης των Αθηναίων, που ήταν η ανάμειξή τους με τους Πέρσες και η πολύτιμη βοήθεια τους εναντίον τους, αλλά και επιβεβαιώνει τη δημηγορία των Κορινθίων, οι οποίοι πριν τους είχαν

---

¹⁶¹ Romilly (2004)⁴ 25.

¹⁶² Immerwahr (2005)⁷ 599.

¹⁶³ Romilly (2004)⁴ 39.

κατηγορήσει. Οι Αθηναίοι είναι πολυπράγμωνες, δυνατοί, ικανοί, υπεύθυνοι πολίτες και δρουν σύμφωνα με τί είναι δίκαιο και τί όχι, αφού το πολίτευμά τους είναι η δημοκρατία σε αντίθεση με το ολιγαρχικό πολίτευμα των Σπαρτιατών και των άλλων περιοχών, οι οποίοι δρουν με διαφορετικό σκεπτικό και είναι πιο συντηρητικοί σε όλες τους τις πρακτικές. Επίσης, τόνισαν ότι δίνουν βάση στον ανθρωπισμό και στο κοινό συμφέρον και απορρίπτουν κάθε πολεμική ενέργεια που επιφέρει ολέθριες συνέπειες στο σύνολο των πολιτών. Τέλος, ζήτησαν από τους Σπαρτιάτες να λήξουν τις διαφορές τους με δίκη και να σκεφτούν όλοι ορθά και αντικειμενικά.

Ως απάντηση στη δημηγορία των Κορινθίων δίδεται ο λόγος του βασιλιά Αρχιδάμου (I 80-85.2), ο οποίος συγκρίνει τις δύο πόλεις υπογραμμίζοντας τις μεταξύ τους διαφορές και συμβουλεύει να μην προβούν σε πόλεμο¹⁶⁴, καθώς πιστεύει ότι και οι Σπαρτιάτες ήταν υπεύθυνοι για τις συμμαχικές τους πόλεις βασιλιά της Σπάρτης. Ο Αρχίδαμος επισημαίνει ότι οι Λακεδαιμόνιοι μειονεκτούν έναντι των Αθηναίων σε πλούτο και ότι, πριν επιτεθούν στους Αθηναίους, χρειάζονταν χρόνο για να δημιουργήσουν τις προϋποθέσεις, ώστε να τους νικήσουν. Συμπληρώνει, αναφέροντας μερικά χαρακτηριστικά του ολιγαρχικού πολιτεύματος της Σπάρτης και στον διαφορετικό τρόπο ζωής τους. Χρησιμοποιεί τα λόγια των Κορινθίων, μετασκευάζοντας τα επιχειρήματα αυτών προς δικό του όφελος.

Τέλος, η δημηγορία του Σθενελαΐδα (I 86) είναι σύντομη και περιεκτική. Ο Σθενελαΐδας κατακρίνει τους Αθηναίους ότι υπερηφανεύονται και ότι δεν έχουν πειστική επιχειρηματολογία. Φανερά, λοιπόν, εξοργισμένος από την υπεροψία των Αθηναίων και από την προειδοποίησή τους¹⁶⁵ έρχεται να παρακινήσει τους Σπαρτιάτες να κάνουν πόλεμο με την Αθήνα ως τη μόνη λύση για να καταστείλουν την ισχύ και την πρόοδο των Αθηναίων¹⁶⁶. Έτσι, πείθει τους Σπαρτιάτες να δράσουν άμεσα και να μην φοβηθούν να δείξουν τί πραγματικά αξίζουν όχι μόνο με λόγια, αλλά και με έργα.

Επομένως, ο ιστορικός θεωρεί ότι η έχθρα Αθήνας-Σπάρτης πηγάζει από το παρελθόν και όσο περνά ο καιρός δυναμώνει περισσότερο¹⁶⁷. Οι ομιλίες αυτές ενδυναμώνουν το σκηνικό της αντίθεσης αυτής, κάνουν αναφορές στις δυνάμεις κάθε πόλης και όσων, γενικότερα, πρεσβεύουν. Τέλος, ο πρώτος λόγος του Περικλή I. 140 κι εξής, ως απάντηση στους Κορινθίους, αναδεικνύει περισσότερο την αθηναϊκή ισχύ

¹⁶⁴ Immerwahr (2005)⁷ 599.

¹⁶⁵ Lang (1999) 329.

¹⁶⁶ Lesky (2006)⁵ 639.

¹⁶⁷ Lang (1999) 327.

έναντι των υπολοίπων συμμαχικών πόλεων και παρουσιάζει τα σχέδια δράσεις. Επιπλέον, αντιπαραβάλλονται τα επιχειρήματα της μίας και της άλλης πλευράς και γίνεται λόγος για το στόλο και τα έσοδά τους. Ο Θουκυδίδης υποστηρίζει όσα έχει πει ο Περικλής για την Αθήνα και τονίζει την ναυτική της κυριαρχία σε όλο το Α βιβλίο.

Έτσι, στο Α βιβλίο καταγράφεται η ιστορία του παρελθόντος ως την αρχή του Πελοποννησιακού Πολέμου. Επίσης, είναι φανερό ότι το πρώτο βιβλίο της *Ιστορίας* του Θουκυδίδη έχει υποστεί ορισμένες μεταβολές. Είναι από τα πιο σημαντικά βιβλία του Θουκυδίδη, καθώς είναι διάχυτη η πνευματικότητα που προσδίδει ο ιστορικός και η εμβάθυνση σε ποικίλα ιστορικά γεγονότα από το παρελθόν. Γι' αυτό η *Ιστορία* του είναι πρωτότυπη ως τα μέχρι τότε δεδομένα¹⁶⁸, επειδή εξετάζει αντικειμενικά τα γεγονότα, στρατιωτικά ή πολιτικά, μακριά από πλατασμούς και αβάσιμες υποθέσεις¹⁶⁹.

---

¹⁶⁸ Ηλιού (1980)³ 74-76.

¹⁶⁹ Schuller (2001)² 76.

Η ΔΗΜΗΓΟΡΙΑ ΤΩΝ ΚΟΡΙΝΘΙΩΝ (I. 68-71).

ΔΟΜΗ ΤΗΣ ΔΗΜΗΓΟΡΙΑΣ:

Πρόλογος: § 68

Κυρίως μέρος: §§ 69-71.3

Επίλογος: § 71. 4-7

Η § 68 αποτελεί το προοίμιο του λόγου των Κορινθίων. Οι Κορίνθιοι από την αρχή της ομιλίας τους προσπαθούν να κερδίσουν την εύνοια των Λακεδαιμονίων εγκωμιάζοντάς τους για την καλή πίστη τους «πιστὸν», που διέπει την πολιτική τους ζωή «πολιτείας καὶ ὁμιλίας», δηλαδή, το αίσθημα του δικαίου στον δημόσιο και ιδιωτικό βίο, αντίστοιχα¹⁷⁰. Εκείνοι, όμως, δυσπιστούν «ἀπιστοτέρους» απέναντι στους ξένους¹⁷¹, όταν διατυπώνουν κατηγορίες εναντίον άλλων¹⁷². Σημειωτέον, οι Σπαρτιάτες ήταν φιλόποτοι απέναντι στην βοήθεια των Κορινθίων στους Κερκυραίους το 435¹⁷³. Οι Κορίνθιοι εφαρμόζουν συχνά αυτή την τακτική κολακείας στην ομιλία τους¹⁷⁴, που ονομάζεται με λατινικούς όρους «*captatio benevolentiae*». Οι Κορίνθιοι ήταν δωρικός λαός, όπως και οι Σπαρτιάτες, όμως διέφεραν από αυτούς, επειδή ασχολούνταν με το εμπόριο, την ναυτιλία και είχαν περισσότερες νεωτερικές ιδέες¹⁷⁵. Επίσης, το «πιστὸν» είναι ένα ουσιαστικοποιημένο επίθετο¹⁷⁶ που εκφράζει γενικά την ειλικρίνεια και έρχεται σε αντίθεση με το «ἀπιστοτέρους». Ως δεύτερος όρος σύγκρισης είναι η πρόταση «ἢ ὅσον ἂν ἦτε, εἰ μὴ τῷ πιστῷ ἐκείνῳ ἐχρήσθε»¹⁷⁷. Οι Λακεδαιμόνιοι ήταν ένας πολεμοχαρής λαός, επομένως, προτιμούσαν οι υπόλοιπες πόλεις να τους φοβούνται παρά να τους σέβονται για το δημόσιό τους βίο και τις ιδιωτικές τους συναναστροφές. Όλοι υποστήριζαν το εξής: «οἷσι οὔτε βωμοὶ οὔτε πίστις οὔθ' ὄρκος μένει», όπως και την παροιμία «ἀ φιλοχρηματία Σπάρταν ὀλεῖ ἄλλο δ' οὐδὲν»¹⁷⁸.

Στη συνέχεια, οι Κορίνθιοι υπογραμμίζουν την «σωφροσύνην» των Λακεδαιμονίων και συνάμα τους ψέγουν, γιατί αγνοούν όσα συμβαίνουν στις

¹⁷⁰ Γιαγκόπουλος (2005) 558.

¹⁷¹ Mara (2008) 166.

¹⁷² Hornblower (2006) 298-299.

¹⁷³ Gomme (1978) 227.

¹⁷⁴ Ξιφαράς (1900) 125.

¹⁷⁵ Μιστριώτης (1902) 243.

¹⁷⁶ Romilly (2003)² 65.

¹⁷⁷ Ζηκίδης (1998)⁴ 139.

¹⁷⁸ Βλάχος (1992) 73-74.

υπόλοιπες πόλεις «*ἀμαθία δὲ πλέονι πρὸς τὰ ἔξω πράγματα χρῆσθε*». Η έννοια της σωφροσύνης απαντάται στις δημηγορίες των δύο Σπαρτιατών, Αρχιδάμου και Σθενελαΐδα, στα χωρία 84.2 «*σωφροσύνη ἔμφρων*» και στο 86.2, αντίστοιχα¹⁷⁹. Επίσης, είναι φανερό ότι αποτελεί ένα υφολογικό χαρακτηριστικό του ιστορικού, καθώς αυτή η αφηρημένη έννοια χρησιμοποιείται ως ουσιαστικό με ενεργητικό ρόλο. Συμπληρωματικά, ο Parry θεωρούσε ότι μια αφηρημένη έννοια έχει ιδιαίτερη σημασία μέσα στα κείμενα και ότι σχετιζόταν με την ανθρώπινη φύση, δηλαδή, την κοινωνική συμπεριφορά του ανθρώπου. Ο Θουκυδίδης, ωστόσο, χρησιμοποιεί αυτή τη λέξη για να εκφράσει πιο συντηρητικά και ολιγαρχικά φρονήματα. Τέλος, ο Dover πιστεύει ότι σώφρων είναι όποιος δεν ενδιαφέρεται για επιφανειακές απολαύσεις ή πλούτο χωρίς μόχθο, κάτι που μοιάζει με την άποψη του σοφιστή Αντιφώντα¹⁸⁰. Στο συγκεκριμένο χωρίο η «*σωφροσύνη*» σημαίνει την γενική ευταξία και τη νομοθεσία στη Σπάρτη¹⁸¹. Αντίθετα, η «*ἀμαθία*» είναι η απειρία και η εσφαλμένη αποτίμηση ορισμένων καταστάσεων¹⁸². Έτσι, σιγά σιγά οι Κορίνθιοι ως το τέλος του λόγου τους θα υποστηρίξουν με απόλυτη τεκμηρίωση τις διαφορές Αθήνας και Σπάρτης με την ζυγαριά να γέρνει υπέρ των Αθηναίων.

Κατόπιν, οι Κορίνθιοι απευθυνόμενοι στους Σπαρτιάτες λένε ότι πολλές φορές ήταν εκείνες που τους προειδοποίησαν «*πολλάκις γὰρ προαγορευόντων*» για όσα επρόκειτο να πάθουν από τους Αθηναίους, όμως εκείνοι δεν εξακρίβωναν όσα μάθαιναν και ήταν καχύποπτοι εναντίον όσων τους πληροφορούσαν, επειδή πίστευαν ότι μιλούσαν για τα δικά τους και μόνο συμφέροντα «*ένεκα τῶν αὐτοῖς ἰδία διαφορῶν*»¹⁸³. Στην περίπτωση αυτή δεν υπάρχουν αναφορές από πότε οι Κορίνθιοι έστειλαν πρέσβεις στη Σπάρτη. Μια υπόθεση είναι ότι έστειλαν πρεσβεία στη Λακεδαίμονα, ύστερα από την διαμάχη των Αθηναίων με τους Κερκυραίους και σίγουρα, έπειτα από τη ναυμαχία στα Σύβοτα¹⁸⁴. Οι Σπαρτιάτες θα μπορούσαν να είχαν προλάβει τις συμφορές πριν αυτές γίνουν «*πρὶν πάσχειν*» από τις προειδοποιήσεις των Κορινθίων συμμάχων¹⁸⁵ και όχι εκτάκτως να συγκαλούν συνέλευση των συμμάχων «*τοὺς ζυμμάχους τούσδε παρεκαλέσατε*» για να αποφασίσουν τί θα πράξουν. Οι Κορίνθιοι τονίζουν ότι πρώτοι από όλους πρέπει να

---

¹⁷⁹ Hornblower (2006) 299.

¹⁸⁰ ό.π., 254-255.

¹⁸¹ Gomme (1978) 227.

¹⁸² Μιστριώτης (1902) 244.

¹⁸³ ό.π., 245.

¹⁸⁴ Βλάχος (1992) 74.

¹⁸⁵ Μιστριώτης (1902) 245.

μιλήσουν εκθέτοντας τα παράπονά τους τόσο για την εχθρική αντιμετώπισή τους από τους Αθηναίους και την αυθάδειά¹⁸⁶ τους «ὕπὸ μὲν Ἀθηναίων ὑβριζόμενοι» όσο και για την αδιαφορία των συμμάχων τους και συγκεκριμένα της Σπάρτης «ὕπὸ δὲ ὑμῶν ἀμελούμενοι». Το αντιθετικό σχήμα «...ὕβριζόμενοι... ἀμελούμενοι...» έρχεται να δώσει έμφαση στην κατηγορία των τελευταίων¹⁸⁷.

Επιπλέον, τονίζουν ότι, εάν οι «μὲν» παραβίαζαν τη νόμιμη τάξη στην Ελλάδα χωρίς να φαίνονται «ἀφανεῖς», οι Κορίνθιοι θα έπρεπε να τους το αποδείξουν, επειδή οι Σπαρτιάτες δεν θα είχαν κάποια γνώση γι' αυτό. Κατά πάσα πιθανότητα οι «μὲν» ήταν έμμεση αναφορά στους κατοίκους της Αίγινας ή στα μέλη της Α Αθηναϊκής Συμμαχίας¹⁸⁸ και γενικότερα, η λέξη «ἀφανεῖς» σχετίζεται με τις ανέντιμες πράξεις των Αθηναίων προς τις υποτελείς πόλεις τους. Παράλληλα, η αναφορά στην «Ἑλλάδα» δεν είναι τυχαία, καθώς αναφέρεται γενικότερα στις πόλεις του ελλαδικού χώρου και όχι συγκεκριμένα στις πόλεις της Πελοποννήσου, οι οποίες δεν είχαν υποδουλωθεί στην Αθήνα τουλάχιστον για το διάστημα της τριακονταετούς ειρήνης. Ωστόσο, εδώ υπάρχει υπερβολή στο λόγο των Κορινθίων¹⁸⁹. Συμπληρωματικά, οι Σπαρτιάτες δεν απέστειλαν τις αναμενόμενες δυνάμεις για να αποτρέψουν τους Πέρσες να καταλάβουν το θεσσαλικό κάμπο. Είχαν στείλει μόνο τον Λεωνίδα στις Θερμοπύλες με στρατιά τριακοσίων ανδρών. Οι υπόλοιποι Λακεδαιμόνιοι παρέμεναν στην Σπάρτη για να εορτάσουν τα *Κάρνεια*¹⁹⁰, που ήταν μια δωρική θρησκευτική εορτή προς τιμήν του θεού Καρνείου ή Απόλλωνα, αργότερα. Ίσως εδώ να παρουσιάζουν την Αθήνα ανόμοια με τον παλιό της εαυτό και ισοδύναμη με την Περσία¹⁹¹.

Κατόπιν, λένε ότι δεν είναι αναγκαίο να μακρυγορήσουν «τί δεῖ μακρηγορεῖν». Αξίζει να τονιστεί ότι το ρήμα αυτό ο ιστορικός το εντάσσει σε μακροσκελείς ομιλίες¹⁹². Ήδη μερικοί σύμμαχοι των Σπαρτιατών είναι υποτελείς των Αθηναίων «δεδουλωμένους» και άλλοι είναι στα πρόθυρα να υποκύψουν «τοῖς δὲ ἐπιβουλεύοντας» εννοώντας τους κατοίκους των Μεγάρων¹⁹³ ή άλλα ελληνικά κρατίδια στα βορειοδυτικά, όπως η Αίγινα¹⁹⁴. Ρωτούν, λοιπόν, τί τους κάνει να

---

¹⁸⁶ Taylor (2010) 14.

¹⁸⁷ Βλάχος (1992) 74.

¹⁸⁸ Γιαγκόπουλος (2005) 558.

¹⁸⁹ Μιστριώτης (1902) 245-246.

¹⁹⁰ Παππάς (1975) 142.

¹⁹¹ Munson (2012) 243.

¹⁹² Hornblower (2006) 299.

¹⁹³ Γιαγκόπουλος (2005) 558.

¹⁹⁴ Gomme (1978) 228.

πιστεύουν ότι οι Αθηναίοι δεν έχουν προετοιμαστεί καταλλήλως για έναν επερχόμενο πόλεμο με αυτούς. Οι πράξεις των Αθηναίων δείχνουν ότι ίσως το έχουν υπόψιν τους, γι' αυτό και κυριάρχησαν με βίαιο τρόπο τους Κερκυραίους «*Κέρκυράν τε ύπολαβόντες βία*» παρά την αμυντική στάση των συμμάχων τους «*ήμετέροις ζυμμάχοις*» και πολιορκήσαν τους Ποτειδαιάτες «*Ποτειδαίαν έπολιόρκουν*». Η Ποτειδαία ήταν σημαντική πόλη της Χαλκιδικής και όποιος την κατείχε μπορούσε να επεκταθεί στο Βορρά «*πρὸς τὰ ἐπὶ Θράκης ἀποχρῆσθαι*», ενώ η Κέρκυρα είχε στόλο και μπορούσε να βοηθήσει τους Πελοποννήσιους συμμάχους «*ή δὲ ναυτικὸν ἂν μέγιστον παρέσχε Πελοποννησίους*». Υποστηρίζεται εδώ ότι ο ιστορικός συσχετίζει τις διενέξεις της Κέρκυρας με την έναρξη του πολέμου¹⁹⁵.

Οι δύο πόλεις, Κέρκυρα και Ποτειδαία, ήταν αποικίες Κορινθίων με την μία να είναι ουδέτερη και την άλλη να είναι φόρου υποτελής στην Αθήνα. Οι Κορίνθιοι, όμως επιτίθονταν σε αυτές, επειδή η συνθήκη του 445 όριζε ότι καμία πόλη της Πελοποννήσου δεν έπρεπε να είναι υποτελής στους Αθηναίους¹⁹⁶. Ο Θουκυδίδης, όμως, δεν προσθέτει στην δημηγορία των Αθηναίων αυτό το στοιχείο¹⁹⁷. Οι Κορίνθιοι μεγαλοποιούσαν πάντα κάθε σφάλμα των Αθηναίων¹⁹⁸, όμως δεν έκριναν τα δικά τους λάθη. Τέλος, η λέξη «*Πελοποννησίους*» ισούται με τη λέξη «*Κορινθίους*», δηλαδή, ότι οι Κορίνθιοι ήταν σε θέση να συνδράμουν από θαλάσσης οποιαδήποτε στιγμή στον πόλεμο των Σπαρτιατών με τους Αθηναίους.

Στην § 69 οι Κορίνθιοι συνεχίζουν τις κατηγορίες τους απέναντι στους Σπαρτιάτες λέγοντας ότι μόνο αυτοί είναι υπαίτιοι για όλα «*καὶ τῶνδε ὑμεῖς αἴτιοι*»¹⁹⁹, επειδή αδρανούσαν²⁰⁰. Με σημαντικά επιχειρήματα στηρίζουν την θέση τους αυτή, επειδή οι Λακεδαιμόνιοι ενοχλούνται με την εξιστόρηση παλαιότερων γεγονότων. Πρώτα από όλα μιλούν για τα Μηδικά, που λόγω αυτής της κατάστασης η αθηναϊκή δύναμη ενισχύθηκε «*πρῶτον ἔασαντες αὐτοὺς τὴν πόλιν μετὰ τὰ Μηδικὰ κρατῦναι*» και κανείς δεν μπορούσε να την πολιορκήσει μαζί με τον Πειραιά. Σημειωτέον, η κατηγορία των Κορινθίων έχει εν μέρει βάση, διότι οι Λακεδαιμόνιοι είχαν προσπαθήσει να αποτρέψουν το χτίσιμο των τειχών με το να σταθούν στο πλάι των Βοιωτών, που ήταν ανταγωνιστές των Αθηναίων. Επίσης, είχαν εκστρατεύσει στα Μέγαρα το 458 π.Χ. και στη Βοιωτία το 457 π.Χ. Επομένως, η εικασία ότι ο λόγος

¹⁹⁵ Morrison (2011) 267.

¹⁹⁶ Γιαγκόπουλος (2005) 558.

¹⁹⁷ Βλάχος (1992) 74.

¹⁹⁸ Ξιφαράς (1900) 126.

¹⁹⁹ Romilly (2004)⁴ 140.

²⁰⁰ Μιστριώτης (1902) 246.

των Κορινθίων είχε γραφτεί το 404 π.Χ δεν ευσταθεί²⁰¹. Δεύτερον, γίνεται αναφορά στο χτίσιμο των Μακρών Τειχών «τὰ μακρὰ στήσαι τείχη»²⁰². Τα Μακρά Τείχη εκτείνονταν από την Αθήνα έως τον Πειραιά και το Φάληρο. Χτίστηκαν το 459 π.Χ. και τα τείχη του Πειραιά το 457 π.Χ.²⁰³. Αξίζει να σημειωθεί ότι οι Λακεδαιμόνιοι δεν ήθελαν να υψωθούν τα τείχη και έφεραν πολλές αντιστάσεις²⁰⁴, όμως, δεν μπόρεσαν να χρησιμοποιήσουν την νίκη τους στην Τανάγρα²⁰⁵ και έτσι, ο Θεμιστοκλής ακολουθώντας το δικό του πλάνο έκανε τους Σπαρτιάτες να μην μπορούν να ενεργήσουν περαιτέρω, γιατί σίγουρα θα ήταν για αυτούς ένα παραπάνω εμπόδιο στα σχέδιά τους²⁰⁶.

Συγχρόνως, αναφέρουν ότι πολλοί ήταν υποδουλωμένοι σε εκείνους «ὕπ' ἐκείνων δεδουλωμένους ἐλευθερίας»²⁰⁷, δηλαδή τα μέλη της αθηναϊκής συμμαχίας και στη συνέχεια, κίνδυνος υποδούλωσης υπάρχει και για τους συμμάχους της Σπάρτης «τοὺς ὑμετέροισι ἤδη ζυμμάχοισι», εννοώντας τους κατοίκους της Αίγινας και της Ποτειδαίας. Τονίζουν, επίσης, ότι αυτός που φέρει πραγματικά την ευθύνη δεν είναι ο κατακτητής «οὐ γὰρ ὁ δουλωσάμενος», αλλά εκείνος που μπορεί να αμυνθεί αποτελεσματικά «ὁ δυνάμενος μὲν παῦσαι περιορῶν» και δεν το πράττει, αν και έχει την αξίωση ότι είναι ο απελευθερωτής της Ελλάδας «εἶπερ καὶ τὴν ἀξίωσιν τῆς ἀρετῆς ὡς ἐλευθερῶν τὴν Ἑλλάδα φέρεται»²⁰⁸.

Οι Σπαρτιάτες θεώρησαν ότι ήταν απελευθερωτές των Ελλήνων, ύστερα από τη νικηφόρα έκβαση της μάχης στις Πλαταιές²⁰⁹. Με το «παῦσαι» οι Κορίνθιοι προτρέπουν τους Σπαρτιάτες να πολεμήσουν τους Αθηναίους²¹⁰. Παράλληλα, τους ειρωνεύονται με σκοπό να τους εξωθήσουν στα άκρα. Με τη φράση «ἐλευθερῶν τὴν Ἑλλάδα» οι Κορίνθιοι μνημονεύουν τις επίμονες προσπάθειες των Λακεδαιμονίων να απομακρύνουν τους Πέρσες, αν και είχαν βλέψεις το τυραννικό πολίτευμα να μετατραπεί σε ολιγαρχικό σε διάφορες ελληνικές περιοχές και ειδικά, να επαναφέρουν το τυραννικό καθεστώς στην Αθήνα²¹¹ με τον Ιππία. Οι Κορίνθιοι,

---

²⁰¹ Βλάχος (1992) 75.

²⁰² Taylor (2010) 15.

²⁰³ Hornblower (2006) 299.

²⁰⁴ Ξιφαράς (1900) 127.

²⁰⁵ Gomme (1978) 228.

²⁰⁶ Γιαγκόπουλος (2005) 559.

²⁰⁷ Morrison (2011) 278.

²⁰⁸ Price (2004) 128.

²⁰⁹ Ξιφαράς (1900) 127.

²¹⁰ Μιστριώτης (1902) 247.

²¹¹ Gomme (1978) 228.

όμως, ήταν αυτοί που αντιστάθηκαν σε αυτή τους την ενέργεια²¹². Χρονολογικά αυτό συνέβη τη δεκαετία του 390 και ο χαρακτηρισμός «*ἐλευθερῶν τὴν Ἑλλάδα*» έχει ιδιαίτερη βαρύτητα στην *Ιστορία* του Θουκυδίδη²¹³. Επιπλέον, θα μπορούσε να θεωρηθεί ως προοικονομία για το τέλος της αθηναϊκής κυριαρχίας από τους Λακεδαιμονίους²¹⁴.

Οι Κορίνθιοι σημειώνουν ότι άσκοπα συγκεντρώθηκαν στην συνέλευση των συμμάχων, γιατί το μόνο που κάνουν είναι να λένε όλοι για τις αδικίες των Αθηναίων «*οὐκ εἰ ἀδικοῦμεθα ἔτι σκοπεῖν*» και όχι να ψάχνουν λύσεις για το πώς θα αμυνθούν απέναντι τους «*ἀλλὰ καθ' ὅτι ἀμυνοῦμεθα*» και ότι παραμένουν αναποφάσιστοι την ώρα που εκείνοι θα έχουν λάβει ήδη τα μέτρα τους «*οἱ γὰρ δρῶντες βεβουλευμένοι πρὸς οὐ διεγνωκότας ἤδη καὶ οὐ μέλλοντες ἐπέρχονται*»²¹⁵. Οι Κορίνθιοι πιστεύουν ακράδαντα ότι έχουν αδικηθεί και ότι δεν χρήζει περαιτέρω ανάλυσης το ζήτημα αυτό. Γι' αυτό με τη μετοχή «*βεβουλευμένοι*» είναι ολοφάνερο ότι ειρωνεύονται τα μέλη της συμμαχίας τους²¹⁶. Επίσης, με την πρόταση «*οἱ γὰρ δρῶντες βεβουλευμένοι πρὸς οὐ διεγνωκότας ἤδη καὶ οὐ μέλλοντες ἐπέρχονται*» συγκρίνουν την εγρήγορση των Αθηναίων με την απραξία των Σπαρτιατών²¹⁷ και από αυτό φαίνεται ότι διατηρούν επιφυλάξεις σχετικά με την ηγεμονία των Σπαρτιατών²¹⁸. Σημαντικό εδώ να αναφερθεί είναι ότι και το «*οὐ μέλλοντες*» από το ρήμα «*μέλλω*» υπάρχει στις δημηγορίες των Κορινθίων (69.4, 70.4), του Αρχιδάμου (84.1) και του Σθενελαΐδα (86.2). Ο τελευταίος θα δούμε ότι επαναλαμβάνει αυτή τη λέξη έξυπνα²¹⁹.

Οι Κορίνθιοι, στη συνέχεια, ισχυρίζονται ότι γνωρίζουν καλά τη μέθοδο των Αθηναίων, δηλαδή, τον τρόπο που κυριαρχούν στις γειτονικές πόλεις «*ἐπιστάμεθα οἷα ὁδῶ οἱ Ἀθηναῖοι καὶ ὅτι κατ' ὀλίγον χωροῦσιν ἐπὶ τοὺς πέλας*». Η φράση «*κατ' ὀλίγον*» δείχνει ότι η αθηναϊκή κυριαρχία εξαπλώθηκε σταδιακά²²⁰. Οι Αθηναίοι όσο πιστεύουν ότι οι Σπαρτιάτες δεν γνωρίζουν τί συμβαίνει «*διὰ τὸ ἀναίσθητον ὑμῶν*», είναι συνεσταλμένοι «*ἤσσαν θαρσοῦσι*». Σημειωτέον, η φράση «*διὰ τὸ ἀναίσθητον ὑμῶν*» απαντάται στο λόγο του Αρχιδάμου²²¹, όμως δεν σχετίζεται εδώ επουδενί με

²¹² Γιαγκόπουλος (2005) 559-560.

²¹³ Hornblower (2006) 299-300.

²¹⁴ Πόθου (2006) 216.

²¹⁵ Lang (1999) 327.

²¹⁶ Μιστριώτης (1902) 248.

²¹⁷ Rhodes (2011) 544.

²¹⁸ Γιαγκόπουλος (2005) 560.

²¹⁹ Hornblower (2006) 318.

²²⁰ Romilly (2004)⁴ 81.

²²¹ Hornblower (2006) 300.

την έννοια της «*ὕβρεως*». Επιπροσθέτως, με το «*θαρσοῦσι*» ο αγορητής χαρακτηρίζει τους Αθηναίους πιο εύστροφους από τους Λακεδαιμονίους και στηρίζει την άποψή του στο ότι οι Λακεδαιμόνιοι ήταν λαός οπισθοδρομικός, εν συγκρίσει με τους Αθηναίους και τους Κορινθίους που ήταν φιλοπρόοδοι²²². Αντίθετα, λένε ότι αν οι Αθηναίοι καταλάβουν ότι οι Σπαρτιάτες έχουν γνώση των πραγμάτων και αδιαφορούν «*γνόντες δὲ εἰδότας περιορᾶν*», τότε γίνονται τολμηροί «*ἰσχυρῶς ἐγκείσονται*».

Αποστρεφόμενοι στους Λακεδαιμονίους «*ὧ̄ Λακεδαιμόνιοι*», οι Κορίνθιοι σημειώνουν ότι εκείνοι μόνο από όλους τους άλλους Έλληνες αδρανούν «*ἡσυχάζετε γάρ, μόνοι Ἑλλήνων*» και δεν δείχνουν την ισχύ τους στους αντιπάλους τους από την αρχή «*οὐ τῇ δυνάμει τινά, ἀλλὰ τῇ μελλήσει ἀμυνόμενοι*», αλλά δραστηριοποιούνται μόνο όταν ο εχθρός έχει την διπλάσια δύναμη από αυτούς «*μόνοι οὐκ ἀρχομένην τὴν αὐξήσιν τῶν ἐχθρῶν διπλασιουμένην δὲ καταλύοντες*». Πιο παλιά, οι Κορίνθιοι πάλι είχαν ενημερώσει τους Σπαρτιάτες ότι η Αθήνα γίνεται ισχυρή πόλη και εκείνοι εθελοτυφλούσαν²²³. Το απόσπασμα αυτό θα επεξηγηθεί παρακάτω στο λόγο των Κορινθίων. Ειδικότερα, η φράση «*ἡσυχάζετε γάρ, μόνοι Ἑλλήνων*» δίνει το έναυσμα στους Κορινθίους να αναφερθούν στη στάση των Λακεδαιμονίων πριν την έναρξη των Περσικῶν Πολέμων, που ήταν η ίδια με αυτή που έχουν απέναντι στους Αθηναίους²²⁴. Η λέξη «*ἡσυχία*» ταιριάζει με την έννοια της «*ἀπραγμοσύνης*»²²⁵, η οποία απαντάται μία φορά σε όλο το Θουκυδίδειο έργο. Οι Σπαρτιάτες είναι άπραγοι και στάσιμοι, ενώ οι Αθηναίοι δραστηριοποιούνται σε πολλούς τομείς²²⁶ και οι κόποι τους φέρουν καρπούς.

Επίσης, άλλη μια φορά οι Κορίνθιοι ειρωνεύονται τους Σπαρτιάτες «*τῇ μελλήσει ἀμυνόμενοι*» επισημαίνοντάς τους ότι πρέπει να υπερασπιστούν τους εαυτούς τους με τους δισταγμούς τους²²⁷. Επιπλέον, από το απόσπασμα «*οὐ τῇ δυνάμει τινά, ἀλλὰ τῇ μελλήσει*» βλέπουμε δύο αφηρημένες έννοιες «*δυνάμει*» και «*μελλήσει*» να έχουν ομοιοκαταληξία, αλλά το μέτρο τους είναι διαφορετικό. Το μέτρο στην πρώτη είναι ανάπαιστος (υ υ -) και στη δεύτερη είναι μολοσσός (- - -). Αυτό σημαίνει ότι ο ρυθμός είναι γρήγορος και αργός, αντίστοιχα, ως ένα Θουκυδίδειο γλωσσικό χαρακτηριστικό, καθώς ο Θουκυδίδης δεν ακολουθεί τις

²²² Μιστριώτης (1902) 248-249.

²²³ Finley (2004)⁶ 128.

²²⁴ Βλάχος (1992) 75.

²²⁵ Hornblower (2006) 300.

²²⁶ ό.π., 255.

²²⁷ Gomme (1978) 229.

νόρμες²²⁸. Τέλος, αξίζει να σημειωθεί ότι η λέξη «*τῶν ἐχθρῶν*» δεν μπορεί να σημαίνει ότι οι Αθηναίοι ήταν εχθροί των Σπαρτιατῶν με την πολεμική της έννοια, αλλά ότι οι Αθηναίοι και οι Σπαρτιάτες είχαν διαφορετικά πολιτικά πιστεύω, διότι ο πόλεμος ακόμη δεν είχε ξεσπάσει μεταξύ τους²²⁹.

Κατόπιν, οι Κορίνθιοι υπογραμμίζουν ότι, παρόλο που οι Σπαρτιάτες φημιολογούνταν ως ένας έμπιστος λαός, αυτό δεν αληθεύει «*καίτοι ἐλέγεσθε ἀσφαλεῖς εἶναι, ὧν ἄρα ὁ λόγος τοῦ ἔργου ἐκράτει*». Έτσι, φέρουν το παράδειγμα, που προανέφερα παραπάνω, με τους Πέρσες «*Μῆδον*». Λένε, λοιπόν, ότι οι Πέρσες ξεκίνησαν από τα πέρατα της γης «*αὐτοὶ ἴσμεν ἐκ περάτων γῆς*» και έφτασαν ως την Πελοπόννησο, πριν οι Σπαρτιάτες καταστρώσουν σχέδιο δράσης απέναντι τους, που να είναι αντάξιο της στρατιωτικής τους δύναμης «*πρότερον ἐπὶ τὴν Πελοπόννησον ἐλθόντα ἢ τὰ παρ' ὑμῶν ἀξίως προαπαντήσῃαι*». Έτσι και τώρα αδιαφοροῦν για τις ενέργειες των Αθηναίων «*κὺν τοὺς Ἀθηναίους οὐχ ἐκάς*», οι οποίοι δεν είναι τόσο μακριά «*ἀλλ' ἐγγὺς ὄντας περιορᾶτε*», όπως ήταν οι Πέρσες και ξεπερνούν τα όρια²³⁰. Σε αυτό το χωρίο αξίζει να υπογραμμιστεῖ η φράση «*ἐκ περάτων γῆς*», η οποία απαντάται στον Αλκαίο (Απόσπασμα 33) και ύστερα, στον Θουκυδίδη, τον Ξενοφόντα και σε άλλους συγγραφείς με την ίδια σημασία που χρησιμοποιεῖται και σήμερα.

Επιπλέον, οι Κορίνθιοι πιστεύουν ότι οι Σπαρτιάτες προτιμούν να αμύνονται παρά να επιτίθενται «*ἀμύνεσθαι βούλεσθε μᾶλλον ἐπιόντας*» και στο τέλος να κινδυνεύσουν από έναν δυνατό αντίπαλο «*ἐς τύχας πρὸς πολλῶ δυνατωτέρους ἀγωνιζόμενοι καταστῆναι*». Επισημαίνουν δε ότι ο εχθρός δε νικήθηκε από τη βοήθεια των Λακεδαιμονίων, αλλά ηττήθηκε από τα δικά του σφάλματα «*ἐπιστάμενοι καὶ τὸν βάρβαρον αὐτὸν περὶ αὐτῶ τὰ πλείω σφαλέντα*». Οι Κορίνθιοι κάνουν νύξη στα λεγόμενα των Αθηναίων, που αναφέρονταν στις επιτυχίες τους στα Μηδικά²³¹. Επίσης, είναι εμφανές εδώ ότι οι Κορίνθιοι μιλοῦν υποτιμητικά και δεν εκτιμούν την πολύτιμη βοήθεια των Αθηναίων²³² στη Ναυμαχία της Σαλαμίνας και πιο ειδικά, το πλάνο δράσης του Θεμιστοκλή, δηλαδή να γίνει η ναυμαχία μέσα στο στενό πέρασμα της Σαλαμίνας με το οποίο, τελικά, νίκησαν. Οι Κορίνθιοι, λοιπόν, διαφωνοῦν ακόμη με την στρατηγική που ακολούθησαν οι Αθηναίοι μιας που είναι ικανοί συνεχιστές

²²⁸ Hornblower (2006) 300.

²²⁹ Gomme (1978) 229.

²³⁰ Βλάχος (1992) 75.

²³¹ Wiesehöfer (2011) 682.

²³² Romilly (2004)⁴ 336.

των απόψεων του Αδειμάντου²³³, του Κορινθίου ναυάρχου. Ο Θεμιστοκλής, ωστόσο, θα μπορούσε να αντιταχθεί σε αυτό λέγοντας ότι η νίκη δεν οφειλόταν μόνο στα λάθη των εχθρών, αλλά και στην ικανότητα των Αθηναίων²³⁴. Παράλληλα, ο Ηρόδοτος για το ίδιο περιστατικό μιλά περισσότερο για την συνεισφορά των Αθηναίων. Εδώ, όμως, επειδή μιλούν οι Κορίνθιοι, τα λεγόμενά τους πρέπει να εξετάζονται από την δική τους μεριά.

Προσθέτουν ότι όσα πέτυχαν οι Σπαρτιάτες εναντίον των Αθηναίων ήταν εξαιτίας αυτών των λαθών *«πρὸς αὐτοὺς τοὺς Ἀθηναίους πολλὰ ἡμᾶς ἤδη τοῖς ἀμαρτήμασιν αὐτῶν μᾶλλον ἢ τῇ ἀφ' ὑμῶν τιμωρία περιγεγενημένους»*. Αναλυτικότερα, σε αυτό το χωρίο πάλι καυτηριάζεται η αναβλητική συμπεριφορά²³⁵, η αδράνεια και η αναποφασιστικότητα των Σπαρτιατών²³⁶. Ειδικά στη μάχη της Κορώνειας και στην Αιγυπτιακή εκστρατεία, οι Λακεδαιμόνιοι έδειξαν ότι περίμεναν από τον αντίπαλο να σφάλει για να επωφεληθούν²³⁷. Επίσης, με τη φράση *«πολλὰ ἡμᾶς»* οι Κορίνθιοι δεν αναφέρονται μόνο στους ίδιους, αλλά και στα υπόλοιπα μέλη της συμμαχίας²³⁸ και ειδικότερα, με το *«ἀφ' ὑμῶν»* αναφέρονται στους κατοίκους της Ποτειδαίας, επειδή οι έφοροι είχαν δώσει το λόγο τους ότι θα εκστρατεύσουν εναντίον των Αθηνών. Ίσως να υπονοούνται και οι κάτοικοι της Θάσου και της Ευβοίας²³⁹ *«τινάς»* που είχαν κι εκείνοι προετοιμαστεί, επειδή θεωρούσαν δεδομένη την αρωγή των Σπαρτιατών σε αυτό τους το εγχείρημα, όπως θα δούμε παρακάτω. Τέλος, η λέξη *«τιμωρία»* δίδεται εδώ με τη σημασία της αρωγής, γιατί τα μέλη της Πελοποννησιακής συμμαχίας είχαν πολλές φορές τον πρώτο λόγο, όχι γιατί έπρατταν σωστά οι Λακεδαιμόνιοι, αλλά γιατί οι Αθηναίοι έκαναν μερικές φορές λάθη στην διαχείριση των πραγμάτων²⁴⁰.

Ακόμη, αναφέρουν ότι όσοι σύμμαχοι είχαν εναποθέσει τις ελπίδες τους στην δύναμη και στη βοήθεια των Λακεδαιμονίων έπεσαν στο κενό, καθώς βρέθηκαν απροετοίμαστοι εξαιτίας της τυφλής εμπιστοσύνης που τους είχαν *«ἐπεὶ αἱ γὰρ ὑμέτεραι ἐλπίδες ἤδη τινὰς που καὶ ἀπαρασκευοὺς διὰ τὸ πιστεῦσαι ἔφθειραν»*. Τέλος, οι Κορίνθιοι ξεκαθαρίζουν ότι όλα αυτά που προείπαν δεν ήταν λόγια εχθρικά, αλλά

---

²³³ Γιαγκόπουλος (2005) 560.

²³⁴ Gomme (1978) 229.

²³⁵ Price (2004) 129.

²³⁶ Hornblower (2006) 301.

²³⁷ Gomme (1978) 229.

²³⁸ Μιστριώτης (1902) 251.

²³⁹ Γιαγκόπουλος (2005) 560.

²⁴⁰ Μιστριώτης (1902) 251.

ήταν τα παράπονά τους «μηδεις ὑμῶν ἐπ' ἔχθρα τὸ πλεον ἢ αἰτία νομίση τάδε λέγεσθαι» και εξηγούν ότι τα παράπονα απευθύνονται σε φίλους που έχουν κάνει λάθη «αἰτία μὲν γὰρ φίλων ἀνδρῶν ἐστὶν ἀμαρτανόντων», ενώ οι κατηγορίες σε εχθρούς που έχουν αδικήσει «κατηγορία δὲ ἐχθρῶν ἀδικησάντων»²⁴¹. Στο τέλος της 69^{ης} παραγράφου, είναι ολοφάνερο ότι οι Κορίνθιοι δεν εκφράζουν απλώς τα παράπονά τους, όπως λένε, αλλά όλη η παράγραφος αποτελεί μια οξύτατη καταγγελία κατά των Λακεδαιμονίων. Ο Θουκυδίδης αντιλαμβάνεται την διαφορά των δύο λέξεων «αἰτία» και «κατηγορία», λόγω της επιρροής του από το σοφιστικό κίνημα. Ειδικότερα, από τον σοφιστή Πρόδοκο έμαθε πώς να χρησιμοποιεί λέξεις με παρόμοια σημασία και αποτέλεσε για αυτόν παράδειγμα προς μίμηση και διδάσκαλος, όπως ο Γοργίας και ο Αντιφώντας.

Επιπλέον, έχουμε εδώ ένα σχήμα χιαστό. Η λέξη «ἔχθρα» ενώνεται με την «κατηγορία» και η λέξη «αἰτία» με την λέξη «αἰτία» του κειμένου. Οι Κορίνθιοι στην επόμενη παράγραφο δε θα διστάσουν να πουν ότι η λέξη που αρμόζει στα μέλη της συμμαχίας είναι η λέξη «ψόγος»²⁴². Κατόπιν, ο Αρχίδαμος στο χωρίο 84.2 θα διαφωνήσει εντόνως με την λέξη «κατηγορία»²⁴³. Μόνο σε αυτό το σημείο η «αἰτία» δεν έχει την ακριβή σημασία του «κατηγορώ», ενώ σε άλλα σημεία, όπως και σε άλλους συγγραφείς σημαίνει «κατηγορία»²⁴⁴. Επιπροσθέτως, οι γενικές «φίλων ἀνδρῶν» και «ἐχθρῶν ἀδικησάντων» έχουν το ρόλο του αντικειμένου στην πρόταση²⁴⁵.

Η § 70 είναι εξαιρετικά σημαντική, διότι καταδεικνύει το αντιθετικό πορτραίτο της Αθήνας²⁴⁶. Συγκρίνονται, δηλαδή, οι Αθηναίοι και οι Λακεδαιμόνιοι ως προς το ήθος και την ψυχοσύνθεσή²⁴⁷ τους και όπως φαίνεται, οι Αθηναίοι υπερτερούν έναντι των Σπαρτιατών, σύμφωνα με τα λεγόμενα του Κορινθίου αγορητή. Οι Λακεδαιμόνιοι σίγουρα θα ήρθαν σε δύσκολη θέση, επειδή ένας σύμμαχός τους πλέκει το εγκώμιο ενός αντιπάλου. Είναι μία παράγραφος γεμάτη επαναλήψεις²⁴⁸, αντιθέσεις, δριμείς χαρακτηρισμούς και υπερβολές στο λόγο του ομιλητή²⁴⁹. Ο ιστορικός γνώριζε καλά ότι μέσω αυτής της σύγκρισης των δύο φύλων

²⁴¹ Κωνσταντινόπουλος (2013) 139.

²⁴² Γιαγκόπουλος (2005) 560-561.

²⁴³ Hornblower (2006) 301.

²⁴⁴ Βλάχος (1992) 75-76.

²⁴⁵ Μιστριώτης (1902) 251.

²⁴⁶ Raaflaub (2002) 151.

²⁴⁷ Finley (2004)⁶ 268.

²⁴⁸ ό.π., 301.

²⁴⁹ Βλάχος (1992) 76.

θα υπάρξει μεταξύ τους ρήξη στο μέλλον και θα καθοριστούν οι αιτίες ορισμένων συμβάντων²⁵⁰.

Στην αρχή της 70^{ης} παραγράφου, οι Κορίνθιοι θεωρούν ότι έχουν το δικαίωμα να επικρίνουν τους συμμάχους τους «*ἄξιοι νομιζομεν εἶναι τοῖς πέλας ψόγον ἐπενεγκεῖν*» περισσότερο από τους άλλους συμμάχους «*Καὶ ἅμα, εἴπερ τινὲς καὶ ἄλλοι*», ειδικά όταν πρόκειται για συμφέροντα «*ἄλλως τε καὶ μεγάλων τῶν διαφερόντων καθεστώτων*», που αφορούν τον βίο και οι Σπαρτιάτες δεν αντιλαμβάνονται πόσο σημαντικά είναι. Επίσης, λένε ότι οι Λακεδαιμόνιοι δεν έχουν σκεφτεί ποτέ τί άνθρωποι είναι οι Αθηναίοι με τους οποίους θέλουν να συγκρουστούν «*οὐδ' ἐκλογίσασθαι πάποτε πρὸς οἴους ὑμῖν Ἀθηναίους ὄντας*» και πόσο εκείνοι διαφέρουν²⁵¹ από τους ίδιους «*ὡς πᾶν διαφέροντας ὁ ἀγὼν ἔσται*»²⁵².

Πράγματι, ήταν τα πιο σημαντικά μέλη της συμμαχίας και με το ρήμα «*δοκεῖτε*» αναφέρονται στα συμφέροντα της ναυτιλίας και του εμπορίου που είχαν και επειδή οι Σπαρτιάτες ήταν ένας πολεμικός λαός και ασχολούνταν κατά κύριο λόγο με την γη δεν μπορούσαν να το καταλάβουν²⁵³. Ακόμη, σχετικά με τη φράση «*πρὸς οἴους ὑμῖν Ἀθηναίους ὄντας*» είναι φανερό ότι παρακάτω θα γίνει η σύγκριση Αθηναίων και Σπαρτιατών και θα επαινεθούν οι Αθηναίοι από έναν αντίπαλό τους. Το συγκεκριμένο χωρίο είναι η επεξήγηση της 98^{ης} παραγράφου του ογδόου βιβλίου του Θουκυδίδη και θα μπορούσε κανείς να πει ότι ο Θουκυδίδης συμφωνεί με το εγκώμιο των Κορινθίων στους Αθηναίους πολίτες²⁵⁴. Αξιοσημείωτο είναι ότι ο Αρχίδαμος στην δημηγορία του θα υποστηρίξει ότι η σημαίνουσα διαφορά Αθήνας και Σπάρτης δεν είναι άλλη από την πολιτική τους και γι' αυτό εφιστά την προσοχή των Σπαρτιατών²⁵⁵.

Στη συνέχεια, ξεκινούν τη σύγκριση μεταξύ Αθηναίων και Λακεδαιμονίων. Λένε ότι οι Αθηναίοι «*οἱ μὲν*» είναι νεωτεριστές «*νεωτεροποιοὶ*», ευρηματικοί²⁵⁶ «*ἐπινοῆσαι ὄξεις*» και γρήγοροι στην εκτέλεση των σχεδίων τους «*ἐπιτελέσαι ἔργω*»²⁵⁷, ενώ οι Σπαρτιάτες περιορίζονται στην διατήρηση των αποκτημένων τους «*τὰ ὑπάρχοντά τε σφάζειν*», δίχως να επινοούν κάτι νέο «*ἐπιγνῶναι μηδὲν*» και δεν

---

²⁵⁰ Ηλιού (1980)³ 178.

²⁵¹ Price (2004) 194.

²⁵² Taylor (2010) 15.

²⁵³ Ξιφαράς (1900) 128-129.

²⁵⁴ Hornblower (2006) 301.

²⁵⁵ Gomme (1978) 229-230.

²⁵⁶ Finley (2004)⁶ 318.

²⁵⁷ Romilly (2004)⁴ 111.

φέρνουν εις πέρας ούτε τα απαραίτητα «*ἔργω οὐδὲ τὰναγκαῖα ἐξικέσθαι*», όταν ενεργούν²⁵⁸. Σε αυτό το χωρίο ο αγορητής προσπαθεί να πει σε τί ακριβώς διαφέρουν οι Αθηναίοι και οι Σπαρτιάτες, δηλαδή, τα δύο φύλα Ίωνες και Δωριείς, αντίστοιχα.

Μία σημαντική διαφορά μεταξύ τους ήταν η λυκούργεια νομοθεσία²⁵⁹, που σύμφωνα με τον χρησμό του Απόλλωνα από το μαντείο των Δελφών οι Σπαρτιάτες έπρεπε να είχαν τρεις αρετές. Να είναι ίσοι μεταξύ τους, να είναι δεινοί πολεμιστές και να έχουν λιτό βίο. Αξιοσημείωτο είναι ότι οι Κορίνθιοι μέσω αυτής της σύγκρισης και της υπερβολής στοχεύουν στην δραστηριοποίηση των Σπαρτιατών²⁶⁰. Αυτό φαίνεται από τη χρήση της λέξης «*νεωτεροποιοί*». Βέβαια, οι Σπαρτιάτες δεν συμβαδίζουν με την καινοτομία των Αθηναίων και συγκεκριμένα, τους δημιουργούσε ανασφάλεια για πιθανούς κινδύνους. Γι' αυτό το λόγο είχαν απομακρύνει τους Αθηναίους από την Ιθώμη²⁶¹. Ως και την παράγραφο Α. 71. 3 θα συνεχιστεί ο έπαινος των Αθηναίων από τους Κορινθίους, όπου θα διαφανεί το υψηλό πνεύμα των Αθηναίων έναντι των συντηρητικών Σπαρτιατών²⁶². Όπως υποστηρίζει ο Θουκυδίδης στο χωρίο 8. 96. 4-5, οι Αθηναίοι είναι «*όξεῖς*» και οι Λακεδαιμόνιοι «*βραδεῖς*».

Κατόπιν, οι Κορίνθιοι τονίζουν ότι οι Αθηναίοι κάνουν πράγματα, που είναι πάνω από τις δυνάμεις τους «*παρὰ δύναμιν τολμηταί*», είναι παράτολμοι χωρίς να υπακούουν τη λογική «*παρὰ γνώμην κινδυνευταί*» και δέχονται αισιόδοξα κάθε δυσκολία «*ἐν τοῖς δεινοῖς εὐέλπιδες*» που τους τυχαίνει. Αντίθετα, οι Σπαρτιάτες κάνουν πράγματα κατώτερα των δυνατοτήτων τους «*τῆς τε δυνάμεως ἐνδεᾶ πράξαι*», δυσπιστούν ακόμη και για εκείνα που είναι σίγουρο ότι θα τα καταφέρουν «*τῆς τε γνώμης μηδὲ τοῖς βεβαίοις πιστεῦσαι*» και όταν βρεθούν σε δύσκολη θέση νομίζουν ότι δεν θα μπορέσουν να την αντιμετωπίσουν «*τῶν τε δεινῶν μηδέποτε οἶεσθαι ἀπολυθήσεσθαι*». Άρα, ο Κορίνθιος αγορητής, όπως και ο Θουκυδίδης αναφέρει στο 3^ο του βιβλίου, ότι οι Λακεδαιμόνιοι δεν έχουν την ικανότητα να ενεργούν αυτόνομα και να κινούν πρώτοι τις εξελίξεις που αφορούν στρατιωτικά ζητήματα. Επίσης, η λέξη «*εὐέλπιδες*» απαντάται στην κωμωδία του Αριστοφάνη, *Ὀρνιθες*, η οποία διδάχθηκε το 414²⁶³. Επισπροσθέτως, ο Θουκυδίδης αποστρεφόμενος στους Αθηναίους, όταν εκστράτευαν στη Σικελία τους χαρακτήρισε «*εὐέλπιδες*»²⁶⁴.

²⁵⁸ Price (2004) 148.

²⁵⁹ Μιστριώτης (1902) 252.

²⁶⁰ Ξιφαράς (1900) 129.

²⁶¹ Hornblower (2006) 301-302.

²⁶² Γιαγκόπουλος (2005) 561.

²⁶³ Hornblower (2006) 302.

²⁶⁴ Romilly (2004)⁴ 111.

Αργότερα, αναφέρουν ότι οι Αθηναίοι είναι αποφασιστικοί, ενώ, οι Σπαρτιάτες είναι αναβλητικοί. Επίσης, λένε ότι οι πρώτοι φεύγουν πιο εύκολα από την πατρίδα τους²⁶⁵, ενώ οι δεύτεροι δεν την εγκαταλείπουν σχεδόν ποτέ «*ἀποδημηται πρὸς ἐνδημοτάτους*». Οι Αθηναίοι πιστεύουν ότι με την αποδημία θα έχουν κέρδος σε κάτι «*οἴονται γὰρ οἱ μὲν τῇ ἀπουσίᾳ ἄν τι κτᾶσθαι*», αντίθετα, οι Λακεδαιμόνιοι θεωρούν ότι, αν μετακινηθούν, θα ζημιώσουν κι αυτά που ήδη έχουν «*τῷ ἐπελθεῖν καὶ τὰ ἐτοῖμα ἂν βλάψαι*»²⁶⁶, όπως τότε που ο Νικίας είχε αποτρέψει τους Αθηναίους να μην εκστρατεύσουν στη Σικελία²⁶⁷. Αναλυτικότερα, οι Αθηναίοι είχαν ασχολίες που τους επέτρεπαν να μετακινούνται, καθώς πολλοί από αυτούς ήταν ναύτες, ενώ οι Λακεδαιμόνιοι δεν αποδημούσαν, καθώς προετοιμάζονταν ψυχικά και κυρίως σωματικά για διάφορες στρατιωτικές επιχειρήσεις²⁶⁸. Ο μοναδικός Σπαρτιάτης στρατιωτικός που αγαπούσε να ταξιδεύει ήταν ο Δερκυλίδας ή αλλιώς Σίσυφος, που παρουσιάζεται στο έργο του Ξενοφώντα²⁶⁹.

Επιπροσθέτως, από αυτό το σημείο και μετά σταματά η σύγκριση Αθήνας και Σπάρτης οι Κορίνθιοι αναφέρονται στον χαρακτήρα των Αθηναίων²⁷⁰. Λένε, λοιπόν, ότι οι Αθηναίοι, όταν νικούν τους εχθρούς τους, εκμεταλεύονται στο έπακρο την επιτυχία τους «*κρατοῦντές τε τῶν ἐχθρῶν ἐπὶ πλεῖστον ἐξέρχονται*», διαφορετικά, αν ηττηθούν, υποχωρούν όσο το δυνατόν λιγότερο «*νικώμενοι ἐπ’ ἐλάχιστον ἀναπίπτουσιν*». Παράλληλα, παρόλο που αυτοθυσιάζονται περισσότερο από τον καθένα για την πολιτεία τους²⁷¹ «*τοῖς μὲν σώμασιν ἀλλοτριωτάτοις ὑπὲρ τῆς πόλεως χρῶνται*» δεν παύουν να σκέφτονται με ποιούς τρόπους θα την ωφελήσουν «*τῇ δὲ γνώμῃ οἰκειοτάτῃ ἐς τὸ πράσσειν τι ὑπὲρ αὐτῆς*». Χαρακτηριστική σε αυτό το σημείο είναι η γλωσσική επιδεξιότητα του Θουκυδίδη. Υπάρχει, ωστόσο, ένας δισταγμός και επαναλαμβάνεται η λέξη «*οἰκειοτάτῃ*» με τον τύπο «*οἰκείων*» στην επόμενη περίοδο. Οι Αθηναίοι ήταν ελεύθεροι πολίτες, εξουσίαζαν οι ίδιοι το πνεύμα και το σώμα τους, έκαναν διάφορες εργασίες και έπρατταν το καλό για την πόλη, επειδή το ήθελαν, ενώ, οι Σπαρτιάτες τους είχε επιβληθεί τί έπρεπε να κάνουν ακολουθώντας πιστά την νομοθεσία του Λυκούργου²⁷². Οι Αθηναίοι προτάσσουν τα σώματά τους για την

---

²⁶⁵ Taylor (2010) 16.

²⁶⁶ Morrison (2011) 281-282.

²⁶⁷ Gomme (1978) 230.

²⁶⁸ Μιστριώτης (1902) 253.

²⁶⁹ Hornblower (2006) 302.

²⁷⁰ Ζηκίδης (1998)⁴ 148.

²⁷¹ Gribble (2011) 471.

²⁷² Ξιφαράς (1900) 130-131.

ελευθερία της πόλης τους, διότι πιστεύουν ότι έτσι θα έχουν καλύτερο βίο και ισχύ²⁷³. Οι Σπαρτιάτες δεν είχαν φιλαλληλία²⁷⁴, όμως στα σώματα «τοῖς μὲν σώμασιν» ήταν αναμφισβήτητα πιο δυνατοί από τους Αθηναίους.

Ακόμη, αν δεν πραγματοποιήσουν τα σχέδιά τους «ἃ μὲν ἂν ἐπινοήσαντες μὴ ἐπεξέλθωσιν», πιστεύουν ότι τους λείπει κάτι που είχαν δικό τους «οἰκείων στέρεσθαι ἡγοῦνται» και όσα επιδιώκαν τα απέκτησαν «ἃ δ' ἂν ἐπελθόντες κτήσονται», νομίζουν ότι πέτυχαν λίγα συγκριτικά με όσα προσδοκούν να επιτύχουν στο μέλλον «ὀλίγα πρὸς τὰ μέλλοντα τυχεῖν πράζαντες»²⁷⁵. Συγχρόνως, αν αποτύχουν σε κάποια προσπάθεια «ἦν δ' ἄρα του καὶ πείρα σφαλῶσιν», με καινούριες ελπίδες αναπληρώνουν την έλλειψη «ἀντελπίσαντες»²⁷⁶, διότι μόνο οι Αθηναίοι ενεργούν τόσο γρήγορα «διὰ τὸ ταχεῖαν τὴν ἐπιχείρησιν ποιεῖσθαι», όταν έχουν αποφασίσει κάτι, ώστε η ελπίδα της απόκτησης όσων επιδιώκουν «ἐλπίζουσιν ἃ ἂν ἐπινοήσωσι» να συμπίπτει με την πραγματοποίηση αυτών «ὧν ἂν γνῶσιν». Σημειωτέον, με τη λέξη «ἐπιχείρησιν» οι Κορίνθιοι προσπαθούν να πείσουν τους Σπαρτιάτες να κάνουν το ίδιο με τους Αθηναίους²⁷⁷.

Επίσης, λένε ότι οι Αθηναίοι όλα αυτά με κόπους και κινδύνους τα μοχθούν σ' όλη τους τη ζωή «καὶ ταῦτα μετὰ πόνων πάντα καὶ κινδύνων», απολαμβάνοντας ελάχιστα όσα έχουν, διότι πάντα σκέφτονται πώς να αποκτήσουν κι άλλα «ἀπολαύουσιν ἐλάχιστα τῶν ὑπαρχόντων διὰ τὸ αἰεὶ κτᾶσθαι». Με το «αἰεὶ κτᾶσθαι» ο Κορίνθιος ομιλητής πλησιάζει την βαθύτερη αιτία του πολέμου, δηλαδή την επεκτατική πολιτική των Αθηναίων²⁷⁸. Αξιοσημείωτο είναι ότι ο Δημοσθένης παρουσιάζει τελείως διαφορετικά τους Αθηναίους στους Φιλιππικούς και τους Ολυνθιακούς του λόγους²⁷⁹.

Συμπληρωματικά, γιορτή θεωρούν ότι είναι να κάνουν ό,τι πρέπει και συμφορά γι' αυτούς είναι η ησυχία της αδράνειας παρά η επίμονη δράση «μήτε έορτὴν ἄλλο τι ἡγεῖσθαι ἢ τὸ τὰ δέοντα πρᾶξαι ζυμφορὰν τε οὐχ ἦσσον ἡσυχίαν ἀπράγμονα ἢ ἀσχολίαν ἐπίπονον». Ο ιστορικός εντάσσει την λέξη «τὰ δέοντα» στο κείμενό του μόνο όταν δηλώνει το πρόπον. Γι' αυτό η λέξη αυτή υπάρχει μόνο

²⁷³ Gomme (1978) 231.

²⁷⁴ Cartledge – Debnar (2011) 585.

²⁷⁵ Ηλιού (1980)³ 182-183.

²⁷⁶ Taylor (2010) 20.

²⁷⁷ Μιστριώτης (1902) 254-255.

²⁷⁸ Hornblower (2003) 111.

²⁷⁹ Ξιφαράς (1900) 131.

τέσσερις φορές στην *Ιστορία* του²⁸⁰. Τέλος, οι Κορίνθιοι σημειώνουν ότι θα είχε δίκιο κανείς αν έλεγε ότι η ιδιοσυγκρασία τους είναι τέτοια, που δεν τους επιτρέπει να ησυχάζουν ποτέ και δεν αφήνουν κανένα να ησυχάσει «ὥστε εἴ τις αὐτοὺς ζυνελῶν φαίη πεφυκέναι ἐπὶ τῷ μῆτε αὐτοὺς ἔχειν ἡσυχίαν μῆτε τοὺς ἄλλους ἀνθρώπους ἔαν, ὀρθῶς ἂν εἴποι»²⁸¹. Οι Αθηναίοι μόνο με τους κόπους τους δημιούργησαν την ισχυρή ηγεμονία της Αθήνας²⁸² και ακριβώς αυτό είναι που τους χαρακτηρίζει²⁸³. Είναι φανερό, λοιπόν, ότι το χωρίο αυτό έχει μια τραγικότητα και θυμίζει το πρώτο στάσιμο από την *Αντιγόνη* του Σοφοκλή²⁸⁴ (στ. 332-375), όπου ο Σοφοκλής μέσω του χορού ύμνησε την δύναμη, το θάρρος και την επινοητικότητα του ανθρώπου. Παρόλο που ο άνθρωπος πέτυχε πολλά, όπως η ενασχόληση με τη γη, τα ταξίδια του στη θάλασσα, η δημιουργία πολιτισμού με την άνθιση του πνεύματος και των τεχνών και με το να ζει σε πόλεις, έχει πολλά τρωτά σημεία που δεν είναι άλλα από τον θάνατο, τα πάθη του και την ανάγκη να εξουσιάζει τον ίδιο του τον εαυτό.

Οι Κορίνθιοι με όλα όσα είπαν σε αυτή την παράγραφο στους Λακεδαιμονίους θέλουν να τους εμψυχώσουν και να αναλάβουν δράση, διαφορετικά, θα ψάξουν να βρουν άλλους συμμάχους, αφού δεν μπορούν να επιβληθούν στην Αθήνα. Βέβαια, η Σπαρτιάτες δεν ήταν τόσο αδρανείς όσο παρουσιάζονται στην δημηγορία αυτή. Όπως είναι φυσικό, όταν μπει στην μέση το συμφέρον, δεν θα μείνουν άπραγοι. Το μόνο σίγουρο είναι ότι η Αθήνα ήταν μια μεγάλη, ισχυρή και εξελισσόμενη αυτοκρατορία²⁸⁵.

Στην § 71 οι Κορίνθιοι για άλλη μια φορά απευθυνόμενοι στους Λακεδαιμονίους ισχυρίζονται ότι, ενώ εκείνοι γνωρίζουν ποιόν αντίπαλο έχουν απέναντί τους «*Ταύτης μέντοι τοιαύτης ἀντικαθεστηκυίας πόλεως*», συνεχίζουν να αδρανούν²⁸⁶ και δεν αντιλαμβάνονται ότι ο καλύτερος τρόπος για να εξασφαλιστεί η ειρήνη είναι να αποφεύγει κανείς να χρησιμοποιεί την δύναμή του για να αδικεί τους άλλους και να μην αποδέχεται αδικίες εις βάρος του «*διαμέλλετε καὶ οἴεσθε τὴν ἡσυχίαν οὐ τούτοις τῶν ἀνθρώπων ἐπὶ πλεῖστον ἀρκεῖν οἱ ἂν τῇ μὲν παρασκευῇ δίκαια πράσσωσι, τῇ δὲ γνώμῃ, ἣν ἀδικῶνται, δῆλοι ὄσι μὴ ἐπιτρέψοντες*». Επίσης, λένε ότι οι Σπαρτιάτες θεωρούν πως δίκαιη πολιτική είναι να μη βλάπτει ούτε να βλάπτεται

²⁸⁰ Croix (2005) 28.

²⁸¹ Romilly (2004)⁴ 419.

²⁸² Gribble (2011) 477.

²⁸³ Rhodes (2011) 544.

²⁸⁴ Lesky (2006)⁵ 661.

²⁸⁵ Finley (2004)⁶ 128-130.

²⁸⁶ Μιστριώτης (1902) 256.

κανείς και να παραμένει στην ασφάλειά του «*ἀλλ' ἐπὶ τῷ μὴ λυπεῖν τε τοὺς ἄλλους καὶ αὐτοὶ ἀμυνόμενοι μὴ βλάπτεσθαι τὸ ἴσον νέμετε*»²⁸⁷.

Στη συνέχεια, κρίνουν την πολιτική τους λέγοντας ότι θα είχε σημειώσει επιτυχία «*μόλις δ' ἂν πόλει ὁμοία παροικούντες ἐτυγχάνετε τούτου*», αν η Αθήνα είχε τις ίδιες πολιτικές αντιλήψεις με τις δικές τους. Επίσης, για άλλη μια φορά τους χαρακτηρίζουν συντηρητικούς «*ἀρχαιοτρόπα ὑμῶν τὰ ἐπιτηδεύματα πρὸς αὐτοὺς ἔστιν*» σε σύγκριση πάντα με τους προοδευτικούς Αθηναίους²⁸⁸. Σε κάθε τομέα, κυρίως στον πολιτικό, πρέπει το νέο να διαδέχεται το παλιό και να σημειώνεται πρόοδος, η οποία εξετάζεται διεξοδικά ως έννοια στην *Αρχαιολογία*²⁸⁹. Επιπροσθέτως, αυτή η μέθοδος πρέπει να εφαρμόζεται και στον πόλεμο²⁹⁰.

Οι Κορίνθιοι σε αυτή την παράγραφο φαίνεται ότι αντιλαμβάνονται και εξετάζουν σε βάθος την πολιτική που έχει εφαρμοστεί και δεν δέχονται άκριτα οποιαδήποτε άλλη πολιτική πρακτική. Στη συνέχεια, λένε ότι είναι μοιραίο, όπως και στην τέχνη, να επικρατούν στην πολιτική τα συγχρονισμένα συστήματα²⁹¹ «*ἀνάγκη δὲ ὥσπερ τέχνης αἰεὶ τὰ ἐπιγιγνόμενα κρατεῖν*». Επομένως, η Σπάρτη κρίνεται ακατάλληλη ως προς την διοίκηση των πραγμάτων που κάποτε ὀριζε με ιδιαίτερες επιτυχίες²⁹². Εδώ, ίσως πίσω τα λεγόμενα του Κορινθίου ομιλητή να υποκρύπτεται η άποψη του ιστορικού²⁹³. Αξίζει να σημειωθεί ότι αυτή η περίοδος συνδέεται με τα προηγούμενα και μαζί σχηματίζουν μια ιδέα, ένα πολύτιμο πνευματικό αγαθό, που αφορά την πολιτική, το οποίο καταγράφηκε ως αρχή για πάντα στο «*κτῆμα ἐς αἰεὶ*». Ο άνθρωπος για να καταφέρει να επιζήσει στην κοινωνία πρέπει να αλλάζει, ώστε να μπορεί να ανταποκριθεί σε νέες καταστάσεις που αφορούν την κοινωνία, την οικονομία, άλλων ειδών τεχνικές και ιδιαίτερα, στην πολιτική. Αργότερα, ο βασιλιάς Αρχίδαμος στο λόγο, που θα εκφωνήσει, θα έρθει να επαληθεύσει τα λεγόμενα των Κορινθίων ὅ,τι πράγματι οι Λακεδαιμόνιοι στηρίζονται σε «*ἀρχαιοτρόπα ἐπιτηδεύματα*». Η λέξη «*ἐπιτηδεύματα*» έχει ποικίλες σημασίες, όπως έργο, μέσο, έξη, τάξη και νοοτροπία. Αν κάποιος δεν ακολουθήσει τις νέες πρακτικές, αυτό σημαίνει

---

²⁸⁷ Gribble (2011) 483.

²⁸⁸ Gomme (1978) 232.

²⁸⁹ Hornblower (2006) 303.

²⁹⁰ Ξιφαράς (1900) 132.

²⁹¹ Romilly (2003)² 129.

²⁹² Finley (2004)⁶ 99.

²⁹³ Hornblower (2003) 197.

θάνατο, και γενικότερα, μια κοινωνία αν δεν προσαρμοστεί στις νέες συνθήκες τότε θα παρακμάσει ή θα καταστραφεί ολοκληρωτικά²⁹⁴.

Κατόπιν, υπογραμμίζουν ότι σε καιρό ειρήνης δεν είναι πρόπον να αλλάζουν οι θεσμοί «*καὶ ἡσυχάζουσι μὲν πόλει τὰ ἀκίνητα νόμιμα ἄριστα*», αλλά μόνο όταν είναι αναγκαίο να αλλάξουν για να αντιμετωπιστούν ορισμένες δυσκολίες «*πρὸς πολλὰ δὲ ἀναγκαζομένοις ἴεσαι πολλῆς*» και πρέπει να επινοούνται πολλοί νέοι τρόποι «*καὶ τῆς ἐπιτεχνήσεως δεῖ*»²⁹⁵. Σημειωτέον, οι Κορίνθιοι στο συγκεκριμένο σημείο μπορεί να μιλούν για τους θεσμούς, όμως, υπάρχει αοριστία και ουδετερότητα²⁹⁶. Αυτή την πρακτική εφάρμοσαν οι Αθηναίοι και είναι πιο εκσυγχρονισμένοι από τους Σπαρτιάνες «*δι' ὅπερ καὶ τὰ τῶν Ἀθηναίων ἀπὸ τῆς πολυπειρίας ἐπὶ πλέον ὑμῶν κεκαίνωται*», επισημαίνουν οι Κορίνθιοι. Η Σπάρτη είναι δύσκολο να αλλάξει τον τρόπο ζωής και την συμπεριφορά της στον πόλεμο εύκολα. Δεν χρειάζεται μόνο να πρωτοπορήσει, αλλά να εξελίξει το συντηρητισμό της σε νεωτερισμό «*κεκαίνωται*»²⁹⁷.

Αξίζει να τονιστεί ότι έδω πηγάζει η μεγάλη αντίθεση των δύο λαών που δεν είναι άλλη από τα πολιτεύματα αυτών. Οι Σπαρτιάτες επαναπαύονται λόγω του ολιγαρχικού τους πολιτεύματος και νιώθουν ασφαλείς μέσα σε αυτό, ενώ οι Αθηναίοι αποκτούν όλο και περισσότερη δύναμη, είναι προοδευτικοί, ενεργούν συνεχώς για να καλυτερεύσουν τις συνθήκες διαβίωσής τους, αλλά και το πνεύμα τους έχοντας αξίες και ιδανικά που πηγάζουν από το δημοκρατικό τους πολίτευμα²⁹⁸. Επιπλέον, με την πρόταση «*τὰ τῶν Ἀθηναίων ἀπὸ τῆς πολυπειρίας ἐπὶ πλέον ὑμῶν κεκαίνωται*» γίνεται νύξη στην πολιτική επιστήμη. Κατά πάσα πιθανότητα, ο ιστορικός υπονοεί τον Εφιάλτη και όσα έγιναν το 462. Φυσικά, δεν μιλά εμμέσως μόνο γι' αυτόν, αλλά αναφέρεται και στον Κλεισθένη και τον Σόλωνα, επειδή δεν υπάρχουν αλλού στην *Ιστορία* του Θουκυδίδη. Συμπληρωματικά, το «*ἐπὶ πλέον ὑμῶν*» χρησιμοποιείται, ώστε να φέρει κανείς στη μνήμη του ότι πολιτικές αλλαγές είχαν ήδη πραγματοποιηθεί στη Σπάρτη, όμως εκείνη τη στιγμή δεν ενεργούσαν²⁹⁹.

Στη συνέχεια, οι Κορίνθιοι φανερά ενοχλημένοι από την στάση των Λακεδαιμονίων τους λένε επιτακτικά ότι αυτό πρέπει να σταματήσει εδώ «*μέχρι μὲν οὖν τοῦδε ὀρίσθω ὑμῶν ἢ βραδυτής*». Επισημαίνουν ότι είναι χρέος των

²⁹⁴ Βλάχος (1992) 76-77.

²⁹⁵ Raaflaub (2011) 221.

²⁹⁶ Hornblower (2006) 303.

²⁹⁷ Μιστριώτης (1902) 257.

²⁹⁸ Γιαγκόπουλος (2005) 562.

²⁹⁹ Hornblower (2006) 303-304.

Λακεδαιμονίων να βοηθήσουν τους συμμάχους τους και τους Ποτειδαιάτες, όπως τους είχαν υποσχεθεί (Α 58.1)³⁰⁰ «*τοῖς τε ἄλλοις καὶ Ποτειδεάταις, ὅσπερ ὑπεδέξασθε*» αν οι Αθηναίοι τους πολιορκούσαν³⁰¹. Παράλληλα, τους προτρέπουν να εισβάλουν στην Αττική «*βοηθήσατε κατὰ τάχος ἐσβαλόντες ἐς τὴν Ἀττικὴν*»³⁰² για να μην αφήνουν καμία φιλική πόλη να την εξουσιάζουν οι αντίπαλοι τους «*ἵνα μὴ ἄνδρας τε φίλους καὶ ξυγγενεῖς τοῖς ἐχθίστοις προῆσθε*»³⁰³. Βέβαια, η εισβολή στην Αττική δεν ήταν εύκολη υπόθεση, αφού η Αθήνα εκτός από την ναυτική της δύναμη είχε οχυρωθεί πολύ καλά με τα Μακρά Τείχη. Επιπλέον, οι Κορίνθιοι πίστευαν ότι με το να πολιορκήσουν την Αθήνα, οι Ποτειδαιάτες θα έπαυαν να είναι πολιορκημένοι από τους Αθηναίους ή ότι οι Αθηναίοι θα έπαιρναν πίσω ένα μέρος των δυνάμεών τους από την Χαλκιδική³⁰⁴. Αξιοσημείωτο είναι ότι σε αυτό το σημείο αναφέρεται η αφορμή του πολέμου και γιατί όχι μία από τις κύριες αιτίες αυτού³⁰⁵. Ωστόσο, αυτό θα μπορούσε να χαρακτηριστεί ως «*ἀρχαιότροπον ἐπιτήδευμα*», γιατί δεν θα έχει την αναμενόμενη επιτυχία.

Επιπλέον, απειλούν³⁰⁶ ότι, αν οι Σπαρτιάτες δεν τα πράξουν αυτά σύντομα θα εξωθήσουν τους Κορινθίους και τους άλλους συμμάχους να αναζητήσουν άλλη συμμαχία «*ἡμᾶς τοὺς ἄλλους ἀθυμία πρὸς ἑτέραν τινὰ ξυμμαχίαν τρέψητε*»³⁰⁷. Κατά πάσα πιθανότητα η απειλή δεν ευσταθεί, καθώς οι Κορίνθιοι δεν είχαν πολλές επιλογές συμμάχων και αν διαλυόταν η συμμαχία η Σπάρτη θα έμενε μετέωρη στην πολιτική αρένα και δεν θα υπήρχε καμία ασφάλεια για την διατήρηση του ολιγαρχικού της πολιτεύματος³⁰⁸. Η Κόρινθος θα μπορούσε να συνάψει συμμαχία με το Άργος. Το Άργος, όμως, δεν επιθυμούσε να συμμαχήσει με κανένα για να στραφεί εναντίον της Αθήνας, πόσο μάλλον να βοηθήσει την Σπάρτη έμμεσα σε αυτό και επιπλέον, δεν είχε τίποτε να αποκομίσει από την συμμαχία αυτή. Ωστόσο, το 421 με την Νικίειο ειρήνη το Άργος έγινε σύμμαχος των Κορινθίων αποβλέποντας στην βαθμιαία παρακμή της σπαρτιατικής πολιτείας. Όλο αυτό συμβαίνει για να δραστηριοποιήσουν τους Λακεδαιμονίους, αλλά και να καταστεί σαφές ότι η Σπάρτη

---

³⁰⁰ Γιαγκόπουλος (2005) 562.

³⁰¹ Μιστριώτης (1902) 258.

³⁰² Morrison (2011) 273.

³⁰³ Price (2004) 194.

³⁰⁴ Γιαγκόπουλος (2005) 563.

³⁰⁵ Hornblower (2006) 304.

³⁰⁶ Cawkwell (2001) 21.

³⁰⁷ Croix (2005) 324.

³⁰⁸ Κέιγκαν (2004) 86.

ήταν η κυρίαρχη πόλη της Πελοποννήσου³⁰⁹, αν και το συγκεκριμένο χωρίο έχει ένα βαθμό ασάφειας³¹⁰.

Ακόμη, οι Κορίνθιοι εξηγούν ότι αν το έκαναν αυτό δεν θα ήταν μια ανόσια πράξη ούτε για τους θεούς στους οποίους ορκίστηκαν, όταν υπέγραψαν για την τριακονταετή ειρήνη³¹¹ «*δρῶμεν δ' ἂν ἄδικον οὐδὲν οὔτε πρὸς θεῶν τῶν ὀρκίων*», ούτε για τους ανθρώπους που γνωρίζουν πώς έχουν τα πράγματα «*οὔτε πρὸς ἀνθρώπων τῶν αἰσθανομένων*». Λένε, λοιπόν, ότι καταπατούν τις συμμαχίες εκείνοι που δεν υποστηρίζουν αυτούς που τους είχαν υποσχεθεί βοήθεια «*λύουσι γὰρ σπονδὰς οὐχ οἱ δι' ἔρημίαν ἄλλοις προσιόντες*» και όχι αυτοί που βλέποντας ένα σύμμαχό τους να αδρανεύει, ψάχνουν άλλη συμμαχία «*ἀλλ' οἱ μὴ βοηθοῦντες οἷς ἂν ξυνομόσωσιν*». Με την μετοχή «*τῶν αἰσθανομένων*» προσπαθεί ο ιστορικός να προσδώσει στοιχεία τόσο για την ισχύ κάθε πόλης όσο και για την σημασία των μαχών. Επίσης, ο ιστορικός ήθελε να αποτυπώσει την ψυχοσύνθεση των Αθηναίων, των Κορινθίων και των Λακεδαιμονίων εκείνο τον καιρό. Γι' αυτό το λόγο συνέγραψε αυτή τη δημηγορία. Με το ίδιο σκεπτικό και φρόνημα ακολουθούν οι δημηγορίες των Αθηναίων και του Σπαρτιάτη βασιλιά Αρχιδάμου. Κατά πάσα πιθανότητα ο Θουκυδίδης είχε ακούσει αυτές τις ομιλίες στην σπαρτιατική συνέλευση³¹².

Κατόπιν, ο Κορίνθιος αγορητής υπογραμμίζει ότι, αν οι Σπαρτιάτες δείξουν προθυμία «*βουλομένων δὲ ὑμῶν προθύμων εἶναι μενοῦμεν*», τότε οι Κορίνθιοι θα εξακολουθήσουν να είναι σύμμαχοί τους, γιατί θα ήταν ανόσιο να ψάξουν να βρουν άλλους συμμάχους, άλλους φίλους και δεν θα ήταν δυνατό να έβρισκαν καλύτερους από τους Σπαρτιάτες «*οὔτε γὰρ ὅσα ἂν ποιοῖμεν μεταβαλλόμενοι οὔτε ξυνηθεστέρους ἂν ἄλλους εὔροιμεν*». Είναι φανερό, λοιπόν, ότι παίρνουν πίσω την απειλή τους, επειδή κατάλαβαν ότι δεν θα ήταν ιδανική η συμμαχία με το Άργος και ότι οι ίδιοι θα ήταν επίορκοι, γι' αυτό και με τα λόγια τους παινεύουν τους Λακεδαιμονίους ότι ήταν γι' αυτούς οι πιο κοντινοί σύμμαχοι. Κλείνει το λόγο του με μια παραίνεση να μην γίνει η Πελοπόννησος ασθενέστερη απ' ότι την παρέδωσαν οι πατέρες τους στους Λακεδαιμονίους «*πρὸς τὰδε βουλευέσθε εὖ καὶ τὴν Πελοπόννησον πειρᾶσθε μὴ ἐλάσσω ἐξηγεῖσθαι ἢ οἱ πατέρες ὑμῖν παρέδοσαν*». Αναντίρρητα, οι Κορίνθιοι

---

³⁰⁹ Βλάχος (1992) 77-78.

³¹⁰ Hornblower (2006) 304.

³¹¹ Furley (2011) 443.

³¹² Gomme (1978) 233.

επικαλούνται το συναίσθημα των Λακεδαιμονίων για να τους τονώσουν και να γίνουν πιο ενεργητικοί³¹³.

---

³¹³ Γιαγκόπουλος (2005) 563-564.

Η ΔΗΜΗΓΟΡΙΑ ΤΩΝ ΑΘΗΝΑΙΩΝ ΠΡΕΣΒΕΩΝ (I. 73-78).

ΔΟΜΗ ΤΗΣ ΔΗΜΗΓΟΡΙΑΣ:

Πρόλογος: § 73.1

Κυρίως μέρος: §§ 73.2 - 77

Επίλογος: § 78

Η δημηγορία των Αθηναίων πρέσβεων εκφωνήθηκε το 432³¹⁴. Μέσα από την δημηγορία των Αθηναίων πρέσβεων αναδεικνύεται ο ιμπεριαλισμός και η φιλοσοφία τους, καθώς οι Αθηναίοι δεν περίμεναν ότι θα έρθουν αντιμέτωποι με τόσες βαριές κατηγορίες και σημαντικά θέματα προς επίλυση³¹⁵. Είναι ένας λόγος φανερά φορτισμένος από διάφορα συναισθήματα των ιδίων ομιλητών και τα λόγια τους είναι αληθή, όσο αυτό το επιτρέπει η περίσταση³¹⁶. Ο Αθηναίος αγορητής μιλά αντικειμενικά και πολλές φορές εξετάζει σφαιρικά τα ζητήματα. Μέσω των λεγομένων του Αθηναίου πρέσβη διαφαίνεται το μεγαλείο της Αθήνας, που παρέμεινε αθάνατο στον χρόνο³¹⁷, η ποιότητα και η δύναμή της³¹⁸.

Ωστόσο, η αλλαγή της στάσης των Αθηναίων προς τους συμμάχους τους, αλλά και η στροφή τους στο πολιτικό σκηνικό, ύστερα από την δημιουργία της ισχυρής τους ηγεμονίας, που άγγιξε τα όρια της τυραννίας, αργότερα, αποτυπώνονται εκτενώς στον παρόντα λόγο και στον διάλογο των Μηλίων στο πέμπτο βιβλίο του Θουκυδίδη (5. 84 κ.ε). Σημειωτέον, στην αρχή της δημιουργίας της η αθηναϊκή αυτοκρατορία και γενικότερα, η Αθήνα ήταν μια πόλη με αίγλη, ενέπνεε τον σεβασμό και εξέμπεμπε αξιοπρέπεια στους συμμάχους της και σε όλη την Ελλάδα, όμως, στο τέλος μετατράπηκε ανεμπόδιστα σε μια ισχυρή τυραννία. Μόνο υπό την ηγεσία του Περικλή η Αθήνα είχε κρατήσει τα προσχήματα και την διαλλακτικότητά της στην πολιτική σκηνή. Τέλος, το γεγονός ότι δεν αναφέρονται τα ονόματα των Αθηναίων πρέσβεων στην παρούσα δημηγορία είναι γιατί ο λόγος αυτός δεν αποτελεί μια προσωπική θέση του Αθηναίου αγορητή για το ζήτημα, αλλά, όλα όσα θα ειπωθούν, είναι η σύμφωνη γνώμη όλων των Αθηναίων πολιτών³¹⁹.

---

³¹⁴ Croix (2005) 33.

³¹⁵ Hornblower (2006) 305.

³¹⁶ Croix (2005) 26.

³¹⁷ Romilly (2004)⁴ 368.

³¹⁸ Pelling (2012) 307-308.

³¹⁹ Κωνσταντινόπουλος (2009) 27-28.

Στο προοίμιο της δημηγορίας των Αθηναίων πρέσβεων § 73.1, οι Αθηναίοι ξεκαθαρίζουν στους παρευρισκομένους της συνέλευσης ότι δεν ήρθαν στην Σπάρτη για να έρθουν σε αντιπαράθεση με τους συμμάχους των Λακεδαιμονίων «*Ἡ μὲν πρέσβευσις ἡμῶν οὐκ ἐς ἀντιλογίαν τοῖς ὑμετέροις ζυμμάχοις ἐγένετο*», αλλά για να συζητήσουν με εκείνους τις υποθέσεις για τις οποίες η πολιτεία τους είχε στείλει εκεί «*ἀλλὰ περὶ ᾧ ἡ πόλις ἔπεμψεν*». Επιπλέον, λένε ότι, επειδή έμαθαν πως υπάρχει μεγάλη κατακραυγή εναντίον τους «*αἰσθανόμενοι δὲ καταβοὴν οὐκ ὀλίγην οὔσαν ἡμῶν*», ζήτησαν να πάρουν το λόγο όχι για να αντικρούσουν τις κατηγορίες των άλλων συμμαχικών πόλεων «*παρήλθομεν οὐ τοῖς ἐγκλήμασι τῶν πόλεων ἀντεροῦντες*» (γιατί δεν θα ήταν δυνατόν ούτε οι άλλοι σύμμαχοι, ούτε οι Αθηναίοι να απευθύνονται στους Λακεδαιμονίους σαν να είναι δικαστές «*οὐ γὰρ παρὰ δικασταῖς ὑμῖν οὔτε ἡμῶν οὔτε τούτων οἱ λόγοι ἂν γίνοντο*»³²⁰), αλλά για να μην πάρουν γρήγορα εσφαλμένες αποφάσεις για σπουδαία ζητήματα παρασυρμένοι από τους συμμάχους τους «*ἀλλ' ὅπως μὴ ῥαδίως περὶ μεγάλων πραγμάτων τοῖς ζυμμάχοις πειθόμενοι χειρὸν βουλευήσθε*».

Σημειωτέον, το δικαίωμα να αγορεύσουν στο συμβούλιο των συμμάχων χορηγήθηκε στους Αθηναίους, όπως είχε γίνει και με τους Κορινθίους απεσταλμένους στην Αθήνα κατά τα Κερκυραϊκά³²¹. Με τη λέξη «*δικασταῖς*», λοιπόν, είναι φανερό ότι οι Αθηναίοι δεν ήρθαν στη συνέλευση με σκοπό να απολογηθούν, αλλά για να τους νουθετήσουν³²². Ακόμη, αναφέρουν ότι θέλουν να εξηγήσουν σχετικά με τον θόρυβο γύρω από το όνομά τους ότι κατέχουν νόμιμα τις κτήσεις τους³²³, δηλαδή, αιτιολογούν την ιμπεριαλιστική τους διάθεση³²⁴ «*βουλόμενοι περὶ τοῦ παντός λόγου τοῦ ἐς ἡμᾶς καθεστῶτος δηλῶσαι ὡς οὔτε ἀπεικόντως ἔχομεν ἅ κεκτήμεθα*» και η πόλη τους αξίζει τον σεβασμό τους «*ἢ τε πόλις ἡμῶν ἀξία λόγου ἐστίν*»³²⁵, κυρίως λόγω των Περσικών πολέμων³²⁶ που θα αναφέρουν παρακάτω. Σημειωτέον, η λέξη «*καθεστῶτος*» σημαίνει τη φημολογία γύρω από τη Σπάρτη³²⁷.

Κατόπιν, στο κυρίως μέρος του λόγου § 73.2 οι Αθηναίοι ρωτούν γιατί πρέπει να αναφερθούν σε παλαιά γεγονότα, αφού είναι γνωστά μόνο από την προφορική

³²⁰ Gomme (1978) 234.

³²¹ Finley (2004)⁶ 130-131.

³²² Ξιφαράς (1900) 134.

³²³ Βλάχος (1992) 79.

³²⁴ Romilly (2004)⁴ 331.

³²⁵ Γιαγκόπουλος (2005) 564.

³²⁶ Romilly (2004)⁴ 39.

³²⁷ Μιστριώτης (1902) 260.

παράδοση «Καὶ τὰ μὲν πάνυ παλαιὰ τί δεῖ λέγειν» και κανείς από τους παρευρισκομένους δεν τα έχει ζήσει «ὧν ἀκοαὶ μᾶλλον λόγων μάρτυρες ἢ ὄψεις τῶν ἀκουσομένων»³²⁸. Οι Αθηναῖοι ἔχουν κάποιου εἶδους δισταγμὸ να μιλήσουν γι' αυτά³²⁹. Ὅμως, ὅσον αφορά τα Μηδικὰ και για τα ὅσα εκείνοι γνωρίζουν ἀπὸ προσωπική τους ἀντίληψη «τὰ δὲ Μηδικὰ και ὅσα αὐτοὶ ζύνιστε», λένε ὅτι εἶναι ἀναγκαῖο να μιλήσουν ἀκόμη κι αν γίνονται ἐνοχλητικοί³³⁰ ἐπαναλαμβάνοντάς τα συχνά «εἰ και δι' ὄχλου μᾶλλον ἔσται αἰεὶ προβαλλομένοις, ἀνάγκη λέγειν»³³¹.

Αξίζει να τονιστεῖ ὅτι αὐτὸ το χωρίο «δι' ὄχλου μᾶλλον ἔσται αἰεὶ προβαλλομένοις» ἀποτελεῖ ἓνα λαμπρὸ ἐπιχείρημα, που δεν πρέπει να ἀποσιωπηθεῖ, γιατί οι Αθηναῖοι θέλουν να θυμίσουν τα μεγαλεπήβολα σχέδιά τους και να ἐνεργήσουν σύμφωνα με αὐτά. Ο ἱστορικός ἐδῶ ξεχωρίζει την προφορική παράδοση ἀπὸ τις πληροφορίες που μετέφεραν οι αὐτόπτες μάρτυρες, ὅπως, ἐπίσης, δεν ἀσχολήθηκε με την *Επιγραφική* ὡς πηγή πληροφοριῶν για τους προηγούμενους αἰῶνες³³². Ἀκόμη, ο ἱστορικός δεν ἔδινε τόσο χῶρο στις παραδοσιακές διηγήσεις σε ἄλλους λόγους, ὅπως τα Μηδικὰ. Βέβαια, δεν το γνωρίζουμε αὐτὸ ἀπόλυτα, ἐπειδὴ οι σωζόμενες δημηγορίες του 5^{ου} αἰῶνα εἶναι φανερά λιγότερες ἀπὸ αὐτές του 4^{ου} αἰῶνα. Ἐπομένως, οι ρήτορες ἐκείνης της περιόδου να εἶχαν διαφορετική ἀντιμετώπιση των πραγμάτων με πιο ἀπλὸ ὕφος σε ἀντίθεση με αὐτὸ του 5^{ου} αἰῶνα. Ο λόγος των Αθηναίων θα μας θυμίσει ἱστορικά γεγονότα ἀπὸ το παρελθόν³³³.

Ἔτσι, οι Αθηναῖοι ἐπισημαίνουν ὅτι ἀγωνίστηκαν για το κοινὸ συμφέρον και οι Σπαρτιάτες ὠφελήθηκαν «ὅτε ἐδρῶμεν, ἐπ' ὠφελία ἐκινδυνεύετο, ἧς τοῦ μὲν ἔργου μέρος μετέσχετε, τοῦ δὲ λόγου μὴ παντός»³³⁴. Ἐπομένως, οι Αθηναῖοι κρίνουν σωστὸ να μην στερηθοῦν ἐντελῶς την ὠφέλεια που θα μπορούσαν να ἔχουν μιλώντας γι' αὐτά «εἴ τι ὠφελεῖ, στερισκόμεθα». Η «ὠφελία» θα μπορούσε να ἐρμηνευθεῖ κι ὡς «εὐγνωμοσύνη» για το πλεονέκτημα που ἔδωσαν οι Αθηναῖοι στους ὑπόλοιπους Ἕλληνες, ὅπως και ο φόβος ἀπὸ την ἄλλη μεριά³³⁵. Ἐπιπροσθέτως, ὑπάρχει μια σημαντική ἀντίθεση «ἔργου-λόγου» και «μέρος-παντός» για να δώσουν οι Αθηναῖοι βαρῦτητα στα λεγόμενά τους, ἐπειδὴ οι Σπαρτιάτες κάποια στιγμή ἀπομάκρυναν τις

³²⁸ Ξιφάρης (1900) 135.

³²⁹ Shanske (2007) 45.

³³⁰ Price (2004) 161.

³³¹ Taylor (2010) 22.

³³² Smarczyk (2011) 532.

³³³ Hornblower (2006) 305-306.

³³⁴ Ξιφάρης (1900) 136.

³³⁵ Pelling (2012) 308.

δυνάμεις τους από τον πόλεμο εναντίον των Περσών³³⁶, όμως οι Αθηναίοι παρέμειναν μέχρι να τους νικήσουν³³⁷.

Ακόμη, οι Αθηναίοι λένε ότι δεν θα αναφερθούν στα περασμένα όχι για να τους δικαιολογηθούν, αλλά για να κάνουν ξεκάθαρο με αποδείξεις με ποιά πόλη θα αναμετρηθούν, αν δεν αποφασίσουν ορθά *«ρήθήσεται δὲ οὐ παραιτήσεως μᾶλλον ἔνεκα ἢ μαρτυρίου καὶ δηλώσεως πρὸς οἷαν ὑμῖν πόλιν μὴ εὔβουλευμένοις ὁ ἀγὼν καταστήσεται»*. Το χωρίο αυτό I. 73.3 ταιριάζει με το χωρίο I. 70.1, όπου ο Κορίνθιος ομιλητής είχε αναφερθεί στον χαρακτήρα των Αθηναίων³³⁸. Η λέξη «δηλώσεως» δείχνει ότι οι Αθηναίοι περιμένουν να ανταπαντήσουν οι αναγνώστες ή οι παρόντες σύμμαχοι σε όσα λένε³³⁹. Επίσης, αξίζει να αποσαφηνιστεί ότι οι Αθηναίοι προειδοποιούν τους Σπαρτιάτες ότι είναι εξαιρετικά δύσκολοι αντίπαλοι όχι μόνο για την υπεροχή τους στον πόλεμο, αλλά και για την γρήγορη λήψη αποφάσεων και την γενναιότητα τους, που την απέδειξαν και με το παραπάνω στους Περσικούς πολέμους. Η μεγαλοπρέπεια των Αθηναίων φαίνεται από τον ρέοντα λόγο τους, καθώς είναι σίγουροι για το τί μπορούν να προσφέρουν στην πολιτεία και δεν διστάζουν να το πουν στους αντιπάλους τους. Ακόμη, ο Θουκυδίδης μπορεί να βασίστηκε στην *Ιστορία* του Ηροδότου (Η. 139), όπου επαινεί τους Αθηναίους³⁴⁰. Έπαινος των Αθηναίων υπήρξε, όπως είδαμε και στην δημηγορία των Κορινθίων, στην *Πεντηκονταετία*, αλλά και στο συγκεκριμένο χωρίο από τους ίδιους τους Αθηναίους, οι οποίοι εξυψώνουν τους εαυτούς τους έναντι των μελών της Πελοποννησιακής συμμαχίας³⁴¹.

Οι Αθηναίοι συνεχίζουν τον λόγο τους με την αναφορά στην μάχη του Μαραθώνα, όπου ρισοκινδύνευσαν³⁴² μόνοι εναντίον των βαρβάρων *«φαμὲν γὰρ Μαραθῶνί τε μόνοι προκινδυνεῦσαι τῷ βαρβάρῳ»*³⁴³ και αργότερα, όταν εκείνοι έκαναν την δεύτερη επιδρομή τους, οι Αθηναίοι, καθώς δεν μπορούσαν να αμυνθούν στην ξηρά *«οὐχ ἱκανοὶ ὄντες κατὰ γῆν ἀμύνεσθαι»*, επιβιβάστηκαν όλοι στα πλοία τους και μαζί με άλλους Έλληνες συμπολέμησαν στην ναυμαχία της Σαλαμίνας *«έσβάντες ἐς τὰς ναῦς πανδημει ἐν Σαλαμῖνι ξυμμαχῆσαι»*³⁴⁴. Τονίζουν, επίσης, ότι

³³⁶ Finley (2004)⁶ 131.

³³⁷ Γιαγκόπουλος (2005) 565.

³³⁸ Romilly (2004)⁴ 360.

³³⁹ Rood (2011) 246.

³⁴⁰ Βλάχος (1992) 80.

³⁴¹ Shanske (2007) 147.

³⁴² Morrison (2011) 277.

³⁴³ Κωνσταντινόπουλος (1992) 19.

³⁴⁴ Taylor (2010) 23.

αυτός ήταν ο λόγος που οι Πέρσες δε πρόφτασαν να κυριεύσουν καθεμιά από τις πόλεις της Πελοποννήσου «ὄπερ ἔσχε μὴ κατὰ πόλεις αὐτὸν ἐπιπλέοντα τὴν Πελοπόννησον πορθεῖν», οι οποίες δεν θα μπορούσαν να αποκρούσουν τον εξαιρετικά ισχυρό στόλο των Περσών «ἀδυνάτων ἂν ὄντων πρὸς ναῦς πολλὰς ἀλλήλοις ἐπιβοηθεῖν». Αξίζει να σημειωθεί, εδώ, ότι τα λόγια του Αθηναίου πρέσβη μοιάζουν πολύ με τον *Επιτάφιο* του Περικλή³⁴⁵.

Ακόμη, υπογραμμίζεται ότι οι Πέρσες, Δάτης και Αρταφέρνης, δεν σκόπευαν να υποδουλώσουν μόνο την Αθήνα και την Ερέτρια. Οι Αθηναίοι έδρασαν με το υψηλό τους φρόνημα, ώστε να αποφευχθεί οποιαδήποτε άλλη εχθρική ενέργεια στις άλλες ελληνικές πόλεις. Πράγμα που το κατάφεραν και έτσι, δίκαια κατέκτησαν ηγεμονική θέση στην Δηλιακή Συμμαχία³⁴⁶. Επιπροσθέτως, πιστεύουν ότι αξίζουν με το παραπάνω την ηγεμονική τους θέση, διότι οι συντονισμένες ενέργειές τους, η συμβολή του αθηναϊκού στόλου στην απόκρουση των Περσών ήταν η σανίδα σωτηρίας των υπολοίπων ελληνικών πόλεων³⁴⁷. Γι' αυτό, κατοχυρώθηκε το δικαίωμά τους για κυριαρχία, κάτι που επικροτούν στα έργα τους οι δύο ιστορικοί, ο Θουκυδίδης και ο Ηρόδοτος, αλλά και ο ρήτορας Λυκούργος³⁴⁸. Επίσης, στον *Επιτάφιο* του ο Περικλής με το επίθετο «μόνοι» δικαιολογεί τους Αθηναίους για τις ιμπεριαλιστικές τους διαθέσεις και συνάμα, απορρίπτει την επιθυμία των Λακεδαιμονίων να γίνουν εκείνοι οι ηγέτες των Ελλήνων³⁴⁹.

Οι Αθηναίοι παραλείπουν να αναφερθούν στην συμβολή των Πλαταιέων για να δώσουν περισσότερη έμφαση στην δική τους και μόνο βοήθεια³⁵⁰. Ωστόσο, δεν γίνεται να κριθούν γι' αυτό το λόγο ως αγνώμονες προς τους Πλαταιείς. Δεν είναι λίγες οι φορές που οι Αθηναίοι ήταν ευγνώμονες στην αρωγή των Πλαταιέων, ειδικά, όταν οι Θηβαίοι ήταν υπό την κυριαρχία των Περσών και οι Αθηναίοι δεν είχαν την βοήθεια των υπολοίπων ελληνικών δυνάμεων. Η λέξη «μόνοι» τοποθετείται, ώστε να υπογραμμιστεί ότι οι Σπαρτιάτες δεν βοήθησαν τους Αθηναίους εκείνη την κρίσιμη στιγμή στον πόλεμο, καθώς πίστευαν ότι δεν κινδύνευαν οι ίδιοι και οι άλλες πόλεις τριγύρω και παρέμειναν στην πόλη τους³⁵¹ εορτάζοντας τον Κάρνειο Απόλλωνα. Συμπληρωματικά, οι Πλαταιείς στην δημηγορία τους (Γ 54.3-4) για τους δικούς τους

³⁴⁵ Κωνσταντινόπουλος (1992) 26.

³⁴⁶ Wiesehöfer (2011) 682.

³⁴⁷ Κωνσταντινόπουλος (1992) 19.

³⁴⁸ Κωνσταντινόπουλος (2009) 28.

³⁴⁹ Κωνσταντινόπουλος (1992) 23.

³⁵⁰ Hornblower (2006) 306.

³⁵¹ Raaflaub (2011) 221.

σκοπούς δεν αναφέρουν ότι ήταν παριστάμενοι στην μάχη του Μαραθώνα, αλλά κάνουν λόγο εκτενώς για τις υπόλοιπες μάχες που έχουν δώσει για να είναι η Ελλάδα ελεύθερη. Συμπληρωματικά, το «μόνοι» δεν είναι αντίφαση, αφού οι Πλαταιείς είχαν ίσα δικαιώματα και υποχρεώσεις απέναντι στο κράτος. Τέλος, το επίθετο αυτό απαντάται και στον Ηρόδοτο και στον Λυσία (*Επιτ.* 20)³⁵²: «μόνοι γὰρ ὑπὲρ ἀπάσης τῆς Ἑλλάδος πρὸς πολλὰς μυριάδας τῶν βαρβάρων διεκινδύνευσαν»³⁵³.

Οι Αθηναίοι, όμως, άφησαν την πόλη τους και τις περιουσίες τους στο έλεος των κατακτητών, τους πολέμησαν με σθένος και τους απέκρουσαν, πριν προλάβουν να υποδουλώσουν τις υπόλοιπες ελληνικές περιοχές. Αυτό είναι ένα ακράδαντο επιχείρημα της αθηναϊκής πλευράς για την κατοχή της ηγεμονικής τους θέσης και αποτελεί αντίθεση μεταξύ των λεγομένων του Περικλή για την αθηναϊκή φιλοπατρία και του αγώνα των συντηρητικών για την αναγνώριση της ίσης προσφοράς τους με αυτή των Αθηναίων πολιτών. Ο Ηρόδοτος (7. 139) είναι σύμφωνος με αυτήν την διατύπωση των επιχειρημάτων, ενώ ο Θουκυδίδης κάνει λόγο για την από κοινού απομάκρυνση των Περσών από τον ελλαδικό χώρο «κοινη ἢ τε ἀπωσάμενοι τὸν βάρβαρον» (1. 18,2), κάτι που δείχνει ότι ο ιστορικός δεν έχει ιδιαίτερη προτίμηση στην εξωτερική πολιτική των Αθηναίων³⁵⁴.

Επομένως, είναι κατανοητό ότι ο ιστορικός δεν είναι σύμφωνος με τα λεγόμενα των Αθηναίων πρέσβων πως πολέμησαν «μόνοι» και γενικότερα, δεν αποδέχεται την ανιδιοτελή συνεισφορά των Αθηναίων στην νίκη εναντίον των Περσών, αφού αναφέρεται μόνο η μάχη του Μαραθώνα κι όχι η ναυμαχία της Σαλαμίνας. Στην συνέχεια του λόγου, θα γίνει μνεία στην ανάληψη ηγεσίας του σπαρτιατικού στρατού στον πόλεμο κατά των Περσών, ώστε ο Θουκυδίδης να παρουσιάσει μια άλλη πτυχή της Σπάρτης και να εξισοροπήσει τις δύο δυνάμεις, δηλαδή, της Αθήνας και της Σπάρτης³⁵⁵.

Επομένως, οι Αθηναίοι λένε ότι είναι η μεγαλύτερη απόδειξη για όσα είπαν για τη ναυμαχία της Σαλαμίνας³⁵⁶ «τεκμήριον δὲ μέγιστον», είναι οι βάρβαροι «αὐτὸς ἐποίησεν» και πιο συγκεκριμένα, ο Ξέρξης, που ηγούνταν το μεγαλύτερο μέρος του στόλου. Ο Ξέρξης ηττήθηκε στην θάλασσα, έχασε σημαντικό μέρος του στόλου του «νικηθεὶς γὰρ ταῖς ναυσὶν ὡς οὐκέτι αὐτῷ ὁμοίας οὔσης τῆς δυνάμεως κατὰ τάχος» και

³⁵² Γιαγκόπουλος (2005) 565-566.

³⁵³ Κωνσταντινόπουλος (1992) 22.

³⁵⁴ Κωνσταντινόπουλος (2009) 29.

³⁵⁵ Κωνσταντινόπουλος (1992) 19-20.

³⁵⁶ Ξιφαράς (1900) 136.

οπισθοχώρησε με τα υπόλοιπα στρατεύματά του «τῷ πλέονι τοῦ στρατοῦ ἀνεχώρησεν». Ὅμως, ἀφησε πίσω τον Μαρδόνιο ως στρατηγὸ και ἐγένε μάχη ἐναντίον του στις Πλαταιές³⁵⁷. Γίνεται, επομένως, εύκολα αντιληπτό ὅτι οι Αθηναῖοι δεν ἐπιθυμοῦν μόνο να δείξουν την υπεροχή τους και την μαχητικότητά τους στους Περσικούς πολέμους, ἀλλά και να τονίσουν ὅτι πάντα εἶναι ἐτοιμοι να δράσουν και να νικήσουν ὁποιοιδήποτε ἀντίπαλο, δηλαδή, στην συγκεκριμένη περίπτωση την Σπάρτη³⁵⁸ κι ας μείνουν μακριά για ἓνα διάστημα ἀπὸ τα δικά τους πράγματα και ἀπὸ την προσωπική τους εὐτυχία³⁵⁹. Ἐπιπλέον, ἐπισημαίνουν ὅτι η ἀποτυχία της Σπάρτης να δράσει γρήγορα τους ἔκανε πιο ισχυροῦς στο να δημιουργήσουν μια μεγάλη αυτοκρατορία³⁶⁰. Με ὅλα αυτά τονίζουν την ἀναγκαιότητα δημιουργίας μιας μεγάλης συμμαχίας με ἀρχηγό-πόλη την Αθήνα, μιας που ἔχει ἀποδείξει ὅτι εἶναι μια υπολογίσιμη δύναμη κυρίως στον θαλάσσιο χώρο, ἐνῶ η Σπάρτη, ἀν και χερσαία δύναμη, ἀπέδειξε ὅτι δεν ἔχει την ἀξίωση να ηγηθεῖ σε ἓναν σημαντικὸ ἀγώνα, κυρίως λόγω της ἔλλειψης ζήλου³⁶¹, που θα ἀναλυθεῖ παρακάτω.

Ἀκολουθῶς, η § 74 ἐρχεται να συμπληρώσει την § 73. Οι Αθηναῖοι τονίζουν ὅτι τέτοιο ἦταν το ἀποτέλεσμα της ναυμαχίας «τοιούτου μέντοι τούτου ζυμβάντος», το ὁποῖο ἔδειξε καθαρὰ ὅτι η σωτηρία των Ἑλλήνων ἐξαρτιόταν ἀποκλειστικὰ ἀπὸ τον στόλο τους «σαφῶς δηλωθέντος ὅτι ἐν ταῖς ναυσὶ τῶν Ἑλλήνων τὰ πράγματα ἐγένετο». Ἐπομένως, θεωρεῖται η ναυμαχία της Σαλαμίνας πιο σημαντικὴ ἀπὸ την μάχη του Μαραθῶνα, γεγονός που ἐπισημαίνει κι ο Λυσίας στον *Ἐπιτάφιο* 43: «ὥστε δικαίως μὲν ἀναμφισβήτητα τ' ἀριστεῖα τῆς ναυμαχίας ἔλαβον παρὰ τῆς Ἑλλάδος» και ο Ἰσοκράτης στον *Πανηγυρικό* 98: «οὐδεὶς δὲ πρὸς ἡμᾶς οὕτως ἔχει δυσμενῶς, ὅστις οὐκ ἂν ὁμολογήσειε διὰ μὲν τὴν ναυμαχίαν ἡμᾶς τῷ πολέμῳ κρατῆσαι, ταύτης δὲ τὴν πόλιν αἰτίαν γενέσθαι». Ἐπίσης, η υπεροχή της ναυμαχίας ἀπὸ την μάχη του Μαραθῶνα στους Περσικούς πολέμους φαίνεται κι ἀπὸ την ἀπήχηση που εἶχε αὐτὸ το ἱστορικὸ γεγονός στο δράμα. Ο Φρύνιχος το 476 π.Χ ο Φρύνιχος ἀνέβασε την τραγωδία του «Φοίνισσαι» με τις χορηγίες του Θεμιστοκλή και ο Αἰσχύλος το 472 π.Χ με την παράσταση «Πέρσαι» μνημόνευσε την ναυμαχία της Σαλαμίνας με τις χορηγίες του

³⁵⁷ Μιστριώτης (1902) 263.

³⁵⁸ Γιαγκόπουλος (2005) 566-567.

³⁵⁹ Gribble (2011) 471.

³⁶⁰ Lang (1999) 328.

³⁶¹ Κωνσταντινόπουλος (2009) 29.

Περικλή³⁶². Ακόμη, η παράσταση έχει υποστηρικτικό χαρακτήρα προς τον Θεμιστοκλή, επειδή λίγο μετά θα γινόταν ο οστρακισμός του³⁶³.

Οι Αθηναίοι προσέφεραν τρία σημαντικά πράγματα στη μάχη «*τρία τὰ ὠφελιμώτατα ἐς αὐτὸ παρεσχόμεθα*». Πρώτον, τα πολλά πλοία τους «*ἀριθμὸν τε νεῶν πλεῖστον*». Δεύτερον, τον πιο εὐστροφο και συνετό στρατηγὸ «*ἄνδρα στρατηγὸν ξυνετώτατον*»³⁶⁴ και τρίτον, την γενναιότητα, την προθυμία³⁶⁵ και ετοιμότητά τους³⁶⁶ «*προθυμίαν ἀοκνοτάτην*»³⁶⁷. Επίσης, αναφέρουν ὅτι ἀπὸ τα τετρακόσια καράβια «*ναῦς μὲν γε ἐς τὰς τετρακοσίας ὀλίγῳ ἐλάσσους τῶν δύο μοιρῶν*», γύρω τα δύο τρίτα αὐτῶν ἦταν δικά τους. Εδώ εἶναι εμφανές ὅτι υπερβάλλουν οι Αθηναῖοι³⁶⁸. Ωστόσο, τα διακόσια πλοία τους ανήκαν ἀπὸ τα 378 πλοία συνολικά³⁶⁹.

Παρόμοια, ο Λυσίας στον *Επιτάφιο* 42 αναφέρει:

*«πλεῖστα δὲ καὶ κάλλιστα ἐκεῖνοι ὑπὲρ τῆς τῶν Ἑλλήνων ἐλευθερίας συνεβάλλοντο, στρατηγὸν μὲν Θεμιστοκλέα ἰκανώτατον εἶπεῖν καὶ γνῶναι καὶ πρᾶξαι, ναῦς δὲ πλείους τῶν ἄλλων ξυμμάχων, ἄνδρας δ' ἐμπειροτάτους»*³⁷⁰.

Ο ιστορικός συσχετίζει την κυριαρχία των Αθηναίων στο Αιγαίο με το πολίτευμα της δημοκρατίας τους και τον ιμπεριαλισμό τους. Όσα πιο πολλά αποκτούν τόσο περισσότερο επωφελούνται μαζί με αυτούς και οι χαμηλότερες τάξεις, κυρίως οι ναύτες, οι κωπηλάτες και οι ναυπηγοί, οι οποίοι εἶναι προστάτες της πολιτείας, παρέχουν ασφάλεια στο κράτος, το ενδυναμώνουν και ἔτσι, κερδίζουν τη συμμετοχή τους στα κοινά με εκλογή ἢ κλήρο. Επιπροσθέτως, οι δούλοι και οι μέτοικοι αποκτούν πολιτικά δικαιώματα³⁷¹.

Επιπλέον, αρχηγός των Αθηναίων ἦταν ο Θεμιστοκλής «*Θεμιστοκλέα δὲ ἄρχοντα*», χάρη στον οποίο η ναυμαχία ἐγινε στο στενό «*ὄς αἰτιώτατος ἐν τῷ στενῷ ναυμαχῆσαι ἐγένετο*», κάτι που εἶναι βέβαιο ὅτι ἔσωσε την κατάσταση «*ὅπερ σαφέστατα ἔσωσε τὰ πράγματα*»³⁷². Γι' αὐτὸ τον λόγο δέχθηκε τιμές ἀπὸ τους Σπαρτιάτες, οι οποίοι δεν εἶχαν ποτέ κάνει κάτι ἀνάλογο στο παρελθόν σε ξένο επισκέπτη «*καὶ αὐτὸν διὰ τοῦτο ὑμεῖς ἐτιμήσατε μάλιστα δὴ ἄνδρα ξένον τῶν ὡς ὑμᾶς*

³⁶² Κωνσταντινόπουλος (1992) 23-24.

³⁶³ ὅ.π., 25.

³⁶⁴ Blösel (2012) 216.

³⁶⁵ Κωνσταντινόπουλος (1992) 19.

³⁶⁶ Price (2004) 168.

³⁶⁷ Ζηκίδης (1998)⁴ 158.

³⁶⁸ Hornblower (2006) 307.

³⁶⁹ Ξιφαράς (1900) 136.

³⁷⁰ Κωνσταντινόπουλος (1992) 25.

³⁷¹ Ηλιού (1980)³ 191.

³⁷² Μιστριώτης (1902) 263-264.

έλθόντων». Αναλυτικότερα, η φράση «έν τῷ στενῷ» είναι τα στενά της Σαλαμίνας, που βοήθησαν τους Έλληνες να νικήσουν τους Πέρσες. Η ιδέα αυτή ανήκε στον Θεμιστοκλή³⁷³, διότι τα καράβια των Αθηναίων ήταν φτιαγμένα από φρεσκοκομμένα ξύλα και δεν μπορούσαν εύκολα να ελιχθούν σε ανοιχτές θάλασσες³⁷⁴. Από την άλλη μεριά, οι Πελοποννήσιοι ζητούσαν να γίνει η ναυμαχία στον Ισθμό της Κορίνθου³⁷⁵. Ακόμη, ο ιστορικός πολλές φορές και κυρίως στις δημηγορίες αντλεί στοιχεία από τον προκάτοχό του, Ηρόδοτο και επιθυμεί, όσοι μελετούν την *Ιστορία* του, να γνωρίζουν τί είχε καταγράψει κι εκείνος³⁷⁶. Επιπροσθέτως, έχει την ίδια άποψη με τον Ηρόδοτο όσον αφορά την πολύτιμη βοήθεια των Αθηναίων στην Ελλάδα έναντι του Πέρση κατακτητή³⁷⁷. Με το «μάλιστα δὴ ἄνδρα ξένον» επισημαίνεται ότι οι Σπαρτιάτες παρόλο που είχαν θεσπίσει το μέτρο της ξενηλασίας, δέχτηκαν τον Θεμιστοκλή ως «απελευθερωτή» της Ελλάδας.

Επιπροσθέτως, οι τιμές που του αποδόθηκαν ήταν λαμπρές, όπως αναφέρει ο Ηρόδοτος (9. 124. 2-3) και ο Πλούταρχος (*Θεμ.* 17). Ο Θεμιστοκλής έλαβε από τους Λακεδαιμονίους το αριστείο της σύνεσης και της εξυπνάδας και ένα στεφάνι ελιάς. Επιπλέον, του έδωσαν το πιο ωραίο τους άρμα. Ακόμη, τον επιβράβευσαν πολλές φορές και όταν έφτασε η στιγμή να γυρίσει πίσω στην Αθήνα, συμπορεύτηκαν μαζί του ως την Τεγέα τριακόσιοι επίλεκτοι Λακεδαιμόνιοι. Στον Ευρύμαχο απένειμαν μόνο ένα κλαδί ελιάς για να τον επαινέσουν για την ανδρεία του³⁷⁸.

Οι Αθηναίοι πρέσβεις συνεχίζουν λέγοντας ότι έδειξαν την πιο παράτολμη προθυμία «προθυμίαν δὲ καὶ πολὺν τολμηροτάτην ἐδείξαμεν», όταν οι άλλοι Έλληνες ως τα σύνορά τους είχαν υποδουλωθεί και δεν είχαν καμία βοήθεια από την στεριά «οἷ γε, ἐπειδὴ ἡμῖν κατὰ γῆν οὐδεις ἐβοήθει, τῶν ἄλλων ἤδη μέχρι ἡμῶν δουλευόντων». Συγκεκριμένα, ο Αθηναίος αγορητής με την χρήση της μετοχής «δουλευόντων» εννοεί τους Μακεδόνες, τους Θεσσαλούς, τους Λοκρούς, τους Βοιωτούς και τους Φωκείς³⁷⁹. Επίσης, λένε ότι αποφάσισαν να εγκαταλείψουν την πόλη τους «ἤξιώσαμεν ἐκλιπόντες τὴν πόλιν καὶ τὰ οἰκεῖα διαφθείραντες», κάτι που θα το έπρατταν ξανά παρά να υποχωρήσουν στον εχθρό³⁸⁰, αλλά δεν θα εγκατέλειπαν τους

---

³⁷³ Γιαγκόπουλος (2005) 567.

³⁷⁴ Hornblower (2006) 307.

³⁷⁵ Ξιφαράς (1900) 137.

³⁷⁶ Hornblower (2006) 307.

³⁷⁷ Immerwahr (2005)⁷ 589.

³⁷⁸ Γιαγκόπουλος (2005) 567-568.

³⁷⁹ Παππάς (1975) 152.

³⁸⁰ Gomme (1978) 235.

συμμάχους τους «μηδ' ὥς τὸ τῶν περιλοίπων ζυμμάχων κοινὸν προλιπεῖν», δηλαδή τους υπόλοιπους Ἕλληνες ἢ αὐτοὺς που δεν εἶχαν μηδίσει³⁸¹ και λένε να μην σκορπιστούν εδῶ κι ἐκεῖ «μηδὲ σκεδασθέντες ἀχρεῖοι αὐτοῖς γενέσθαι» για να μπορέσουν να τους βοηθήσουν. Ἐτσι, αποφάσισαν να μπουν στα καράβια τους «ἀλλ' ἐσβάντες ἐς τὰς ναῦς κινδυνεῦσαι» και να αγωνιστοῦν χωρὶς να μνησικακοῦν, επειδὴ οἱ Πελοποννήσιοι δεν τους βοήθησαν εγκαίρως «μη ὀργισθῆναι ὅτι ἡμῖν οὐ προτιμωρήσατε».

Τα λόγια αὐτά εἶναι μια νύξη για την μετέπειτα ἀνάλυση του θέματος της ἐντασης μεταξύ των Αθηναίων και των Λακεδαιμονίων (Α. 89-95). Στο χωρίο Α. 89-95 η διαμάχη μεταξύ τους εἶχε δημιουργηθεῖ μετά τα Μηδικά, ὅμως, εδῶ φαίνεται ὅτι ἀντιπαλότητα προϋπήρχε ἀπὸ την στιγμή που οἱ Αθηναῖοι πρέσβεις εἶχαν σταλεῖ στην Σπάρτη για να εκφράσουν την δυσἀρέσκεια της πολιτείας τους, επειδὴ οἱ Λακεδαιμόνιοι δεν τους εἶχαν βοηθήσει. Ὑπάρχει, λοιπόν, ἀντίθεση μεταξύ των λεγομένων τους «μη ὀργισθῆναι ὅτι ἡμῖν οὐ προτιμωρήσατε» και της πραγματικότητας, δηλαδή, δεν μνησικακοῦν τους Σπαρτιάτες. Θα ἦταν καλύτερο να ἔλεγαν ὅτι δεν θέλησαν να νευριάσουν με αὐτούς, ἐνῶ αὐτὸ διαφορετικὰ θα ἴσχυε³⁸².

Με ἄλλα λόγια λένε ὅτι θεωροῦν ὅτι βοήθησαν και με το παραπάνω την κατάσταση, σε ἀντίθεση με τους Λακεδαιμονίους που θυσίασαν λιγότερα «ὥστε φαμὲν οὐχ ἦσσαν αὐτοὶ ὠφελῆσαι ὑμᾶς ἢ τυχεῖν τούτου». Επίσης, ισχυρίζονται ὅτι οἱ Λακεδαιμόνιοι πήγαν να αγωνιστοῦν, ἀφήνοντας τις πολιτείες τους ἀθικτες, με σκοπὸ να τις εξασφαλίσουν στο μέλλον «ὕμεῖς μὲν γὰρ ἀπὸ τε οἰκουμένων τῶν πόλεων και ἐπὶ τῶ το λοιπὸν νέμεσθαι» και εἰρωνεύονται ὅτι ἐσπευσαν να τους βοηθήσουν, ὅταν φοβήθηκαν για τους εαυτοὺς τους και ὄχι για τον αθηναϊκὸ λαὸ «ἐπειδὴ ἐδείσατε ὑπὲρ ὑμῶν και οὐχ ἡμῶν τὸ πλεον, ἐβοηθήσατε (ὅτε γοῦν ἦμεν ἔτι σῶοι, οὐ παρεγένεσθε)», γιατί ὅσο δεν τους εἶχε συμβεῖ κάτι, οἱ Σπαρτιάτες παρέμεναν ἀπραγοῖ³⁸³. Ἀντίθετα, οἱ Αθηναῖοι, αν και η πόλη εἶχε καταστραφεῖ και παρέμενε μόνο ως ιδεώδες³⁸⁴ αγωνίστηκαν ἔχοντας μια μικρὴ ἐλπίδα και ἀφοῦ ἐσωσαν τους εαυτοὺς τους, ἐσωσαν και τους Λακεδαιμονίους «ὀρμώμενοι και ὑπὲρ τῆς ἐν βραχεῖα ἐλπίδι οὔσης κινδυνεύοντες ζῦνεσώσαμεν ὑμᾶς τε τὸ μέρος και ἡμᾶς αὐτούς».

Εἶναι φανερό, λοιπόν, ὅτι ο Αθηναῖος αγορητὴς ἀναφέρει ποῖο εἶναι τελικὰ το δίκαιο γι' αὐτούς και τις φιλότιμες προσπάθειές τους για το κοινὸ καλὸ. Ὡστόσο, για

³⁸¹ Μιστριώτης (1902) 265.

³⁸² Hornblower (2006) 307-308.

³⁸³ Κωνσταντινόπουλος (1992) 19.

³⁸⁴ Μιστριώτης (1902) 265.

να κατανοηθεί πλήρως ο τρόπος που το συνέγραψε αυτό ο Θουκυδίδης, πρέπει το χωρίο αυτό να συνεξεταστεί με άλλα παράλληλα κείμενα³⁸⁵. Φαίνεται ότι η κατάσταση είναι οξυμένη και αυτό παρουσιάζεται στον *Επιτάφιο* του Λυσία, όπου στο χωρίο 44 αναφέρεται το εξής:

«Υστερον δὲ Πελοποννησίων τειχιζόντων τὸν Ἴσθμόν, καὶ ἀγαπόντων μὲν τῆ σωτηρία, νομιζόντων δὲ ἀπηλλάχθαι τοῦ κατὰ θάλατταν κινδύνου, καὶ διανοουμένων τοὺς ἄλλους Ἕλληνας περιδεῖν ὑπὸ τοῖς βαρβάροις γενομένους, ὀργισθέντες Ἀθηναῖοι συνεβούλευον αὐτοῖς...».

Επίσης, ο Ισοκράτης στον *Πανηγυρικό* του κάνει μνεία στην υστεροβουλία των Λακεδαιμονίων, χωρίο 93:

«Ἀθύμως γὰρ ἀπάντων τῶν συμμάχων διακειμένων, καὶ Πελοποννησίων μὲν διατειχιζόντων τὸν Ἴσθμόν καὶ ζητούντων ἰδίαν αὐτοῖς σωτηρίαν... αὐτοὶ (δηλ. οἱ Ἀθηναῖοι) μὲν ὑπὲρ τῆς ἐλευθερίας πολεμεῖν παρεσκευάζοντο», «καταισχυνθέντες γὰρ Πελοποννήσιοι τὴν ἀρετὴν αὐτῶν, καὶ νομίσαντες προδιαφθαρέντων μὲν τῶν ἡμετέρων οὐδ' αὐτοὶ σωθῆσθαι, κατορθωσάντων δ' εἰς ἀτιμίαν τὰς αὐτῶν πόλεις καταστήσειν, ἠναγκάσθησαν μετασχεῖν τῶν κινδύνων».

Είναι φανερό ότι δεν αναφέρεται καθόλου η μάχη των Πλαταιών, στην οποία είχαν προσφέρει οι Λακεδαιμόνιοι βοήθεια και δίνεται περισσότερη βαρύτητα στους Περσικούς πολέμους, επειδή με αυτόν τον τρόπο οι Αθηναῖοι υπογραμμίζουν την δική τους προσφορά και ότι ορθώς είναι οι ηγεμόνες των Ελλήνων. Ίσως η παράλειψη της μάχης των Πλαταιών είναι άλλη μια απόδειξη ότι ο λόγος είναι εμνευσμένος από τον *Επιτάφιο* λόγο του Περικλή, ο οποίος κάνει μνεία στην ιδιοτέλεια των Σπαρτιατών και πως αυτοί είχαν αποστείλει βοήθεια, διότι το επέβαλλαν οι συνθήκες. Κάτι ανάλογο αναφέρει στον *Επιτάφιο* του ο Λυσίας στο χωρίο 46:

«Διδασκόμενοι δὲ καὶ νομίζοντες αὐτοὶ μὲν ἄδικά τε ποιεῖν καὶ κακῶς βουλευέσθαι, Ἀθηναίους δὲ δίκαιά τε λέγειν καὶ τὰ βέλτιστα αὐτοῖς παραινεῖν, ἐβοήθησαν εἰς Πλαταιάς... ἐν ἐκείνῃ δὲ τῇ ἡμέρᾳ καλλίστην τελευτὴν τοῖς προτέροις κινδύνους ἐπιθέντες, βέβαιον μὲν τὴν ἐλευθερίαν τῇ Εὐρώπῃ κατειργάσαντο, ἐν ᾧ πασι δὲ τοῖς κινδύνους δόντες ἔλεγχον τῆς ἑαυτῶν ἀρετῆς, καὶ μόνοι καὶ μεθ' ἑτέρων, καὶ πεζομαχοῦντες καὶ ναυμαχοῦντες, καὶ πρὸς τοὺς

³⁸⁵ Romilly (2004)⁴ 334.

βαρβάρους καὶ πρὸς τοὺς Ἑλληνας, ὑπὸ πάντων ἠξιώθησαν, καὶ μεθ' ὧν ἐκινδύνεον καὶ πρὸς οὓς ἐπολέμουν. ἠγεμόνες γενέσθαι τῆς Ἑλλάδος»³⁸⁶.

Συμπληρωματικά, χαρακτηριστική ήταν η απάντηση του Θεμιστοκλή, όταν ο Αδείμαντος, ο στρατηγός των Κορινθίων, χλεύασε τον Θεμιστοκλή ως «ἀπολι»³⁸⁷, αφού η πόλη του είχε υποδουλωθεί στους Πέρσες. Ο Θεμιστοκλής με σθένος είπε ότι οι Αθηναίοι θα υπερέχουν από τους Κορινθίους σε όλα, όσο θα έχουν τον στόλο τους και θα επιτίθενται σε όποιον τους πλησιάσει εχθρικά.

Επιπλέον, ο Αθηναίος πρέσβης προσθέτει ότι δεν πολέμησαν εναντίον των Περσών από συμφέρον³⁸⁸ και υποθέτει ότι, εάν είχαν από φόβο προσχωρήσει στους Μήδους «εἰ δὲ προσεχωρήσαμεν πρότερον τῷ Μήδῳ δείσαντες», όπως το είχαν κάνει τόσοι άλλοι για να σώσουν τη γη τους, εννοώντας τους Θηβαίους «ὥσπερ καὶ ἄλλοι, περὶ τῆς χώρας» ή εάν πίστευαν ότι ήταν κατεστραμμένοι και δεν είχαν το θάρρος να πολεμήσουν «χώρα, ἢ μὴ ἐτολμήσαμεν ὕστερον ἐσβῆναι ἐς τὰς ναῦς ὡς διεφθαρμένοι», τότε τονίζει ειρωνευόμενος ότι χωρίς το στόλο τους οι Λακεδαιμόνιοι δεν θα μπορούσαν μόνοι τους να ναυμαχήσουν «οὐδὲν ἂν ἔδει ἔτι ὑμᾶς μὴ ἔχοντας ναῦς ἰκανὰς ναυμαχεῖν»³⁸⁹ και έτσι, όλα θα ευνοούσαν το σχέδιο των Περσών «καθ' ἡσυχίαν ἂν αὐτῷ προυχώρησε τὰ πράγματα ἢ ἐβούλετο»³⁹⁰.

Σε αυτό το σημείο πρέπει να αποσαφηνιστεί ότι δεν πρέπει να ταυτίσει κανείς τις θέσεις των Αθηναίων πρέσβων με αυτές του Θουκυδίδη. Επιπροσθέτως, τα λόγια των Αθηναίων πρέπει κατά πάσα πιθανότητα να ανήκουν σε έναν μεγαλύτερο λόγο, που περιέχει εγκώμια και αναφορές στα μυθικά και ιστορικά επιτεύγματα της Αθήνας. Λόγοι με τέτοιου είδους χαρακτηριστικά είναι οι επιτάφιοι λόγοι. Αυτό φαίνεται από το χωρίο Α. 73,2: «Καὶ τὰ μὲν πάνυ παλαιὰ τί δεῖ λέγειν, ὧν ἀκοαὶ μᾶλλον λόγων μάρτυρες ἢ ὄψεις τῶν ἀκουσομένων;», όπου κάνουν λόγο μόνο για τα ιστορικά γεγονότα, όπως είναι οι Περσικοί πόλεμοι. Στον έργο του Ηροδότου υπάρχει χωρίο με αυτά τα γνωρίσματα των επιταφίων λόγων μόνο που αναφέρονται μυθικά γεγονότα και παραλείπονται τα ιστορικά γεγονότα. Ωστόσο, η μνεία στη μάχη του Μαραθώνα έχει αρκετές ομοιότητες με την δημηγορία των Αθηναίων πρέσβων, όπως και αναγνωρίζεται η συμβολή των Αθηναίων στην ήττα των Περσών. Ακόμη, αν γινόταν ένωση της δημηγορίας των Αθηναίων πρέσβων με τον απαντητικό λόγο

³⁸⁶ Κωνσταντινόπουλος (1992) 28.

³⁸⁷ Hornblower (2006) 308.

³⁸⁸ Romilly (2004)⁴ 377.

³⁸⁹ Γιαγκόπουλος (2005) 568.

³⁹⁰ Taylor (2010) 23.

των Αθηναίων στους Τεγεάτες, θα είχαμε έναν ενιαίο λόγο, ο οποίος θα περιελάμβανε τα ιστορικά και τα μυθικά κατορθώματα της Αθήνας. Άλλωστε, ο λόγος των Αθηναίων στους Τεγεάτες στο έργο του Ηροδότου είναι μέρος του *Επιταφίου* Λόγου του Περικλή για τους νεκρούς του Σαμιακού πολέμου (439 π.Χ.).

Είναι προφανές, λοιπόν, ότι κι ο λόγος των Αθηναίων πρέσβων είναι μέρος του *Επιταφίου* λόγου του Περικλή. Πιο αναλυτικά, ο λόγος των Αθηναίων πρέσβων είναι υποτιμητικός και αφήνει αντισπαρτιατικές αιχμές για την συμβολή των Σπαρτιατών στους Μηδικούς πολέμους. Ούτως ή άλλως εκείνον τον καιρό οι σχέσεις των δύο πόλεων ήταν τεταμένες λόγω της πολιτικής του Περικλή. Ακόμη, οι εξυμνήσεις των αθηναϊκών πλοίων, τα οποία ήταν πάνω από τα μισά όλου του στόλου, του Θεμιστοκλή, ο οποίος ηγήθηκε των στρατευμάτων και το σχέδιό του αποδείχθηκε σωτήριο για την έκβαση του πολέμου στα στενά της Σαλαμίνας και της αθηναϊκής γενναιότητας, αποτελούν το «*civis atheniensis*» της εποχής του Περικλή. Αναμφισβήτητα, οι Αθηναίοι προσπαθούν με κάθε τρόπο να μειώσουν την Σπάρτη τονίζοντας τόσο την ναυτική τους ισχύ όσο και την ενίσχυσή της από τον εύστροφο και συνετό τους ηγέτη, Θεμιστοκλή. Επομένως, για όλα αυτά δεν θα μπορούσε κανείς άλλος να τοποθετηθεί εκτός από τον Περικλή, τον διάδοχο της πολιτικής του Θεμιστοκλή και την πηγή της ανάπτυξης της αθηναϊκής αυτοκρατορίας³⁹¹.

Έπειτα, στην § 75 ο Αθηναίος αγορητής με δυνατή φωνή ρωτά τους Σπαρτιάτες³⁹² αν είναι δίκαιη η αξίωση των Αθηναίων «*Ἄρ' ἄξιοι ἔσμεν, ὧ Λακεδαιμόνιοι*» τόσο για την προθυμία που έδειξαν τότε «*προθυμίας ἔνεκα τῆς τότε*» όσο και για την λήψη σωστών αποφάσεων «*γνώμης ξυνέσεως*»³⁹³, να μην τους φθονούν³⁹⁴ οι υπόλοιποι Έλληνες για την ηγεμονία που απέκτησαν «*ἀρχῆς γε ἧς ἔχομεν τοῖς Ἕλλησι μὴ οὕτως ἄγαν ἐπιφθόνως διακεῖσθαι;*»³⁹⁵. Η απάντηση σε αυτό το χωρίο θα δοθεί από τον Σθενελαΐδα, τον έφορο της Σπάρτης, στην δημηγορία του Α. 86.1, ο οποίος, όπως θα δούμε, με καυστικά λόγια θα πει ότι οι Αθηναίοι είναι άξιοι διπλής τιμωρίας λόγω της συμπεριφοράς τους απέναντι στα Μηδικά, αλλά και στους Σπαρτιάτες³⁹⁶. Επίσης, η λέξη «*ἀρχῆς*» έχει διπλή σημασία. Σημαίνει

³⁹¹ Κωνσταντινόπουλος (1992) 20-21.

³⁹² Βλάχος (1992) 80.

³⁹³ Taylor (2010) 23.

³⁹⁴ Pelling (2012) 308.

³⁹⁵ Μιστριώτης (1902) 266.

³⁹⁶ Hornblower (2006) 308.

«ηγεμονία» και «αυτοκρατορία», με τον ενεστώτα «ἔχομεν» και στη συνέχεια, με τη φράση Α. 75.3: «προαγαγεῖν αὐτὴν ἐς τόδε»³⁹⁷.

Ακολουθῶς, ο Αθηναῖος πρέσβης ισχυρίζεται ὅτι τὴν ἡγεμονία τους δὲν τὴν ἀπέκτησαν με τὴν βία «αὐτὴν τήνδε ἐλάβομεν οὐ βιασάμενοι», ἀλλὰ λένε ὅτι, ὅταν οἱ Σπαρτιάτες δὲν θέλησαν νὰ συνεχίσουν τὸν ἀγῶνα ἐναντίων τῶν βαρβάρων ποὺ εἶχαν ἀπομείνει στὴν Ελλάδα «ὄμων μὲν οὐκ ἐθέλησάντων παραμεῖναι πρὸς τὰ ὑπόλοιπα τοῦ βαρβάρου», ἐννοώντας τὰ στρατεύματα τῶν Περσῶν στὴ Θράκη καὶ τὸν Ελλήσποντο³⁹⁸, ὕστερα ἀπὸ τὴν νίκη τῶν Ελλήνων στὴ Μυκάλῃ, ὅταν ὁ Λακεδαιμόνιος βασιλιάς Λεωτυχίδης γύρισε στὴν πόλη του (Α. 89.2)³⁹⁹. Γι' αὐτό, οἱ σύμμαχοι πήγαν στους Αθηναίους καὶ τους παρακάλεσαν νὰ γίνουν ἀρχηγοὶ τους «ἡμῖν δὲ προσελθόντων τῶν ζυμμάχων καὶ αὐτῶν δεηθέντων ἡγεμόνας καταστῆναι»⁴⁰⁰. Ἰδιαίτερα σημαντικό εἶναι ὅτι ἡ συναίνεση τῶν Λακεδαιμονίων γιὰ τὴν ἀποδοχὴ τῶν Αθηναίων ὡς ἀρχηγούς τῶν Ελλήνων τὸ 479 ἀποτελεῖ ἓνα σπουδαῖο ζήτημα. Ὁ ἱστορικός στο χωρίο Α. 95.7 συμφωνεῖ με τὴν ἀποψη τῶν Αθηναίων πρέσβων, ὁμῶς στο χωρίο Α. 92 φαίνεται νὰ διαφωνεῖ, ἐπειδὴ οἱ μελετητές ἔχουν λάβει ὑπόψιν ὀρισμένα ἐξωθουκυδίδια στοιχεῖα⁴⁰¹.

Ἐπειτα, ἀναφέρουν ὅτι καθὼς ἀσκούσαν τὴν ἀρχηγία τους αὐτῇ, ἐξαιτίας τῆς ἀνάγκης τῶν πραγμάτων, ἀνέπτυξαν τὴν ἡγεμονία τους στο σημεῖο ποὺ βρισκόταν τότε «ἐξ αὐτοῦ δὲ τοῦ ἔργου κατηναγκάσθημεν τὸ πρῶτον προαγαγεῖν αὐτὴν ἐς τόδε»⁴⁰², ἀρχικὰ ἀπὸ φόβο «μάλιστα μὲν ὑπὸ δέους» κι ὕστερα, γιὰ τὴν τιμὴ «ἔπειτα καὶ τιμῆς» καὶ μετὰ γιὰ τὸ συμφέρον τους «ὕστερον καὶ ὠφελίας»⁴⁰³. Εἰδικότερα, ὁ φόβος πηγάζει ἀπὸ τὴν ἀνησυχία ὅτι οἱ σύμμαχοι θὰ στασίαζαν ἐναντίον τῶν Λακεδαιμονίων, ἡ τιμὴ ἀπὸ τὴν ἀσφάλεια ποὺ ἐνιωθάν οἱ σύμμαχοι κοντὰ τους ἐναντίον τῶν βαρβάρων, ἀπὸ τὸ αἶσθημα ἀνωτερότητας καὶ τὸ συμφέρον ἀπὸ τὴν βαθμιαία ἀνοδο τῆς ἀθηναϊκῆς αυτοκρατορίας⁴⁰⁴. Ὡστόσο, τὸ συμφέρον δὲν διευκρινίζεται ἀπόλυτα ἀπὸ τὸν ἱστορικό, ἀφοῦ ὑπάρχουν συμφέροντα με τὰ ὁποῖα κάθε κοινωνικὴ τάξη ἔχει κέρδος⁴⁰⁵. Αὐτές οἱ τρεῖς σημαντικὲς ἐννοιες, λοιπόν, ἔχουν διαχρονικὴ ἀξία καὶ ἀποτελοῦν τους λόγους ποὺ ἡ Αθήνα ἀναπτύχθηκε σε μιὰ ἰσχυρὴ

³⁹⁷ Γιαγκόπουλος (2005) 569.

³⁹⁸ Ξιφαράς (1900) 138.

³⁹⁹ Γιαγκόπουλος (2005) 569.

⁴⁰⁰ Connor (1985)² 44.

⁴⁰¹ Hornblower (2006) 308.

⁴⁰² Ζηκίδης (1998)⁴ 161.

⁴⁰³ Finley (2004)⁶ 310-311.

⁴⁰⁴ Ξιφαράς (1900) 138-139.

⁴⁰⁵ Hornblower (2006) 308.

αυτοκρατορία για τα δεδομένα της εποχής εκείνης⁴⁰⁶ και οι Αθηναίοι δεν σκόπευαν να τη χάσουν εύκολα. Πιστεύουν ότι είναι οι πιο δυνατοί και οι πιο δίκαιοι σε σχέση με όλους τους άλλους⁴⁰⁷ και αυτή την εντύπωση είχαν και οι υπόλοιποι Έλληνες, δηλαδή, ότι η Αθήνα ήταν μια ισχυρή και σημαντική πόλη⁴⁰⁸.

Συμπληρωματικά, η Romilly αναφέρει ότι ο τρόπος των Αθηναίων είχε επηρεαστεί από διάφορες καταστάσεις «έξ» που τους οδήγησαν στο να έχουν κάποια αισθήματα «ὕπὸ», που κατατάσσονται χρονολογικά με τις κοινωνικοπολιτικές συνθήκες που βίωσαν. Ο Lassen πίστευε ότι ο ιστορικός είχε χωρίσει δύο χρονικές περιόδους με το «*πρῶτον*» και το «*οὐκ ... ἔτι*». Η Romilly, όμως, αυτό το θεωρεί δευτερεύον και υπογραμμίζει ότι ο Θουκυδίδης θέλησε να δείξει τα αισθήματα που διαδέχονται το ένα το άλλο, δηλαδή, τον φόβο, την τιμή, το συμφέρον «*μάλιστα μὲν ὑπὸ δέους, ἔπειτα καὶ τιμῆς, ὕστερον καὶ ὠφελίας*». Παράλληλα, ο ιστορικός σημειώνει πώς συντηρήθηκε η αυτοκρατορία των Αθηναίων «*κατηναγκάσθημεν τὸ πρῶτον προαγαγεῖν... οὐκ ἀσφαλὲς ἔτι ἐδόκει... ἀνέντας κινδυνεύειν*», που θα γίνει περαιτέρω ανάλυση παρακάτω. Αυτές οι δύο μέθοδοι εν μέρει σχετίζονται μεταξύ τους, αν και παρουσιάζουν διαφορετικές έννοιες⁴⁰⁹.

Γι' αυτό, λοιπόν, οι Αθηναίοι ακόμη νόμιζαν πως και για την ίδια την ασφάλεια τους, μιας και οι σύμμαχοι τους μισούσαν και μερικοί από αυτούς αποστάτησαν, τους υπέταξαν. Ακόμη, θεωρούν ότι οι Σπαρτιάτες δεν ήταν φίλοι τους, όπως πρώτα, αλλά τους υποψιάζονταν και τους εχθρεύονταν περίπου τα χρόνια της έναρξης του πολέμου το 431 π.Χ. «*οὐκ ἀσφαλὲς ἔτι ἐδόκει εἶναι τοῖς πολλοῖς ἀπηχθημένους, καὶ τινων καὶ ἤδη ἀποστάντων κατεστραμμένων, ὑμῶν τε ἡμῖν οὐκέτι ὁμοίως φίλων*»⁴¹⁰ και γι' αυτό δεν έπρεπε να χαλαρώσουν την αυστηρότητά τους απέναντί τους και να εκτεθούν σε κίνδυνο, διότι οι σύμμαχοι τους, οι οποίοι αποστατούσαν, πήγαιναν με το μέρος των Σπαρτιατών «*ἀλλ' ὑπόπτων καὶ διαφόρων ὄντων, ἀνέντας κινδυνεύειν· καὶ γὰρ ἂν αἱ ἀποστάσεις πρὸς ὑμᾶς ἐγίγνωτο*». Ο Αθηναίος πρέσβης, αν και μη επώνυμος αγορητής βλέπουμε ότι μεταφέρει την «*φιλοσοφία του ιμπεριαλισμού*» στο συμβούλιο της Σπάρτης⁴¹¹. Γι' αυτό, στο τέλος επισημαίνει ότι κανείς δεν πρέπει να φθονεί εκείνον που προσπαθεί να κατοχυρώσει

⁴⁰⁶ Κωνσταντινόπουλος (2009) 30.

⁴⁰⁷ Βλάχος (1992) 80-81.

⁴⁰⁸ Price (2004) 167.

⁴⁰⁹ Romilly (2004)⁴ 341-342.

⁴¹⁰ Tritle (2011) 494.

⁴¹¹ ό.π., 504.

τα συμφέροντά του, όταν έχει να αντιμετωπίσει μεγάλους κινδύνους⁴¹² «πᾶσι δὲ ἀνεπίφθονον τὰ ζυμφέροντα τῶν μεγίστων πέρι κινδύνων εὔ τίθεσθαι»⁴¹³.

Αναλυτικότερα, οι Αθηναίοι δεν φαίνεται να φοβούνται τους Πέρσες, αφού οι ίδιοι είχαν ξεκινήσει τις επιθέσεις εναντίον τους και δεν ήταν πλέον η αμυνόμενη πλευρά. Ο Κίμωνας είχε σημειώσει λαμπρές νίκες στο διάβα του. Επίσης, η Αθήνα επέβαλε φόρους στους συμμάχους στοχεύοντας στην κρατική ενδυνάμωσή της και όχι στο να εξακολουθήσουν να μάχονται εναντίον των Περσών, όπως αρχικά πιστευόταν. Συμπληρώνουν, ότι για τους Αθηναίους τώρα επικίνδυνος λαός είναι οι Σπαρτιάτες, επειδή δεν είχαν φιλικές σχέσεις πλέον και δείχνουν ένα διαφορετικό πρόσωπο. Επίσης, φοβούνταν τις αποστασίες των συμμάχων και ότι αυτοί θα εντάσσονταν στο ανθρώπινο δυναμικό των αντιπάλων⁴¹⁴. Επιπλέον, άλλη μια φράση που χαρακτηρίζεται ως διαχρονική είναι «πᾶσι δὲ ἀνεπίφθονον τὰ ζυμφέροντα τῶν μεγίστων πέρι κινδύνων εὔ τίθεσθαι», με την οποία οι άνθρωποι μπορούν να αντιμετωπίσουν κάθε κίνδυνο προφυλάσσοντας τα συμφέροντα τους σε κάθε περίπτωση, μια έννοια που συχνά απαντάται στο έργο του Θουκυδίδη⁴¹⁵.

Αξίζει σε αυτό το σημείο να αποσαφηνιστεί ότι η Αθήνα πράττει όλα τα παραπάνω, διότι πλέον δεν εμπιστεύεται τις συμμαχικές πόλεις και επιθυμεί να ακολουθεί δική της πορεία στην πολιτική χωρίς το «consensus» (συναίνεση) των συμμάχων της, επειδή το αίσθημα του φθόνου, που τους διακατέχει, της δημιουργεί την ανάγκη να αποκτήσει διαφορετική συμπεριφορά απέναντί τους και να αυξήσει όσο το δυνατόν περισσότερο την δύναμή της για να νιώθει ασφαλής σε οποιαδήποτε εχθρική ενέργεια εναντίον της. Γι' αυτό, η αθηναϊκή ηγεμονία βαθμιαία αναπτύσσεται σε τυραννία. Σημειώνεται, ωστόσο, ότι αυτό δεν είναι δίκαιο για τις υπόλοιπες πόλεις, όμως δεν μπορούν να πράξουν διαφορετικά. Το θέμα αυτό αναλύεται από τον Περικλή στην δευτέρα του δημηγορία (B. 60-64), όπου δέχεται, τελικά, ότι επάξια η Αθήνα κατέχει την αρχηγική αυτή θέση. Επιπροσθέτως, χαρακτηρίζει την απόλυτη κυριαρχία των Αθηνών στο χωρίο B. 63,2 «ὡς τυραννίδα», διότι γνωρίζει καλά πόσο δύσκολο είναι να εξουσιάζει κανείς, να διατηρεί την ηγεμονία του και να πράττει σύμφωνα με τους κανόνες δικαίου της πολιτείας. Βέβαια, με το «ὡς» σημειώνει ότι δεν πρόκειται σε καμία περίπτωση για απόλυτη τυραννία, τουλάχιστον όσο αυτός βρίσκεται εν ζωή.

⁴¹² Croix (2005) 34.

⁴¹³ Romilly (2003)² 76.

⁴¹⁴ Γιαγκόπουλος (2005) 569-570.

⁴¹⁵ Βλάχος (1992) 81.

Αναφορικά με το δεύτερο κίνητρο της αθηναϊκής εξωτερικής πολιτικής, που δεν είναι άλλο από την τιμή, πρέπει να ειπωθεί ότι προέρχεται κι αυτό από την περικλεική ιδεολογία και φιλοπατρία. Οι Αθηναίοι έχουν «τιμή» και την απέκτησαν από την νίκη τους απέναντι στους Πέρσες κατακτητές συμβάλλοντας τόσο στην διατήρηση των ύψιστων ιδανικών όσο και στην διατήρηση της αίγλης της Αθήνας του Περικλή, που είχε μια ανυπέρβλητη δύναμη και λαμπρότητα σε όλα τα επίπεδα. Ακόμη, το συμφέρον, που αποτελεί το τρίτο και τελευταίο κίνητρο, είναι ο βασικός παράγοντας που επηρεάζει τις διεθνείς σχέσεις ακόμη και σήμερα. Ωστόσο, δεν έχει πάντα την ίδια σημασία στην πράξη και διαφέρει αναλόγως με την εννοιολογική του φόρτιση. Επομένως, «διαφοροποιεί σε μεγάλο βαθμό και τα επιμέρους ρεύματα διεθνούς σκέψης»⁴¹⁶.

Έπειτα, στην § 76 ο Αθηναίος πρέσβης αποστρεφόμενος για άλλη μια φορά στους Σπαρτιάτες «ὅμεις γοῦν, ᾧ Λακεδαιμόνιοι» σημειώνει ότι εκείνοι για να εξασφαλίσουν την ηγεμονία τους, οργάνωσαν κατά το συμφέρον τους τα πολιτεύματα στις πόλεις της Πελοποννήσου «τὰς ἐν τῇ Πελοποννήσῳ πόλεις ἐπὶ τὸ ὑμῖν ὠφέλιμον καταστησάμενοι ἐξηγεῖσθε»⁴¹⁷. Οποιοσδήποτε, λοιπόν, όταν βρεθεί στη θέση της εξουσίας είναι μονόδρομος να ενδιαφέρεται για τα συμφέροντα της πόλης του κάνοντας ό,τι είναι αναγκαίο για να αποκτήσει όλο και περισσότερα⁴¹⁸. Είναι ολοφάνερο, λοιπόν, ότι ο Αθηναίος ομιλητής με τη χρήση του «γοῦν» θέλει να δώσει έμφαση σε όσα θα πει παρακάτω και να επιτεθεί λεκτικά στους Λακεδαιμονίους σημειώνοντας ότι κοιτάζουν κι εκείνοι το συμφέρον τους «ἐπὶ τὸ ὑμῖν ὠφέλιμον»⁴¹⁹. Επίσης, το «γοῦν» σημαίνει ότι ο ομιλητής θέλει να δώσει ένα παράδειγμα για όσα προείπε πως οι Αθηναίοι δεν ακολούθησαν την ανθρώπινη φύση ούτε την μέθοδο των Λακεδαιμονίων, αλλά παρέμειναν στην εξουσία σεβόμενοι τις τρεις αρχές: τιμή, δέος, ωφέλεια⁴²⁰.

Ο ιστορικός επιθυμεί να καταστήσει σαφές πώς εκλαμβάνουν οι Αθηναίοι και οι Σπαρτιάτες την έννοια του συμφέροντος και συνάμα, να σημειώσει την διαφορά της πολιτικής του Περικλή από αυτή των διαδόχων του όσον αφορά την αντίληψη του εθνικού συμφέροντος, που κι ο ίδιος ξεχώρισε⁴²¹. Οι Λακεδαιμόνιοι ήθελαν να είναι αρχηγοί όλων των πόλεων της Πελοποννήσου, ώστε καμία πόλη να μην είναι

⁴¹⁶ Κωνσταντινόπουλος (2009) 30-31.

⁴¹⁷ Γιαγκόπουλος (2005) 571.

⁴¹⁸ Romilly (2004)⁴ 343.

⁴¹⁹ Βλάχος (1992) 81.

⁴²⁰ Μιστριώτης (1902) 268.

⁴²¹ Κωνσταντινόπουλος (2009) 31.

ανεξάρτητη. Γι' αυτό, όσες συνθήκες ειρήνης κι αν υπογράφονταν το 386 π.Χ, οι Σπαρτιάτες δεν ήθελαν μέσα σε αυτές να υπάρχουν όροι αυτονομίας, καθώς έλεγαν ότι η συμμαχία τους δεν τους χρειάζεται, επειδή όλες οι συμμαχικές πόλεις είχαν συμφωνήσει από παλιά να αλληλοβοηθούνται χωρίς να έχουν ξεχωριστά συμφέροντα για την κάθε πολιτεία. Οι Αθηναίοι φαίνεται να σκέφτονται ορθολογιστικά και πιστεύουν ότι οι σύμμαχοι της Σπάρτης δεν ήθελαν πραγματικά να είναι υποτελείς σε αυτή⁴²². Συμπληρωματικά, μετά το πέρας του Πελοποννησιακού Πολέμου, η εγκαθίδρυση της ολιγαρχίας με τους Τριάκοντα στην Αθήνα στόχευε στην υποτελία των άλλων πόλεων μπροστά στην ισχυρή ηγεμονία των Αθηνών⁴²³.

Συνεχίζει λέγοντας ότι, αν τότε οι Σπαρτιάτες είχαν παραμείνει ηγεμόνες των Ελλήνων και είχαν γίνει απ' αυτό μισητοί, όπως έγιναν οι Αθηναίοι, γνωρίζει πολύ καλά ότι δεν θα ήταν λιγότερο πειστικοί απέναντι στους συμμάχους τους και πως θα είχαν αναγκαστεί να ασκούν την ηγεμονία τους με πυγμή ή να εκτίθενται οι ίδιοι σε κινδύνους *«εί τότε υπομείναντες διὰ παντὸς ἀπήχθεσθε ἐν τῇ ἡγεμονίᾳ, ὥσπερ ἡμεῖς, εἴ ἴσμεν μὴ ἂν ἦσσαν ὑμᾶς λυπηροὺς γενομένους τοῖς ζυμμάχοις καὶ ἀναγκασθέντας ἂν⁴²⁴ ἢ ἄρχειν ἐγκρατῶς ἢ αὐτοὺς κινδυνεύειν»*. Πράγματι, όσα είπε ο Αθηναίος πρέσβης συνέβησαν στο μέλλον με τους Σπαρτιάτες, όταν έγιναν ηγεμόνες το 404 π.Χ. με το να θέτουν σε ισχύ δυσβάσταχτα μέτρα και γι' αυτό έγιναν πιο απεχθείς από όλους, ακόμη κι από τους Αθηναίους⁴²⁵.

Ακολούθως, οι Αθηναίοι λένε ότι δεν έκαναν τίποτε το παράδοξο ή το αντίθετο *«οὔτως οὐδ' ἡμεῖς θαυμαστὸν οὐδὲν πεποιήκαμεν»* προς την ανθρώπινη φύση *«οὐδ' ἀπὸ τοῦ ἀνθρωπέιου τρόπου»*, όταν δέχτηκαν την ηγεμονία που τους προσφερόταν *«ἀρχὴν τε διδομένην ἐδεξάμεθα»⁴²⁶* και τώρα αρνιούνται να την εγκαταλείψουν, εμποδισμένοι από τους εξής σημαντικούς λόγους: την τιμή, το δέος και το συμφέρον⁴²⁷ *«ταύτην μὴ ἀνεῖμεν ὑπὸ <τριῶν> τῶν μεγίστων νικηθέντες, τιμῆς καὶ δέους καὶ ὠφελίας»*, έχοντας τον ίδιο συλλογισμό με πριν⁴²⁸. Με την φράση *«μὴ ἀνεῖμεν»* τονίζουν οι Αθηναίοι αυτή τους την συμπεριφορά⁴²⁹. Επίσης, θυμίζουν ότι δεν είναι οι πρώτοι που εφάρμοσαν τέτοια πολιτική *«οὐδ' αὖ πρῶτοι τοῦ τοιούτου*

⁴²² Hornblower (2006) 309.

⁴²³ Μιστριώτης (1902) 268.

⁴²⁴ Romilly (2004)⁴ 341.

⁴²⁵ Γιαγκόπουλος (2005) 571.

⁴²⁶ Morrison (2011) 280.

⁴²⁷ Croix (2005) 34.

⁴²⁸ Raaflaub (2011) 208.

⁴²⁹ Romilly (2004)⁴ 342.

υπάρξαντες»⁴³⁰ και συνάμα συνοψίζουν. Σημειώνουν δε ότι ανέκαθεν υπάρχει ο κανόνας ο πιο αδύναμος να υπακούει στη θέληση του πιο δυνατού «*ἀλλ' αἰεὶ καθεστῶτος τὸν ἥσσω ὑπὸ τοῦ δυνατωτέρου κατείργεσθαι*»⁴³¹, δηλαδή, οι ανίσχυροι να στερούνται τα δικαιώματά τους για να αυξάνεται κι άλλο η ισχύς των ηγεμόνων⁴³².

Πράγματι, η Αθήνα ήταν η πιο ισχυρή αυτοκρατορία εκείνη την εποχή. Επίσης, με τον κανόνα ότι οι αδύναμοι είναι υποδεέστεροι των δυνατών δίνεται η εξήγηση για ορισμένες παρελθοντικές καταστάσεις. Όσο υπάρχουν άνθρωποι αυτά θα συμβαίνουν. Το σίγουρο είναι ότι μπορεί η αφήγηση των πεπραγμένων να επιδέχεται προσθήκες και περαιτέρω τεκμηρίωση, όμως τα αποφθέγματα έχουν αντίκρισμα στο παρελθόν, το παρόν και το μέλλον⁴³³. Ακόμη, οι Αθηναίοι έχουν την πεποίθηση ότι το αξίζουν «*ἀξιοὶ τε ἅμα νομίζοντες εἶναι*». Επιπλέον, ισχυρίζονται ότι οι Σπαρτιάτες δέχονται αυτή την αρχή έως την στιγμή που, ενώ επιδιώκουν πραγματικά το συμφέρον τους, επικαλούνται αρχές δικαιοσύνης «*ὁμῖν δοκοῦντες μέχρι οὗ τὰ ζυμφέροντα λογιζόμενοι τῷ δικαίῳ λόγῳ νῦν χρῆσθε*», οι οποίες δεν εμπόδισαν ποτέ κανέναν να αποκτήσει με τη βία μεγαλύτερα πλεονεκτήματα παρά να προτιμήσει τη δικαιοσύνη «*ὄν οὐδεὶς πω παρατυχὸν ἰσχύι τι κτήσασθαι προθεὶς τοῦ μὴ πλέον ἔχειν ἀπετράπετο*»⁴³⁴.

Ειδικότερα, οι Αθηναίοι δεν φαίνεται να αποκρούουν τις κατηγορίες των συμμάχων εναντίον τους, αλλά αποδεικνύουν ότι όλα αυτά είναι αληθή, δηλαδή, ότι η δύναμη και τα αθέμιτα μέσα είναι πιο πάνω από την δικαιοσύνη, επειδή η ανθρώπινη φύση δεν αλλάζει⁴³⁵. Ο ιστορικός χρησιμοποιεί την λέξη «νόμος» με διάφορες σημασίες και όπως υποστηρίζει ο Hornblower, «νόμος» είναι η έξη, η συνθήκη ή έχει την ακριβή του σημασία, δηλαδή, είναι ο γραπτός κανόνας δικαίου. Επίσης, η φράση «*ἀπὸ τοῦ ἀνθρωπέου τρόπου*» αντανακλά την θέση του ιστορικού στο Α. 22.4. Ωστόσο, εδώ δεν αναφέρεται ως «φύσις» αλλά «τρόπος». Η ανθρώπινη φύση έχει παρόμοια κίνητρα με αυτά της ύβρεως. Ένα χαρακτηριστικό στοιχείο της ύβρεως είναι η απληστία, κάτι που οι συνετοί άνθρωποι προσπαθούσαν κρατηθούν μακριά από αυτό. Η ύβρις είναι μέρος της ανθρώπινης φύσης και δεν σημαίνει ότι δεν μπορεί να τύχει στον καθένα, όταν αποκτήσει πλούτο ή γενικότερα, ισχύ. Βέβαια, ο καθένας θα μπορούσε να αποτελέσει εξαίρεση στον γενικό κανόνα, αν δεν υπολογιστεί ο

⁴³⁰ Raaflaub (2011) 222.

⁴³¹ Finley (2004)⁶ 67.

⁴³² Πόθου (2012) 228.

⁴³³ Morrison (2011) 280-281.

⁴³⁴ Croix (2005) 34-35.

⁴³⁵ Βλάχος (1992) 81-82.

«νόμος» της ανθρώπινης φύσης. Ο ιστορικός μιλά για το «νόμο της δύναμης», δηλαδή, ότι από εκεί προέρχεται ο ιμπεριαλισμός. Αν και δεν έχει καθολική αποδοχή, όπως ο «νόμος της ύβρεως», πρέπει να πραγματωθεί σε κάθε κατάσταση για να γίνει εν μέρει αποδεκτός από τον καθένα και να μπορεί να χαρακτηριστεί ιμπεριαλισμός. Παράλληλα, η απληστία για να θεωρηθεί ως προτέρημα ενός κράτους θα πρέπει ως όρος να επιδεχθεί ορισμένες βελτιώσεις και να μην αποτελεί απλώς ένα ανθρώπινο ατόπημα, όπως πάντα εμφανίζεται στην *Ιστορία* του Θουκυδίδη. Επιπροσθέτως, όταν είναι κάποιος πλεονέκτης, σημαίνει ότι δεν είναι σώφρων άνθρωπος. Επομένως, ό,τι πράττει δεν έχει τα αναμενόμενα αποτελέσματα και πολλές φορές τα πράγματα γυρίζουν εναντίον του. Αντίθετα, ο «νόμος της δύναμης» στηρίζεται στην δικαιοσύνη κι αυτό από μόνο του δείχνει ότι έχει στέρεη βάση⁴³⁶.

Σχετικά με την φράση «τὰ ζυμφέροντα λογιζόμενοι τῷ δικαίῳ λόγῳ νῦν χρῆσθε» αξίζει να σημειωθεί ότι δεν υπάρχει καμία συνταύτιση με την σοφιστική διατύπωση πως η δικαιοσύνη είναι η ωφέλεια. Επίσης, οι Αθηναίοι μιλούν για όλα αυτά, όμως ακόμη δεν έχουν εκφράσει τις απόψεις τους οι Σπαρτιάτες αγορητές⁴³⁷. Δεν λένε κάτι νέο. Ξαναδιατυπώνουν το ίδιο τους επιχείρημα από το χωρίο Α. 75.3⁴³⁸. Με αυτόν τον τρόπο είναι σα να υπερασπίζονται τον εαυτό τους για την ιμπεριαλιστική τους συμπεριφορά⁴³⁹. Απαντούν ως όλον. Οι Αθηναίοι πρέσβεις και ειδικότερα, ο Αθηναίος ομιλητής εκθέτει τις απόψεις που υποστηρίζει η πλειοψηφία των Αθηναίων και υπάρχουν πολλά ερωτηματικά για την παρουσία τους στο συμβούλιο των συμμάχων της Πελοποννησιακής συμμαχίας, γιατί ανέλαβαν να υποστηρίξουν την αθηναϊκή πλευρά στην Σπάρτη και αν τελικά, ήταν όντως εκεί ή όχι. Ο ιστορικός ενέταξε στην ιστορία τον λόγο αυτό με κάποια σκοπιμότητα ή θέλησε να προσδώσει περισσότερη βαρύτητα στην σημασία της αθηναϊκής κυριαρχίας και γενικότερα, στην ηθική των Αθηναίων, διότι, διαφορετικά, ο λόγος από μόνος του δεν έχει να προσδώσει κάτι στην ιστορία, αφού τα γεγονότα που αναφέρονται είναι ήδη γνωστά από το παρελθόν⁴⁴⁰. Τέλος, όταν λένε οι Αθηναίοι «ὄμῃν δοκοῦντες...ἀπειράπετο» εμμέσως γνωστοποιούν στους Σπαρτιάτες ότι δεν θα

---

⁴³⁶ Romilly (2004)⁴ 450-452.

⁴³⁷ Hornblower (2006) 310-311.

⁴³⁸ Βλάχος (1992) 81-82.

⁴³⁹ Gomme (1978) 236.

⁴⁴⁰ Romilly (2004)⁴ 331-332.

υποχωρήσουν και ότι είναι προετοιμασμένοι να πολεμήσουν, διότι αλλιώς θα καταστρεφόταν η ηγεμονία τους, την οποία δημιούργησαν με κόπο⁴⁴¹.

Έπειτα, ο Αθηναίος αγορητής λέει ότι είναι άξιοι επαίνου «*ἐπαινείσθαι τε ἄξιοι*»⁴⁴² όσοι παρασυρόμενοι από την ανθρώπινη τους φύση «*οἷτινες χρησάμενοι τῇ ἀνθρωπεῖα φύσει*», εξουσιάζουν τους άλλους και θέλουν να δείχνουν πιο δίκαιοι από ό,τι τους επιτρέπει η δύναμη που διαθέτουν «*ὥστε ἐτέρων ἄρχειν δικαιότεροι ἢ κατὰ τὴν ὑπάρχουσαν δύναμιν γένωνται*»⁴⁴³. Το συγκεκριμένο χωρίο Α. 76. 2 ταιριάζει με το χωρίο Α. 86.1 από το λόγο του Σθενελαΐδα, επειδή αναφέρεται κι εκεί η λέξη «*ἄξιοι*»⁴⁴⁴. Η ανθρώπινη φύση εξακολουθεί κι εδώ, όπως και τις επόμενες γενιές, να παρασύρει τους ανθρώπους σε ανήθικες πράξεις. Ακόμη, με το ρήμα «*γένωνται*» ο αγορητής υπονοεί όσους ήταν ηγεμόνες κρατών, όπως ήταν οι Αθηναίοι, οι Σπαρτιάτες, αλλά μπορεί να υπαινίσσεται και τους Ηλείους⁴⁴⁵. Επίσης, ο ιστορικός, εδώ, σημειώνει την λεπτή, αλλά σοβαρή διάκριση της περικλεικής πολιτικής από την μεταπερικλεική πολιτική⁴⁴⁶.

Αν και φαινομενικά τα δύο ανωτέρω επιχειρήματα των Αθηναίων αντικρούονται, κάτι τέτοιο δεν ισχύει, διότι η βάση τους είναι η ανθρώπινη φύση. Το πρώτο επιχείρημα αναφέρεται στον συναισθηματισμό των Αθηναίων, που τους οδήγησε σε αυτή τους την συμπεριφορά και το δεύτερο επιχείρημα πηγάζει από την εξουσία τους. Ακόμη, το ένα λέγεται για την παρούσα κατάσταση και το άλλο αναφέρεται πιο γενικά. Τέλος, το ένα στοχεύει στην βαθμιαία επίτευξη του σκοπού τους και το άλλο αφορά την τελική έκβασή του. Το δεύτερο επιχείρημα είναι η απόδειξη όσων έχουν προειρηθεί και πρέπει να ληφθεί υπόψιν ως σημαντικό τμήμα του λόγου των Αθηναίων. Οι γνώμες των Αθηναίων οδηγούν σε περαιτέρω αναλύσεις ηθικής φύσεως, παραδείγματος χάριν οι αναφορές στην υπεροχή των δυνατών και στην δικαιοσύνη. Ωστόσο, οι Αθηναίοι δεν σκοπεύουν να δικαιολογήσουν την στάση τους ούτε να πουν ότι θα συνεχίσουν να φέρονται κατ' αυτόν τον τρόπο. Επίσης, υπογραμμίζεται ότι δεν αποκτήθηκε κάτι με τη βία. Επιθυμούν να υπάρχει αρμονία ανάμεσα στο δίκαιο και τις κοινωνικοπολιτικές συνθήκες. Γι' αυτό τον λόγο, παρακάτω, θα πουν ότι αποφεύγουν τις ακραίες θέσεις και την αδιαλλαξία. Οδηγούνται στο συμπέρασμα ότι η ανθρώπινη φύση είναι αυτή που τελικά καθοδηγεί

⁴⁴¹ Γιαγκόπουλος (2005) 571-572.

⁴⁴² Romilly (2004)⁴ 339.

⁴⁴³ Mara (2008) 162.

⁴⁴⁴ Hornblower (2003) 111.

⁴⁴⁵ Μιστριώτης (1902) 270-271.

⁴⁴⁶ Κωνσταντινόπουλος (2009) 32.

τις ενέργειες των ανθρώπων ως ένα μεγάλο βαθμό πλέκοντας εμμέσως το δικό τους εγκώμιο⁴⁴⁷.

Τέλος, αναφέρει ότι οι Αθηναίοι έχουν την πεποίθηση ότι, αν έπαιρναν άλλοι τη θέση τους, τότε θα αποδεικνυόταν με το παραπάνω με πόση μετριοπάθεια ασκούν την εξουσία τους «*ἄλλους γ' ἂν οὖν οἴομεθα τὰ ἡμέτερα λαβόντας δεῖξαι ἂν μάλιστα εἴ τι μετριάζομεν*»⁴⁴⁸. Τονίζει, ωστόσο, ότι αυτό τους το μέτρο είχε ως αποτέλεσμα να προκληθούν περισσότερες επικρίσεις παρά έπαινοι «*ἡμῖν δὲ καὶ ἐκ τοῦ ἐπεικοῦς ἀδοξία τὸ πλεόν ἢ ἔπαινος οὐκ εἰκότως περιέστη*»⁴⁴⁹. Με το ρήμα «*μετριάζομεν*» εισάγεται ένα δεύτερο ηθικό επιχείρημα για να αιτιολογήσουν την εξουσία που ασκούν απέναντι στους συμμάχους τους και πως άξια είναι ηγεμόνες. Παράλληλα, αν εξεταστεί ο τρόπος του Πausανία προς τις συμμαχικές πόλεις, όπου υπονοείται στο χωρίο A. 77.6 ο τρόπος που αντιμετώπιζαν οι Αθηναίοι τους συμμάχους τους και θα είναι ολοφάνερο πόσο η Αθήνα και η Σπάρτη διαφέρουν μεταξύ τους ως προς τις πεποιθήσεις τους και την στάση τους. Η Αθήνα φαντάζει καλύτερη από την Σπάρτη σε πολλά ζητήματα, όμως οι πρώτοι δείχνουν στον πόλεμο ένα διαφορετικό πρόσωπο, πιο σκληρό από ότι θα περίμενε κανείς, για παράδειγμα, στη Σκιώνη και την Μυτιλήνη και την απόλυτη κυριαρχία τους στη Μήλο (E.86-116)⁴⁵⁰. Σημειωτέον, ο Περικλής στον *Επιτάφιο* λόγο του εξετάζει λεπτομερώς την μετριοπάθεια των Αθηναίων, οι οποίοι δεν δέχονταν την «*λογική της δύναμης ως άξονα της εξωτερικής πολιτικής*»⁴⁵¹.

Συμπληρωματικά, οι Αθηναίοι ως ένας δημοκρατικός λαός επεδίωκαν τη εθνική και την πολιτική τους ανεξαρτησία. Επιθυμούσαν να είναι ελεύθεροι και να πράττουν για το κοινό καλό. Κάθε πολίτης ήταν ξεχωριστή οντότητα και συνάμα μέρος του συνόλου. Ο Αθηναίος αγορητής, εδώ, φαίνεται να προτάσσει τον αθηναϊκό ιμπεριαλισμό έναντι της δημοκρατίας που πρέσβευαν οι Αθηναίοι. Για να κυριαρχήσουν λένε ότι πρέπει η μία νίκη να διαδέχεται την άλλη, ώστε να μεγαλώσει η αυτοκρατορία τους και αναφέρουν τους λόγους που πρέπει να γίνει αυτό. Ακόμη, η νοοτροπία των Αθηναίων έγγειται στους κανόνες δικαίου, στην παράδοση και στην κοινωνική και πολιτική διάρθρωση της πολιτείας. Οι κανόνες δικαίου προέρχονται από το πολίτευμα της δημοκρατίας. Η πόλη προσπαθεί για την ωφέλεια όλων των

⁴⁴⁷ Romilly (2004)⁴ 346-348.

⁴⁴⁸ Pelling (2012) 306.

⁴⁴⁹ Finley (2004)⁶ 131-132.

⁴⁵⁰ Γιαγκόπουλος (2005) 572.

⁴⁵¹ Κωνσταντινόπουλος (2009) 32.

πολιτών και ο κάθε πολίτης δρά ελεύθερος μέσα σε αυτή χωρίς να ξεπερνά όσα ορίζει ο νόμος. Η δημοκρατία δίνει το θάρρος, σύνεση, ισοπολιτεία και την ευκαιρία να δράσει κάθε πολίτης αποκτώντας κέρδη και δόξα. Επιπλέον, τους δίδεται το βήμα να μιλήσουν δημόσια εκφράζοντας την άποψή τους και έτσι, εξασκούν τόσο το νου όσο και τον λόγο τους. Επιπλέον, η πολιτεία ευημερεί σε όλους τους τομείς και δίνεται η ευκαιρία στους ξένους να αναλάβουν κι εκείνοι δράση. Όλοι διακατέχονται από θετικά συναισθήματα και έχουν την ικανοποίηση ότι προσφέρουν.

Απεναντίας οι Λακεδαιμόνιοι δεν ενεργούσαν άμεσα σε διάφορες καταστάσεις χάνοντας έτσι την ευκαιρία να δράσουν και δεν επιδίωκαν διαμάχες με τις άλλες ελληνικές πόλεις για να αποκτήσουν συμφέροντα. Η Αθήνα από την άλλη αποφασίζει εγκαίρως και θεωρεί ότι ο ιμπεριαλισμός της την βοηθά παράλληλα με τα δημοκρατικά τους πιστεύω να εξελίσσεται και να καλυτερεύει τις συνθήκες. Η πόλη-κράτος δίνει τις διαταγές και οι υπόλοιπες πόλεις ακολουθούν αυτό που ορίζει. Όσοι αντιδράσουν σε αυτό, τιμωρούνται. Επομένως, εδώ έγγειται και η αθηναϊκή σκέψη ότι ο πιο δυνατός είναι συνάμα και δίκαιος. Ακόμη, για να διασφαλιστεί η ελευθερία ενός κράτους πιστεύουν ότι πρέπει να είναι ισχυροί, ώστε να είναι σε θέση να αποκρούσουν οποιονδήποτε κίνδυνο. Ο ιστορικός μιλά για όλα αυτά για να καταλάβει τις δύο αντίπαλες πλευρές κι όχι για να επαινέσει ή να ψέξει τον αθηναϊκό ιμπεριαλισμό και την αδράνεια των Σπαρτιατών λόγω της επιρροής του από το σοφιστικό κίνημα⁴⁵².

Ύστερα, στην § 77 οι Αθηναίοι λένε ότι, ενώ βρίσκονται σε μειονεκτική θέση, όταν πρόκειται για υποθέσεις, οι οποίες δικάζονται σύμφωνα με τις συνθήκες τις οποίες έχουν με τους συμμάχους τους «έλασσόμενοι γὰρ ἐν ταῖς ζυμβολαίαις πρὸς τοὺς ζυμμάχους δίκαις»⁴⁵³ κι ενώ στην πόλη τους έχουν καθιερώσει ισότητα δικαιωμάτων για τους ίδιους και για εκείνους, ωστόσο, έχουν αποκτήσει την φήμη ότι είναι φιλόδοκοι «παρ' ἡμῖν αὐτοῖς ἐν τοῖς ὁμοίοις νόμοις ποιήσαντες τὰς κρίσεις φιλοδικεῖν δοκοῦμεν». Αξιοσημείωτο είναι ότι το συγκεκριμένο χωρίο έχει ιδιαίτερο ύφος. Πολλοί από τους αντιπάλους των Αθηναίων, αλλά και από τους συμμάχους τους δεν ήθελαν οι Αθηναίοι να ασχολούνται με το δίκαιο. Επίσης, δεν μπορεί να γίνει κατανοητό τί υπαινίσσονται εδώ οι Αθηναίοι⁴⁵⁴. Με τη φράση «φιλοδικεῖν δοκοῦμεν» οι Αθηναίοι φέρνουν πάλι στο προσκήνιο το θέμα του αθηναϊκού

---

⁴⁵² Ηλιού (1980)³ 143-146.

⁴⁵³ Μιστριώτης (1902) 271.

⁴⁵⁴ Hornblower (2006) 312.

ιμπεριαλισμού και μάλιστα, είναι σαν να απαντούν σε άλλο ακροατήριο και σε άλλους πολεμίους. Βέβαια, ο συλλογισμός των Αθηναίων έχει ενδιαφέρον, διότι οι Αθηναίοι βρίσκουν αφορμή για να επισημάνουν ότι έχουν μια μετριοπαθή στάση και το αποδεικνύουν λύνοντας τις υποθέσεις με την δικαιοσύνη, τηρώντας κάθε νόμο και όχι με την δύναμή τους ασκώντας βία, που αναφέρουν παρακάτω⁴⁵⁵. Ακόμη, ο ιστορικός μεταφέρει στο κείμενό του έναν τεχνικό όρο «*«ξυμβολαίαις δίκαις»*», κάτι που δεν υπάρχει συχνά στις δημηγορίες⁴⁵⁶.

Οι «*ξυμβολαίαις δίκαις*» ήταν οι κοινές αποφάσεις μεταξύ των Αθηνών και των συμμαχικών πόλεων της Αθήνας για να τηρήσουν ορισμένους κανόνες, που σύμφωνα με αυτούς μπορούσαν οι ξένοι πολίτες να παραβρίσκονται στο αθηναϊκό δικαστήριο, όπου ασκείτο το αθηναϊκό δίκαιο. Ύστερα από την σύσταση της Δηλιακής συμμαχίας, οι υποθέσεις εκδικάζονταν στον τόπο, όπου γινόταν η καταγγελία. Αυτό είχε ως αποτέλεσμα οι Αθηναίοι, όταν ενάγονταν σε μια υποτελή πόλη, να ηττούνται, όπως και όσοι ήταν ένθερμοι υποστηρικτές αυτών. Για τον λόγο αυτό και γιατί οι Αθηναίοι θα είχαν περισσότερα οφέλη αν εκδικάζονταν οι υποθέσεις στην Αθήνα, όταν έγιναν οι σύμμαχοί τους υποκείμενοι στην εξουσία αυτών, τους επέβαλαν να γίνονται εκεί οι δίκες. Αυτό, όμως, δεν ισχύει για όλες τις υποθέσεις, διότι μερικές από αυτές εκδικάζονταν σε διάφορες περιοχές αναλόγως την αρμοδιότητα του κάθε δικαστηρίου.

Επίσης, όπως αναφέρεται στην *Αθηναίων Πολιτεία* (κεφ. 16-18), η οποία παραδίδεται με το όνομα του Ξενοφώντα, οι Αθηναίοι αποκόμισαν πάρα πολλά από αυτή τους την ενέργεια. Πρώτον, ήταν η καταβολή φόρου 1% στον Πειραιά. Δεύτερον, οι Αθηναίοι, οι οποίοι εκμίσθωναν τόπους ή χώρους προσωρινής διαμονής, μεταφορικά μέσα ή δούλους είχαν σίγουρη εργασία. Τρίτον, όσα μέλη της αθηναϊκής συμμαχίας έρχονταν στην Αθήνα για δίκη έπρεπε να σέβονται όλους τους Αθηναίους ανεξαιρέτως, επειδή οι δικαστές της Ηλιαίας ήταν Αθηναίοι πολίτες. Επίσης, αν η δίκη γινόταν σε άλλη περιοχή έπρεπε να δείχνουν σέβας στους στρατηγούς, στους τριηράρχους και τους πρεσβευτές. Γι' αυτό τον λόγο οι Αθηναίοι ψέγονταν για την φιλοδικία τους. Ακόμη, το ήθος και η μετριοπαθής στάση των Αθηναίων διαφαίνεται από το γεγονός ότι για να λύσουν τις όποιες διαφωνίες τους με τους συμμάχους προσέφευγαν σε δίκη. Αυτό θεωρούν ότι είναι προς τιμήν τους, αν και στον λόγο τους υποκρύπτεται οργή και δυσαρέσκεια, επειδή με την θέσπιση κοινής νομοθεσίας

---

⁴⁵⁵ Romilly (2004)⁴ 350.

⁴⁵⁶ Hornblower (2006) 312.

μεταξύ των ιδίων και των συμμάχων, έκριναν αντικειμενικά οποιαδήποτε υπόθεση στο δικαστήριο⁴⁵⁷. Επίσης, άλλη μία αναφορά στην φιλοδικία των Αθηναίων γίνεται στους *Σφήκες* του Αριστοφάνη, μιας που οι περισσότερες δίκες γίνονταν στην Αθήνα και οι περισσότεροι Αθηναίοι εξασφάλιζαν τα αναγκαία αγαθά τους από αυτό⁴⁵⁸.

Επιπροσθέτως, τα «ζύμβολα» τα γνωρίζουμε μέσα από επιγραφές. Η πιο δημοφιλής συμφωνία όλων ήταν αυτή της Φασήλιδας στα τέλη του πρώτου μισού του 5^{ου} αιώνα. Αυτά που ονομάζει ο ιστορικός στο έργο του «*ζυμβολαίαις δίκαις*» στις επιγραφές έχουν γραφτεί ως «*δίκαι από ζυμβολῶν*», δηλαδή αφορά τις δίκες που προκύπτουν από συμφωνίες πόλεων. Επίσης, τα «ζύμβολα» δεν ήταν μόνο εμπορικές συμφωνίες, αλλά το περιεχόμενό τους ποικίλει. Η επιγραφή της Φασήλιδας αναφέρει ότι όσοι Φασηλίτες έπρεπε αναγκαστικά να προσέλθουν στο αθηναϊκό δικαστήριο για την εκδίκαση της εκάστοτε υπόθεσής τους. Συμπληρωματικά το «*πρός*» και το «*κατά*» στον όγδοο στίχο θέτει ορισμένα όρια στους Φασηλίτες ως προς το πεδίο υλοποίησης του ψηφίσματος⁴⁵⁹. Αξίζει να τονιστεί ότι οι «*δίκαι από ζυμβολῶν*» γίνονταν με την προϋπόθεση ότι οι δύο πόλεις ήταν αυτόνομες και συμφωνούσαν στο πώς θα εκδικάζονταν οι υποθέσεις μεταξύ των πολιτών τους. Η δίκη γινόταν στον τόπο που είχε κατατεθεί η μήνυση. Όμως, το συγκεκριμένο χωρίο Α. 77. 1 δεν αφορά «*δίκη από συμβόλων*», επειδή ο Αθηναίος αγορητής δεν ήταν δυνατό να χρησιμοποιήσει ως επιχείρημα την έλλειψη αυστηρότητας και την αντικειμενική στάση των Αθηναίων στις δικαστικές υποθέσεις⁴⁶⁰.

Τέλος, για την «*δίκη*» υπάρχουν πολλές απόψεις αρχαίων σχολιαστών. Ο Βοϊκχίος πιστεύει ότι τα «ζύμβολα» αφορούσαν δίκες από εμπορικές συναλλαγές. Ο Κλασσήνιος θεωρεί ότι ήταν το δικαίωμα των ανεξαρτήτων πόλεων και ότι οι σύμμαχοι από τις υποτελείς περιοχές να έρχονται και να εκδικάζουν τις υποθέσεις τους στην Αθήνα. Επίσης, ο Πόμπος πιστεύει ότι «*αί μὲν ζυμβολιμαῖαι δίκαι*» αφορούν όλους τους ανεξάρτητους συμμάχους, ενώ το «*αί δὲ ἐν τοῖς ὁμοίοις νόμοις δίκαι*» αφορούν τις δικαστικές υποθέσεις των υπηκόων συμμάχων, κυρίως τις εμπορικές, που είτε είχαν μεταξύ τους είτε με τους Αθηναίους πολίτες. Τέλος, ο Κρυγήρος κάνει την διάκριση των συμμάχων μεταξύ τους και των συμμάχων με τους Αθηναίους⁴⁶¹.

⁴⁵⁷ Γιαγκόπουλος (2005) 573-574.

⁴⁵⁸ Παππάς (1975) 154.

⁴⁵⁹ Hornblower (2006) 311.

⁴⁶⁰ Γιαγκόπουλος (2005) 574.

⁴⁶¹ Ζηκίδης (1998)⁴ 166.

Στη συνέχεια, οι Αθηναίοι σημειώνουν ότι κανείς από τους συμμάχους τους δεν αναρωτιέται γιατί η κατηγορία αυτή δεν διατυπώνεται εναντίον εκείνων που, καθώς ασκούν ηγεμονία αλλού, φαίνονται λιγότερο επιεικείς από αυτούς *«οὐδείς σκοπεῖ αὐτῶν τοῖς καὶ ἄλλοθί που ἀρχὴν ἔχουσι καὶ ἦσσαν ἡμῶν πρὸς τοὺς ὑπηκόους μετρίοις οὕσι διότι τοῦτο οὐκ ὀνειδίζεται»*. Ιδιαίτερα σημαντικό είναι ότι η ηγεμονία των Σπαρτιατῶν είναι λιγότερο αυστηρή από την ηγεμονία των Αθηναίων, όμως οι υποτελείς πόλεις της Σπάρτης είναι αυτόνομες σε αντίθεση με αυτές των Αθηναίων που λογοδοτούν για κάθε τους ενέργεια σε εκείνους⁴⁶². Ακόμη, η Αθήνα είχε την αρχηγία της συμμαχίας της στον πόλεμο, αλλά και σε ειρήνη. Αντίθετα, οι Σπαρτιάτες λάμβαναν την αρχηγία μόνο στον πόλεμο. Ωστόσο, η Σπάρτη ήταν η πόλη που αποφάσιζε αν θα γίνει πόλεμος ή όχι με την βοήθεια των συμμάχων της. Οι δύο συμμαχίες, όπως βλέπουμε διαφέρουν πολύ. Η Αθήνα χρειάζεται τους συμμάχους για να επεκτείνει την αυτοκρατορία της, ενώ η Σπάρτη χρειάζεται τους συμμάχους μόνο σε καιρό πολέμου ή κάποιας δόλιας επίθεσης, ώστε να νιώθει ασφαλής και να μην χάσει όλα όσα με κόπο είχε αποκτήσει⁴⁶³. Σημειωτέον, ο ιστορικός σε αυτό το χωρίο μέσω των αγορητῶν ή ο ίδιος χρησιμοποιεί για τους συμμάχους που πλήρωναν φόρο, την λέξη *«υπηκόους»*, όπως και πιο κάτω (Α. 77. 5)⁴⁶⁴.

Ακολουθῶς, οι Αθηναίοι εξηγούν ότι αυτό συμβαίνει, επειδή, όποιος μπορεί να μεταχειριστεί την βία, δεν έχει ανάγκη να καταφεύγει σε δίκες *«βιάζεσθαι γὰρ οἷς ἂν ἐξῆ, δικάζεσθαι οὐδὲν προσδέονται»*⁴⁶⁵. Είναι πασιφανές, λοιπόν, ότι αυτός ο υπαινιγμός των Αθηναίων αφορά τους Σπαρτιάτες, που εξουσίαζαν τις υπόλοιπες πόλεις της Πελοποννήσου και επειδή, νωρίτερα, είχαν εγκαθιδρύσει το ολιγαρχικό τους πολίτευμα χάριν διαφόρων συμφερόντων (Α. 76.1). Ακόμη, όλοι θυμούνται την στυγνότητα των Λακεδαιμονίων απέναντι στους εἰλωτες και τους Μεσσηνίους⁴⁶⁶.

Ἐπειτα, οι Αθηναίοι υπογραμμίζουν ότι οι σύμμαχοί τους είναι συνηθισμένοι στην ισότητα για τις μεταξύ τους σχέσεις *«οἱ δὲ εἰθισμένοι πρὸς ἡμᾶς ἀπὸ τοῦ ἴσου ὀμιλεῖν»* και αν ποτέ θεωρήσουν ότι μια απόφαση ή μια πράξη των Αθηναίων σχετική με την άσκηση της εξουσίας τους, τους ζημιώνει έστω και λίγο *«ἤν τι παρὰ τὸ μὴ οἶεσθαι χρῆναι ἢ γνώμη ἢ δυνάμει τῇ διὰ τὴν ἀρχὴν καὶ ὅπως οὖν ἔλασσωθῶσιν»*, αντί

⁴⁶² Gomme (1978) 244.

⁴⁶³ Βλάχος (1992) 83.

⁴⁶⁴ Kallet (2011) 362.

⁴⁶⁵ Ξιφαράς (1900) 142.

⁴⁶⁶ Γιαγκόπουλος (2005) 574.

να τους χρωστούν χάρη, επειδή δεν τους στερούν τα κυριότερα «οὐ τοῦ πλέονος μὴ στερισκόμενοι χάριν ἔχουσιν», δυσανασχετοῦν για τα λίγα που στερήθηκαν «ἀλλὰ τοῦ ἐνδεοῦς χαλεπώτερον φέρουσιν»⁴⁶⁷, περισσότερο μάλιστα παρά αν οι Αθηναῖοι είχαν εξαρχῆς παραμερίσει κάθε νομιμότητα και είχαν ενεργήσει πλεονεκτικά και απροσχημάτιστα «ἢ εἰ ἀπὸ πρώτης⁴⁶⁸ ἀποθέμενοι τὸν νόμον φανερωῶς ἐπλεονεκτοῦμεν». Σ' αυτή την περίπτωση, ὁμως, οὔτε εκείνοι θα είχαν ἀμφισβητήσει ὅτι ο ἀσθενέστερος πρέπει να υπακούει στον ισχυρότερο «ἐκείνως δὲ οὐδ' ἂν αὐτοὶ ἀντέλεγον ὡς οὐ χρεῶν τὸν ἥσσω τῷ κρατοῦντι ὑποχωρεῖν».

Πιο ἀναλυτικά, η πρόταση «οἱ δὲ εἰθισμένοι πρὸς ἡμᾶς ἀπὸ τοῦ ἴσου ὀμιλεῖν» εἶναι πιο γενική ἀναφορά και δεν σχετίζεται μόνο με τις δικαστικές υποθέσεις, ὅπως στην ἀρχή. Μάλλον ἐννοοῦνται οἱ δεσμοὶ των Αθηναίων με τους συμμάχους τους και οἱ συνελύσεις της Δηλιακῆς Συμμαχίας⁴⁶⁹. Επίσης, με την λέξη «γνώμη» λέγεται ὅτι αν και πολλές φορές οἱ Αθηναῖοι και οἱ Σπαρτιάτες ἀδικούσαν τους συμμάχους τους ἐκούσια ἢ ἀκούσια, οἱ σύμμαχοι ἐπρεπε να τις δέχονται, επειδή ὅσα ἔκαναν ἦταν για το καλό της Ελλάδας και παρέμεναν ἐλεύθεροι⁴⁷⁰. Τέλος, η πρόταση «ἐκείνως δὲ οὐδ' ἂν αὐτοὶ ἀντέλεγον ὡς οὐ χρεῶν τὸν ἥσσω τῷ κρατοῦντι ὑποχωρεῖν» εἶναι ἕνα ἀκόμη ἐπιχείρημα, που ἐντείνει τα προλεγόμενα, ὅτι ο πιο ἀδύναμος υπακούει τον πιο δυνατό. Αυτό εἶναι ἕνα ἐπαναλαμβανόμενο μοτίβο που εἴτε ἀμεσα εἴτε ἔμμεσα ἐμφανίζεται στις δημηγορίες του Θουκυδίδη⁴⁷¹.

Κατόπιν, ο Αθηναῖος πρέσβης τονίζει ὅτι εἶναι ολοφάνερο πως οἱ ἄνθρωποι ἀγανακτοῦν περισσότερο, ὅταν ἀδικοῦνται παρά ὅταν υποκύπτουν στην βία «ἀδικούμενοί τε, ὡς ἔοικεν, οἱ ἄνθρωποι μᾶλλον ὀργίζονται ἢ βιαζόμενοι»⁴⁷², γιατί την ἀδικία την θεωροῦν καταπάτηση δικαιώματος ἀπὸ ἕναν ἰσότημό τους, ἐνῶ την βία την δέχονται σαν ὑποταγή σ' ἕναν ἀνώτερό τους «τὸ μὲν γὰρ ἀπὸ τοῦ ἴσου δοκεῖ πλεονεκτεῖσθαι, τὸ δ' ἀπὸ τοῦ κρείσσονος καταναγκάζεσθαι»⁴⁷³. Επίσης, ισχυρίζεται ὅτι, ὅσα πάθαιναν κάτω ἀπὸ την κυριαρχία των Μήδων, τα ἀνέχονταν «ὑπὸ γούν τοῦ Μήδου δεινότερα τούτων πάσχοντες ἠνείχοντο», ἐνῶ την ἐξουσία των Αθηναίων την βρίσκουν βαριά «ἢ δὲ ἡμετέρα ἀρχὴ χαλεπὴ δοκεῖ εἶναι»⁴⁷⁴ και αυτό λέει πως εἶναι

⁴⁶⁷ Gomme (1978) 244.

⁴⁶⁸ Πόθου (2012) 198.

⁴⁶⁹ Hornblower (2006) 312.

⁴⁷⁰ Μιστριώτης (1902) 273.

⁴⁷¹ Βλάχος (1992) 83.

⁴⁷² Croix (2005) 35.

⁴⁷³ Romilly (2003)² 96.

⁴⁷⁴ Price (2004) 193.

είναι φυσικό «*εϊκότως*», διότι το παρόν είναι εκείνο που φαίνεται ανυπόφορο στους υπηκόους «*τὸ παρὸν γὰρ αἰεὶ βαρὺ τοῖς ὑπηκόοις*». Επομένως, οι Αθηναίοι θέλουν να υπογραμμίσουν στους συμμάχους ότι θα είναι λιγότεροι αυστηροί από τους Πέρσες⁴⁷⁵.

Ο Αθηναίος αγορητής έχει δίκιο από την μεριά του, δηλαδή, είναι αλήθεια πως πάντα κατακρίνουν τους Αθηναίους λόγω τους υψηλού τους φρονήματος παρά για το αν είχαν βιαιοπραγήσει⁴⁷⁶. Σπάνια υπάρχουν αναφορές για την επιθετική στάση ή για ιμπεριαλιστική πολιτική των Περσών, του Φιλίππου και του Αλεξάνδρου ή των προγενέστερων Ρωμαίων⁴⁷⁷. Ωστόσο, το επιχείρημα του Αθηναίου αγορητή δεν είναι τόσο εύστοχο όσο πίστευε. Οι σύμμαχοι της Αθήνας δεν ήταν όλοι υποταγμένοι στους Πέρσες και οι ιωνικές πόλεις είχαν επαναστατήσει πριν τους Περσικούς πολέμους⁴⁷⁸. Ειδικότερα, αυτό συνέβη το 499 π.Χ. εναντίον του Πέρση βασιλιά, Δαρείου. Επομένως, η Ιωνία δεν έδειξε καμία ενδοτικότητα στους Πέρσες και μάλιστα η Αθήνα και η Ερέτρια είχε αποστείλει ενισχυτικές δυνάμεις⁴⁷⁹.

Ύστερα, ο Αθηναίος πρέσβης υποθέτει ότι, αν οι Λακεδαιμόνιοι κατόρθωναν να τους νικήσουν και να πάρουν την ηγεμονία των Αθηναίων «*ὡμεις γ' ἂν οὖν εἰ καθελόντες ἡμᾶς ἄρξαιτε*», γρήγορα θα έχαναν τη συμπάθεια που σήμερα έχουν κερδίσει εξαιτίας του φόβου που εμπνέουν οι Αθηναίοι «*τάχα ἂν τὴν εὖνοιαν ἦν διὰ τὸ ἡμέτερον δέος εἰλήφατε μεταβάλοιτε*»⁴⁸⁰, ειδικά αν ακολουθούσαν την ίδια πολιτική που είχαν αφήσει να φανεί τότε, όταν για λίγο καιρό είχαν την ηγεσία εναντίον των Μήδων «*εἴπερ οἶα καὶ τότε πρὸς τὸν Μῆδον δι' ὀλίγου ἡγησάμενοι ὑπεδείξατε*»⁴⁸¹. Τα λεγόμενα του αγορητή είναι αληθή, διότι αυτό έγινε στις αρχές του 4^{ου} αιώνα, όταν εκδηλώθηκε ο Κορινθιακός πόλεμος λόγω της απέχθειας προς τους Σπαρτιάτες. Δεν είναι μόνο το συγκεκριμένο χωρίο που εκτιμά τί θα πράξουν οι Λακεδαιμόνιοι, όταν λήξει ο πόλεμος. Αξιοσημείωτο είναι ότι ο ιστορικός το 390 π.Χ. βρισκόταν εν ζωή και συνέγραφε⁴⁸². Έχει αναφέρει πολλάκις ότι η Αθήνα δεν ήταν δημοφιλής στους συμμάχους της και μόνο οι στρατιωτικές της δυνάμεις την όριζαν κυρίαρχη πόλη.

---

⁴⁷⁵ Wiesehöfer (2011) 690.

⁴⁷⁶ Romilly (2004)⁴ 349.

⁴⁷⁷ Gomme (1978) 245.

⁴⁷⁸ Γιαγκόπουλος (2005) 574-575.

⁴⁷⁹ Βλάχος (1992) 84.

⁴⁸⁰ Ηλιού (1980)³ 202.

⁴⁸¹ Canfora (2011) 19.

⁴⁸² Hornblower (2006) 312.

Επομένως, οι Αθηναίοι δέχονται ότι, επειδή οι σύμμαχοι τους φοβούνται, βρίσκουν πρόσφορο έδαφος στην Σπάρτη.

Παράλληλα, ο Αθηναίος πρέσβης συμπληρώνει ότι οι θεσμοί των Λακεδαιμονίων είναι ασυμβίβαστοι με τους θεσμούς των άλλων Ελλήνων *«ἄμεικτα γὰρ τά τε καθ' ὑμᾶς αὐτοὺς νόμιμα τοῖς ἄλλοις ἔχετε»* και εκτός απ' αυτά, επισημαίνει ότι, όταν τύχει κάποιος από τους Λακεδαιμονίους να βγει από τα σύνορά της πόλης του, τότε δεν συμμορφώνεται ούτε με τα έθιμα των Αθηναίων ούτε με τα έθιμα των άλλων Ελλήνων⁴⁸³ *«προσέτι εἷς ἕκαστος ἐξῶν οὔτε τούτοις χρῆται οὔθ' οἷς ἡ ἄλλη Ἑλλάς νομίζει»*⁴⁸⁴. Με αυτά τα λόγια ο Αθηναίος αγορητής αποσαφηνίζει όσα προείπε και τονίζει ότι η Σπάρτη θα γίνει πιο αντιπαθής πόλη από την Αθήνα, όμως δεν ήταν η σωστή στιγμή να μιλήσει γι' αυτό⁴⁸⁵. Επίσης, η φράση *«ἡ ἄλλη Ἑλλάς»* ίσως να έχει διπλή σημασία. Σημαίνει είτε τα έθιμα των άλλων Ελλήνων είτε τις γνώμες των άλλων Ελλήνων, δηλαδή των συμμάχων που κακολογούσαν τους Αθηναίους στους Σπαρτιάτες και τους προέτρεπαν να κάνουν πόλεμο⁴⁸⁶.

Οι Αθηναίοι τους τονίζουν εμμέσως ότι δεν πρέπει άκριτα να διακόψουν την Τριακονταετή τους ειρήνη⁴⁸⁷. Οι Λακεδαίμονες, επειδή δεν ταξίδευαν ή δεν αποδημούσαν, δεν είχαν γνωρίσει τα ήθη και τα έθιμα άλλων πόλεων και παρέμεναν στην Σπάρτη χωρίς επικοινωνία με άλλους. Έτσι, δεν γνώριζαν τις παρούσες καταστάσεις στο κοινωνικό γίγνεσθαι πέραν της πόλης τους. Ακόμη, είχαν τον νόμο της ξενηλασίας και νόμο που δεν επέτρεπε την αποδημία. Γι' αυτό, οι Αθηναίοι λένε ότι, όσοι Λακεδαιμόνιοι πήγαιναν σε άλλους τόπους, δεν μπορούσαν να ταιριάζουν με τις συνήθειες άλλων Ελλήνων, αλλά και δεν μπορούσαν να εφαρμόσουν τις δικές τους συνήθειες από την Σπάρτη⁴⁸⁸. Ωστόσο, κρατώντας αυτή την στάση οι Λακεδαιμόνιοι εξακολούθησαν να έχουν για αιώνες την γλώσσα και τα έθιμά τους γνήσια μακριά από ξένες επιρροές⁴⁸⁹.

Αδιαμφισβήτητα, ο Αθηναίος πρέσβης υπαινίσσεται τον Πausανία, όπου στο Βυζάντιο έζησε σύμφωνα με τον τρόπο των Περσών σατραπών⁴⁹⁰ και γενικότερα τον τρόπο του απέναντι στους συμμάχους, όταν η Σπάρτη ήταν αρχηγός των Ελλήνων

---

⁴⁸³ Connor (1985)² 44.

⁴⁸⁴ Gribble (2011) 482.

⁴⁸⁵ Βλάχος (1992) 84-85.

⁴⁸⁶ Price (2004) 193.

⁴⁸⁷ Finley (2004)⁶ 132.

⁴⁸⁸ Γιαγκόπουλος (2005) 575.

⁴⁸⁹ Παππάς (1975) 156.

⁴⁹⁰ Ξιφαράς (1900) 143.

ενάντια στους Πέρσες (Α. 95). Επίσης, δεν θα μπορούσε ο υπαινιγμός αυτός να ισχύει για τον Λύσανδρο, αφού ο ομιλών είναι Αθηναίος πολίτης, αλλά ούτε και να θεωρηθεί ως προσθήκη του ιδίου του Θουκυδίδη⁴⁹¹, διότι ο ιστορικός δεν ήθελε να επαινέσει τις πρακτικές των Λακεδαιμονίων, οι οποίες δεν ταίριαζαν με αυτές των υπολοίπων Ελλήνων και παρέμεναν συντηρητικοί, αδιαφορούσαν για τους άλλους και είχαν έθιμα που ενίσχυαν την αλαζονική τους συμπεριφορά⁴⁹², αλλά για τους υπόλοιπους Έλληνες ήταν ανιαρά⁴⁹³.

Οι Αθηναίοι με την έμμεση αναφορά τους στον Παυσανία εντείνουν πιο πολύ την εριστική τους διάθεση απέναντι στους Σπαρτιάτες, ιδιαίτερα με την φράση «προσέτι εἰς ἕκαστος ἐξῶν» αφήνουν μια υπόνοια ότι οι Λακεδαιμόνιοι ήταν φιλάργυροι⁴⁹⁴. Ακόμη, δίνεται η δυνατότητα περαιτέρω εξηγήσεων γιατί οι Σπαρτιάτες παραχώρησαν την αρχηγία τους στους Αθηναίους. Από ό,τι φάνηκε, οι Σπαρτιάτες δεν μπορούσαν να διαχειριστούν μια τόσο σημαντική θέση κι αυτό το σημειώνουν οι Αθηναίοι Α. 77 και ο βασιλιάς Αρχίδαμος Α. 80 ότι θα είναι δύσκολο οι Λακεδαιμόνιοι να επιτεθούν στους Αθηναίους, όπως παλαιότερα και αποτελεί προοικονομία για τα γεγονότα μετά το 411, που δεν πρόλαβε να γράψει ο ιστορικός⁴⁹⁵. Επιπροσθέτως, στην *Ιστορία* του Θουκυδίδη υπάρχει η άποψη ότι η Σπάρτη έπαψε να χαρακτηρίζεται ως η «ελευθερώτρια» πόλη το 431, εξαιτίας της ανάρμοστης συμπεριφοράς μερικών Λακεδαιμονίων. Τέλος, όπως έχει υποστηρίξει ο Gomme, το κεφάλαιο αυτό συντέθηκε πριν τις επιθέσεις τους Βρασίδα στον Βορρά το 424 π.Χ. Ωστόσο, δεν είναι σίγουρος για την ακριβή χρονολόγηση όλων των παραγράφων⁴⁹⁶, όμως είναι προφητικά ακριβείς⁴⁹⁷.

Κλείνοντας, στην § 78 οι Αθηναίοι παρακινούν τους Σπαρτιάτες να μην βιαστούν να πάρουν αποφάσεις για ένα τόσο σπουδαίο ζήτημα «*Βουλευέσθε οὖν βραδέως ὡς οὐ περὶ βραχέων*» και να μην επηρεαστούν από τις γνώμες και τις κατηγορίες άλλων για να αναλάβουν έναν αγώνα που το βάρος του θα πέσει στους δικούς τους ώμους «*καὶ μὴ ἄλλοτρίαις γνώμαις καὶ ἐγκλήμασι πεισθέντες οἰκείον πόνον πρόσθησθε*». Σημειωτέον, αντίθεση υπάρχει ανάμεσα στις δύο αντώνυμες

---

⁴⁹¹ Γιαγκόπουλος (2005) 575.

⁴⁹² Cartledge – Debnar (2011) 611-612.

⁴⁹³ *ό.π.*, 605.

⁴⁹⁴ Βλάχος (1992) 85.

⁴⁹⁵ Gribble (2011) 460.

⁴⁹⁶ Hornblower (2006) 313.

⁴⁹⁷ Rutherford (2012) 33.

λέξεις «*ἀλλοτρίαις*» και «*οἰκεῖον*» που βρίσκονται στην ίδια περίοδο λόγου⁴⁹⁸. Επίσης, τους λένε να σκεφτούν προτού αναλάβουν τον πόλεμο πόσο απρόβλεπτες είναι οι εξελίξεις του «*τοῦ δὲ πολέμου τὸν παράλογον, ὅσος ἐστί, πρὶν ἐν αὐτῷ γενέσθαι προδιάγνωτε*»⁴⁹⁹.

Επομένως, με την φράση «*Βουλευέσθε οὖν βραδέως*» οι Αθηναίοι υπονοούν την βραδύτητα των Λακεδαιμονίων, που αναφέρεται στα χωρία Α. 71.4, Α. 84.1, Η. 96.5 και αποτελεί έναν από τους συνδετικούς κρίκους των τεσσάρων δημηγοριών και ειδικότερα τις αντιστοιχίες μεταξύ της δημηγορίας των Κορινθίων με αυτή του Αρχιδάμου και της δημηγορίας των Αθηναίων πρέσβων με αυτή του εφόρου της Σπάρτης, Σθενελαΐδα⁵⁰⁰. Επιπλέον, οι Αθηναίοι γνωρίζουν την θέση των Κορινθίων, που πριν λίγο άκουσαν και επιθυμούν να συμβουλευσουν τους Σπαρτιάτες να μην αποφασίσουν γρήγορα, επειδή πιο νωρίς οι Κορίνθιοι τους κατηγορήσαν ότι αργούν «*μελλητάς*» και θεωρούν ότι πρέπει να σκεφτούν συνετά⁵⁰¹. Σημειωτέον, οι Κορίνθιοι είχαν αθετήσει την συνθήκη ενισχύοντας τους Ποτειδαίαιτες⁵⁰². Ακόμη, οι Αθηναίοι διατυπώνουν μια σκέψη που βρίσκει σύμφωνο τον ιστορικό, αφού υπάρχει ως ιδέα σε όλο του το έργο και δεν είναι άλλη πως στον πόλεμο κανείς δεν είναι σε θέση γνωρίζει την έκβαση των πραγμάτων μέχρι να τελειώσει. Συμπληρωματικά, το «*ὅσος ἐστί*» μπαίνει αντί του υπερθετικού «*τὸν παραλογότατον*»⁵⁰³.

Κατόπιν, ο Αθηναίος αγορητής υποστηρίζει ότι όσο ο πόλεμος γίνεται μακρύτερος τόσο η έκβασή του καταντάει να εξαρτάται από τυχαία περιστατικά «*μηκυνόμενος γὰρ φιλεῖ ἐς τύχας τὰ πολλὰ περιίστασθαι*», στα οποία και αυτοί και εκείνοι έχουν την ίδια μοίρα και είναι άγνωστο πώς θα λήξει «*ᾧν ἴσον τε ἀπέχομεν καὶ ὀποτέρως ἔσται ἐν ἀδήλω κινδυνεύεται*». Με την φράση «*ἐς τύχας τὰ πολλὰ περιίστασθαι*», λοιπόν, μνημονεύεται η τύχη που είναι μια σημαντική έννοια στο έργο του Θουκυδίδη⁵⁰⁴, όπου τονίζεται ότι, επειδή δεν γνωρίζουμε την τύχη, δεν είναι δυνατό να ξέρουμε ποιά τελικά θα είναι η έκβαση των πραγμάτων στον πόλεμο⁵⁰⁵, διότι η τύχη δεν καθορίζεται από τις ανθρώπινες ενέργειες⁵⁰⁶.

---

⁴⁹⁸ Price (2004) 193.

⁴⁹⁹ Μιστριώτης (1902) 275.

⁵⁰⁰ Hornblower (2006) 313.

⁵⁰¹ Βλάχος (1992) 85.

⁵⁰² Finley (2004)⁶ 125.

⁵⁰³ Βλάχος (1992) 85-86.

⁵⁰⁴ Gomme (1978) 245-246.

⁵⁰⁵ Βλάχος (1992) 86.

⁵⁰⁶ Μιστριώτης (1902) 275.

Έπειτα, ο Αθηναίος πρέσβης καυτηριάζει τον τρόπο των ανθρώπων στον πόλεμο, επειδή οι άνθρωποι καταπιάνονται πρώτα με την δράση *«κίοντες τε οί άνθρωποι ές τούς πολέμους τών έργων πρότερον έχονται»*, στην οποία θα έπρεπε να καταφεύγουν αργότερα *«ά χρῆν ύστερον δρᾶν»* και μόνο όταν πια δοκιμάσουν τα δεινά αρχίζουν τις διαπραγματεύσεις *«κακοπαθοῦντες δέ ἤδη τών λόγων άπτονται»*. Επίσης, τονίζει ότι ούτε οι Αθηναίοι, ούτε οι Σπαρτιάτες έκαναν ποτέ αυτό το λάθος *«ήμεϊς δέ έν ούδεμιᾶ πω τοιαύτη άμαρτία όντες ούτ' αύτοί ούθ' ύμᾶς όρῶντες λέγομεν ύμῖν»* και τους προτείνει ότι, όσο είναι ακόμη στο χέρι και των δύο να πάρουν την σωστή απόφαση, δηλαδή να μην λύσουν τις σπονδές και να μην καταπατήσουν τους όρκους *«έως έτι αύθαίρετος άμφοτέροις ή εύβουλία, σπονδᾶς μη λύειν μηδὲ παραβαίνειν τούς όρκους»*⁵⁰⁷. Όσοι, λοιπόν, είχαν αποφασίσει αυθόρμητα, δεν μπόρεσαν να ενεργήσουν ορθώς, όπως πίστευαν στην αρχή⁵⁰⁸. Βλέπουμε, λοιπόν, ότι οι Αθηναίοι με οποιονδήποτε τρόπο ήθελαν να διασφαλίσουν την ειρήνη. Επίσης, αναγνωρίζουν ότι ως τώρα δεν έχουν σφάλει σε κάτι οι Λακεδαιμόνιοι, αλλά από εδώ και στο εξής θα τους επιρρίψουν τις ευθύνες που τους αναλογούν σε ό,τι συμβεί⁵⁰⁹. Γι' αυτό η «εύβουλία» εναπόκειται στην ελεύθερη βούληση των ανθρώπων⁵¹⁰.

Επιπλέον, επιθυμεί, όπως όλοι οι Αθηναίοι, να λύσουν τις διαφορές τους με την διαδικασία της συνθήκης *«τᾶ δὲ διάφορα δίκη λύεσθαι κατά τήν ζυνθήκην»*. Διαφορετικά, επικαλούμενος τους θεούς ως προστάτες των όρκων, λέει ότι θα προσπαθήσουν, αν τους κηρύξουν πόλεμο, να αγωνιστούν με τα μέσα που πρώτοι οι Σπαρτιάτες θα έχουν μεταχειριστεί *«εί δὲ μή, θεούς τούς όρκίους μάρτυρας ποιούμενοι πειρασόμεθα άμύνεσθαι πολέμου άρχοντας τᾶτη ή άν ύφηγησθε»*.

Η πρόταση *«τᾶ δὲ διάφορα δίκη λύεσθαι κατά τήν ζυνθήκην»* έχει ιδιαίτερη σημασία, διότι φανερώνει ότι υπήρχε άρθρο, που αφορούσε την διαιτησία στην Τριακονταετή Ειρήνη του 446⁵¹¹. Παρόμοιες αναφορές υπάρχουν στα χωρία: Α. 71.5, Α. 78.4, Α. 81, Α. 82.1 με κάποια επιφύλλαξη, Α. 85.2, Α. 123, Α. 140. 2, στο Α. 144.2 και στο Α. 145⁵¹². Ακόμη, εντάσσεται και το χωρίο Η. 18.2, αν και μιλά περισσότερο για τις σκέψεις και τα λόγια των Λακεδαιμονίων, όταν επανεξετάζαν τα

⁵⁰⁷ Βλάχος (1992) 86.

⁵⁰⁸ Romilly (2003)² 129.

⁵⁰⁹ Γιαγκόπουλος (2005) 575.

⁵¹⁰ Μιστριώτης (1902) 276.

⁵¹¹ Γιαγκόπουλος (2005) 576.

⁵¹² Connor (1985)² 37.

γεγονότα του Αρχιδαμείου Πολέμου⁵¹³. Επίσης, το να προσφεύγει κάποιος στην διαιτησία μπορεί να αποφασίσει ορθά για ένα ζήτημα «ὄπλα μὴ ἐπιφέρειν, ἦν δίκας θέλωσι διδόναι»⁵¹⁴. Ωστόσο, οι Λακεδαιμόνιοι, αν και ήταν υποχρεωμένοι να δεχθούν δίκη δεν το έκαναν και έτσι, ο Περικλής Α. 140.2 τους θεώρησε υπεύθυνους για τον πόλεμο⁵¹⁵. Επιπροσθέτως, η κατάσταση μοιάζει με αυτή της Κέρκυρας τρία χρόνια πιο πριν. Οι Αθηναίοι φαίνεται να έχουν την σωστή, ειρηνική και μη επιθετική στάση, κάτι που θα το λάβει υπόψιν η Σπάρτη, αργότερα⁵¹⁶.

Κλείνοντας, η περίοδος λόγου «εἰ δὲ μή, θεοὺς τοὺς ὀρκίους μάρτυρας ποιούμενοι πειρασόμεθα ἀμύνεσθαι πολέμου ἄρχοντας ταύτη ἢ ἂν ὑφηγήσθε» είναι μια σαφέστατη προειδοποίηση των Αθηναίων προς τους Λακεδαιμονίους⁵¹⁷. Επίσης, υπάρχει συσχετισμός αυτού του χωρίου Α. 78.4 με το χωρίο Α. 71.5, αν και οι δύο ὅρκοι διαφέρουν, όμως για άλλη μια φορά υπάρχουν αναλογίες μεταξύ των δημηγοριών των Κορινθίων και των Αθηναίων πρέσβεων⁵¹⁸. Πιο συγκεκριμένα, είναι οι θεοί, στους οποίους ορκίστηκαν, όταν υπέγραψαν την Τριακονταετή Ειρήνη⁵¹⁹. Ακόμη, καταλαβαίνουμε ότι με όλα όσα ειπώθηκαν οι Σπαρτιάτες θα αποφασίσουν ως μόνη λύση τον πόλεμο. Η δημηγορία που ακολουθεί θα δείξει τις προθέσεις των Σπαρτιατών με τον βασιλιά Αρχίδαμο να συμβουλεύει τους Λακεδαιμονίους να μη βιαστούν, ώστε να είναι πλήρως έτοιμοι για να πολεμήσουν⁵²⁰.

---

⁵¹³ Hornblower (2006) 313-314.

⁵¹⁴ Γιαγκόπουλος (2005) 576.

⁵¹⁵ Ξιφαράς (1900) 144.

⁵¹⁶ Gomte (1978) 246.

⁵¹⁷ Γιαγκόπουλος (2005) 576.

⁵¹⁸ Hornblower (2006) 314.

⁵¹⁹ Furley (2011) 443.

⁵²⁰ Βλάχος (1992) 87.

Η ΔΗΜΗΓΟΡΙΑ ΤΟΥ ΑΡΧΙΔΑΜΟΥ (I. 80 - 85.2).

ΔΟΜΗ ΤΗΣ ΔΗΜΗΓΟΡΙΑΣ:

Πρόλογος: § 80.1

Κυρίως μέρος: §§ 80.2 - 84

Επίλογος: § 85

Ο βασιλιάς Αρχίδαμος Β΄ κληρονόμησε τον θρόνο το 469 π.Χ. από τον παππού του, τον Λεωτυχίδη, επειδή ο πατέρας του ο Ζευξίδαμος είχε απεβιώσει πρώτος. Το 464 π.Χ. κατάφερε να αποκρούσει τους επαναστάτες ειλώτες, οι οποίοι λόγω του φοβερού σεισμού στην Σπάρτη βρήκαν ευκαιρία να εξορμήσουν εχθρικά εναντίον της. Έτσι, οι ειλώτες πήγαν στην Μεσσηνία, ώστε να είναι ασφαλείς και συνέχισαν εκεί την επανάστασή τους. Ο Αρχίδαμος, ύστερα από δέκα έτη και συγκεκριμένα, το 455 π.Χ. κατάφερε να την υποδουλώσει μαζί με την Ιθώμη που ήταν το τελευταίο αμυντικό φρούριο των ειλώτων. Άρα, γίνεται λόγος για τον Γ΄ Μεσσηνιακό Πόλεμο, όπου ο Αρχίδαμος το 432 π.Χ ήταν επικεφαλής του στρατεύματος των Λακεδαιμονίων. Γι' αυτό τον λόγο, άλλωστε, η πρώτη δεκαετία του Πελοποννησιακού Πολέμου (431-421 π.Χ) ονομάστηκε δεκαετής η Αρχιδάμειος πόλεμος. Επιπλέον, ο Αρχίδαμος απεβίωσε το 427/6 π.Χ. και ο Άγης Β΄ διαδέχτηκε τον θρόνο του.

Ακόμη, όσον αφορά την δημηγορία του Αρχιδάμου στη συνέλευση της Σπάρτης το 432 π.Χ.⁵²¹ είναι ιδιαίτερος σημαντική και διακρίνεται από σύνεση και σωφροσύνη⁵²². Με τον λόγο του είναι σαν να συστήνει τους Σπαρτιάτες στο κοινό⁵²³. Λόγω της ισχυρής προσωπικότητάς του, θα προσπαθήσει να κατευνάσει την αδημονία των Σπαρτιατών, οι οποίοι ήθελαν γρήγορα να αρχίσει ο πόλεμος «πολεμητέα είναι έν τάχει»⁵²⁴. Όσα θα πει αφορούν άμεσα την δημηγορία των Κορινθίων, τον πρώτο λόγο του Περικλή και τους λόγους του Νικία πριν από την εκστρατεία στην Σικελία. Με όσα θα αναφέρει στην δημηγορία του ο Αρχίδαμος μοιάζουν με τον *Επιτάφιο* λόγο του Περικλή, όμως δεν θα μιλήσει για την Αθήνα

---

⁵²¹ Croix (2005) 227.

⁵²² Γιαγκόπουλος (2005) 577-578.

⁵²³ Lesky (2006)⁵ 661.

⁵²⁴ Βλαχος (1992) 87.

αλλά για την Σπάρτη και τις παραδοσιακές της αρχές⁵²⁵. Θα επαινέσει τις σπαρτιατικές αρετές (§ 84), όμως θα αναλύσει εκ βαθέων ό,τι σχετίζεται με τα στρατιωτικά (§§ 80-83). Ο Αρχίδαμος, επιπλέον, είναι ένθερμος υποστηρικτής της παιδείας, καθώς πίστευε ότι μόνο έτσι ήταν δυνατόν να εξασφαλιστεί το μέλλον του πολιτισμού. Τέλος, επηρεασμένος από τον Όμηρο και τον Ηρόδοτο χρησιμοποιεί την τεχνική της προαναγγελίας⁵²⁶.

Στο προοίμιο του λόγου του § 80 ο Αρχίδαμος προσφωνώντας τους Λακεδαιμονίους τους λέει ότι ο ίδιος έχει γνωρίσει ως τώρα πολλούς πολέμους «*Καὶ αὐτὸς πολλῶν ἤδη πολέμων ἔμπειρός εἰμι, ὃ Λακεδαιμόνιοι*» και βλέπει ότι ανάμεσα τους υπάρχουν πολλοί συνομήλικοί του «*καὶ ὑμῶν τοὺς ἐν τῇ αὐτῇ ἡλικίᾳ ὄρῳ*», οι οποίοι σίγουρα θα έχουν ανάλογη πείρα, ώστε να μην επιθυμούν να αρχίσει ο πόλεμος «*ὥστε μήτε ἀπειρία ἐπιθυμῆσαί τινα τοῦ ἔργου*», όπως θα το ήθελαν οι περισσότεροι Σπαρτιάτες «*ὄπερ ἂν οἱ πολλοὶ πάθοιεν*» και να μην θεωρούν τον πόλεμο ως ένα καλό και ακίνδυνο εγχείρημα «*μήτε ἀγαθὸν καὶ ἀσφαλὲς νομίσαντα*». Υπάρχει αντίθεση, λοιπόν, ανάμεσα στο «*Καὶ αὐτὸς...νομίσαντα*» με την φράση «*ἐν τῇ ἡλικίᾳ*», επειδή οι νεότεροι, αν και άπειροι, ήταν ιδιαίτερα παρορμητικοί και δεν είχαν επίγνωση των δεινών που επιφέρει ο πόλεμος⁵²⁷, γι' αυτό αποφασίζουν πιο εύκολα για ένα τόσο σπουδαίο θέμα⁵²⁸ χωρίς φόβο⁵²⁹.

Κατόπιν, τους λέει ότι αν σκεφτούν με ψυχραιμία «*εἰ σωφρόνως τις αὐτὸν ἐκλογίζοιτο*», θα καταλάβουν ότι ο πόλεμος για τον οποίο τώρα συσκέπτονται δεν θα είναι διόλου εύκολος «*εὗροίτε δ' ἂν τόνδε περὶ οὗ νῦν βουλευέσθε οὐκ ἂν ἐλάχιστον γενόμενον*». Εξηγεί αυτή του την θέση ισχυριζόμενος ότι οι Σπαρτιάτες απέναντι στους Πελοποννησίους και στους γείτονές τους έχουν αρκετές δυνάμεις «*πρὸς μὲν γὰρ Πελοποννησίους καὶ τοὺς ἀστυγείτονας παρόμοιος ἡμῶν ἢ ἀλκή*» και μπορούν να ενεργήσουν ταχύτατα σε όποιο σημείο χρειαστεί «*καὶ διὰ ταχέων οἷόν τε ἐφ' ἕκαστα ἐλθεῖν*». Όμως, θεωρεί ότι η σπαρτιατική δύναμη δεν επαρκεί για να αντιμετωπίσουν μια πόλη που βρίσκεται μακριά τους, έχει μεγαλύτερη πείρα από όλους στο ναυτικό και είναι άριστα προετοιμασμένοι σε όλα «*πρὸς δὲ ἄνδρας οἱ γῆν τε ἐκάς ἔχουσι καὶ προσέτι θαλάσσης ἔμπειρότατοί εἰσι καὶ τοῖς ἄλλοις ἅπασιν ἄριστα ἐξήρτυνται*». Συμπληρώνει ότι διαθέτουν πλούτο, ιδιωτικό και δημόσιο, στόλο, ιππικό, όπλα και

⁵²⁵ Raaflaub (2011) 222.

⁵²⁶ Hornblower (2006) 315.

⁵²⁷ Γιαγκόπουλος (2005) 578.

⁵²⁸ Ξιφαράς (1900) 145.

⁵²⁹ Gomme (1978) 246.

ανθρώπινες εφεδρείες περισσότερες από όσες μπορεί κανείς να βρει σε μια ελληνική πολιτεία *«πλούτω τε ιδίω και δημοσίω και ναυσί και ἵπποις και ὄπλοις και ὄχλω ὅσος οὐκ ἐν ἄλλω ἐνί γε χωρίω Ἑλληνικῶ ἐστίν»*⁵³⁰.

Αναλυτικότερα, ο Αρχίδαμος αγορεύει στην Απέλλα χωρίς να παρίστανται οι Αθηναίοι και οι Κορίνθιοι. Γι' αυτό, μπορεί να πει όσα σκέφτεται χωρίς κανένα δισταγμό, μήπως με τα λόγια του προσβάλλει κάποιον από τους συμμάχους⁵³¹. Επιπλέον, δίνει την απάντησή του στις κατηγορίες των Κορινθίων (Α. 69.5) ότι οι Σπαρτιάτες αδρανούσαν, ενώ οι Αθηναίοι ήταν δραστήριοι και πιο κοντά σε αυτούς σε σύγκριση με τους Πέρσες που ήταν πολύ μακριά τους. Βέβαια, οι γειτονικές συμμαχικές πόλεις των Σπαρτιατών, όπως η Αρκαδία και η Ηλεία έχουν μεγαλύτερη απόσταση να διανύσουν ως την Αθήνα. Αξιοσημείωτο είναι ότι το χωρίο αυτό έχει αντιθέσεις, όπως προανέφερα, αλλά και σχήμα χιαστό, που συνδέει την περίοδο *«πρὸς μὲν γὰρ Πελοποννησίους...»* με τη φράση *«θαλάσσης ἐμπειρότατοί εἰσι»* και τη φράση *«πρὸς δὲ ἄνδρας οἱ γῆν τε ἐκάς ἔχουσι»* με τη λέξη *«ἀστυγείτονας»*⁵³².

Επιπροσθέτως, η φράση *«καὶ ναυσί και ἵπποις»* έχει ομοιότητα με τον λόγο του Σθενελαΐδα, αλλά και γενικότερα πάλι φαίνεται η αναλογία που υπάρχει στις δημηγορίες αυτές⁵³³. Συμπληρωματικά, η λέξη ὄχλος έχει τη σημασία του πληθυσμού, όμως εδώ δεν σημαίνει το σύνολο, αλλά το επιμέρους, επειδή ο Αρχίδαμος νωρίτερα είχε αναφερθεί ξεχωριστά στους ναύτες, στο ιππικό και στους οπλίτες. Βέβαια, υπογραμμίζεται ότι η Αττική είχε περισσότερο πληθυσμό από την Λακωνία, όπου μέσα στον πληθυσμό της τελευταίας υπολογίζεται και η Μεσσηνία, όμως δεν λογάριαζαν καθόλου τους δούλους και τους εἰλωτες *«καὶ ὄχλω ὅσος οὐκ ἐν ἄλλω ἐνί γε χωρίω Ἑλληνικῶ ἐστίν»*⁵³⁴.

Επιπλέον, αξίζει να σημειωθεί ότι οι Λακεδαιμόνιοι το 480 π.Χ είχαν στείλει στις Πλαταιές πέντε χιλιάδες οπλίτες (5.000) και τριάντα πέντε χιλιάδες εἰλωτες (35.000) πράγμα ασυνήθιστο για την Σπάρτη να στέλνει τόσες ενισχύσεις μακριά. Ακόμη, οι Αθηναίοι στην έναρξη του Πελοποννησιακού πολέμου είχαν είκοσι εννέα χιλιάδες οπλίτες (29.000) και ναύτες για τριακόσια πλοία (300). Ο πληθυσμός της Λακωνίας μαζί με την Μεσσηνία ήταν γύρω στους διακόσιους σαράντα οχτώ χιλιάδες (248.000) κατοίκους. Όμως, σύμφωνα με τον Αριστοτέλη, που είχε πει ότι ο στρατός

⁵³⁰ Taylor (2010) 29.

⁵³¹ Βλάχος (1992) 87.

⁵³² Γιαγκόπουλος (2005) 578.

⁵³³ Hornblower (2006) 315.

⁵³⁴ Gomme (1978) 246-247.

αποτελούνταν από τριάντα έναν χιλιάδες πεντακόσια άτομα (31.500) τότε ο πληθυσμός υπολογίζεται μεγαλύτερος, δηλαδή γύρω στους τριακόσιους χιλιάδες (300.000) με αναλογία 1/10 πολεμιστών και γενικού πληθυσμού, αντίστοιχα. Από την άλλη, οι Αθηναίοι με το ίδιο σκεπτικό ήταν γύρω στους τετρακόσιους χιλιάδες (400.000) με είκοσι εννέα χιλιάδες οπλίτες (29.000) και με πέντε χιλιάδες τετρακόσιους κωπηλάτες και μετοίκους⁵³⁵.

Στην συνέχεια του λόγου του ο Αρχίδαμος συμπληρώνει ότι εκτός από αυτά, έχουν συμμάχους που πληρώνουν φόρο «*ἔτι δὲ καὶ ζυμμάχους πολλοὺς φόρου ὑποτελεῖς ἔχουσι*»⁵³⁶. Πρωτά, λοιπόν, πώς μπορούν οι Σπαρτιάτες απερίσκεπτα να αναλάβουν τον πόλεμο και πού θα στηριχθούν για να τον κηρύξουν, ενώ είναι απροετοίμαστοι «*πῶς χρὴ πρὸς τούτους ῥαδίως πόλεμον ἄρασθαι καὶ τίνι πιστεύσαντας ἀπαρασκευάτους ἐπειθῆναι;*». Ὑστερα, επισημαίνει ότι στον στόλο υστερούν κατά πολύ συγκριτικά με τον στόλο των Αθηναίων και ότι θα χρειαστεί πολύς καιρός για να προετοιμαστούν και για να μπορέσουν να τους αντιμετωπίσουν «*πότερον ταῖς ναυσίν; ἀλλ' ἦσσοις ἐσμέν· εἰ δὲ μελετήσομεν καὶ ἀντιπαρασκευασόμεθα, χρόνος ἐνέσται*»⁵³⁷. Συμπληρώνει ότι και στον πλούτο υστερούν ακόμη περισσότερο, διότι δεν έχουν ούτε στο δημόσιο ταμείο, ούτε επιθυμούν να συνεισφέρουν απ' τις ιδιωτικές τους περιουσίες⁵³⁸ «*ἀλλὰ τοῖς χρήμασιν; ἀλλὰ πολλῶ πλεον ἔτι τούτου ἐλλείπομεν καὶ οὔτε ἐν κοινῶ ἔχομεν οὔτε ἐτοίμως ἐκ τῶν ἰδίων φέρομεν*»⁵³⁹. Οι Αθηναίοι, αντίθετα, είχαν χρήματα από τις εισφορές⁵⁴⁰. Επίσης, οι Αθηναίοι αν και δεν είχαν γεωργική παραγωγή, όπως σιτηρά, λόγω των εμπορικών τους συναλλαγών με τις άλλες νησιωτικές πόλεις, τα εισήγαγαν. Αφού είχαν χρήματα, μπορούσαν να αγοράσουν οτιδήποτε χρειάζονταν εύκολα από άλλες περιοχές⁵⁴¹.

Συνεχίζοντας στην § 81 ο βασιλιάς Αρχίδαμος λέει ότι μπορεί κάποιος να αναθαρρήσει με τη σκέψη «*τάχ' ἂν τις θαρσοίη*» ότι οι Σπαρτιάτες υπερτερούν σε οπλισμό και σε αριθμό ανδρών «*ὅτι τοῖς ὅπλοις αὐτῶν καὶ τῶ πλήθει ὑπερφέρομεν*»⁵⁴² και ότι λόγω αυτού, θα ήταν δυνατόν να λεηλατήσουν τη γη των Αθηναίων με συχνές επιδρομές «*ὥστε τὴν γῆν δηοῦν ἐπιφοιτῶντες*»⁵⁴³. Με άλλα λόγια, αν και το πεζικό

⁵³⁵ Βλάχος (1992) 87-88.

⁵³⁶ Romilly (2004)⁴ 124.

⁵³⁷ Morrison (2011) 274.

⁵³⁸ Κέιγκαν (2004) 110.

⁵³⁹ Γιαγκόπουλος (2005) 578-579.

⁵⁴⁰ Gomme (1978) 247.

⁵⁴¹ Γιαγκόπουλος (2005) 579-580.

⁵⁴² Gomme (1978) 247.

⁵⁴³ Taylor (2010) 29.

των Λακεδαιμονίων ήταν το καλύτερο όλων⁵⁴⁴ προβλέπει ότι ο πόλεμος θα είναι φοβερός και θα διαρκέσει πολύ⁵⁴⁵. Επομένως, οι Λακεδαιμόνιοι δεν θα μπορέσουν να ανταπεξέλθουν σε αυτές τις προκλήσεις⁵⁴⁶. Βέβαια, οι Σπαρτιάτες δεν θα πολεμούσαν μόνοι, καθώς είχαν τους Πελοποννησίους συμμάχους, εκτός του Άργους, την Βοιωτία και συμμάχους από περιοχές της Στερεάς Ελλάδας⁵⁴⁷.

Επιπλέον, ο Αρχίδαμος θυμίζει ότι η αυτοκρατορία των Αθηναίων απλώνεται σε πολλές περιοχές «*τοῖς δὲ ἄλλη γῆ ἐστὶ πολλὴ ἧς ἄρχουσι*», εννοώντας την Θράκη και την Ιωνία και έτσι, μπορούν να προμηθεύονται από την θάλασσα ό,τι χρειάζονται «*καὶ ἐκ θαλάσσης ὧν δέονται ἐπάζονται*», κυρίως από τον Πόντο⁵⁴⁸. Αλλη μια φορά, λοιπόν, είναι φανερό η αντίθεση μεταξύ ξηράς και θάλασσας, δηλαδή, Λακεδαιμονίων και Αθηναίων, αντίστοιχα⁵⁴⁹. Ακολούθως, υποθέτει ότι αν προσπαθήσουν οι Σπαρτιάτες να υποκινήσουν τους συμμάχους να αποστατήσουν «*εἰ δ' αὖ τοὺς ζυμμάχους ἀφιστάναι πειρασόμεθα*», τότε θα πρέπει να τους βοηθήσουν με στόλο, αφού οι περισσότεροι από αυτούς είναι νησιώτες «*δεήσει καὶ τούτοις ναυσὶ βοηθεῖν τὸ πλεον οὔσι νησιώταις*». Επομένως, θα ήταν ένα ακόμη πρόβλημα των Λακεδαιμονίων και μια καθυστέρηση στον πόλεμο με τους Αθηναίους⁵⁵⁰.

Ρωτά, λοιπόν, ο συνετός βασιλιάς της Σπάρτης τί είδους πόλεμο θα κάνουν εναντίον των Αθηναίων «*τίς οὖν ἔσται ἡμῶν ὁ πόλεμος;*». Επιπλέον, αποφαίνεται ότι αν δεν αποκτήσουν την υπεροχή στην θάλασσα ή δεν τους αφαιρέσουν τους πόρους με τους οποίους συντηρούν τον ναυτικό τους τότε περισσότερο «*εἰ μὴ γὰρ ἢ ναυσὶ κρατήσομεν ἢ τὰς προσόδους ἀφαιρήσομεν ἀφ' ὧν τὸ ναυτικὸν τρέφουσι*» θα βλάψουν την ίδια τους την πόλη παρά την Αθήνα «*βλαψόμεθα τὰ πλείω*». Η θέση του Αρχιδάμου θα αποδειχθεί στο μέλλον αληθής μιας που οι Λακεδαιμόνιοι το μόνο που θα μπορέσουν να κάνουν για πολλά έτη είναι επιθέσεις και λεηλασίες στην Αθήνα, αλλά και να γίνουν η αιτία να επαναστατήσουν μερικοί σύμμαχοι των Αθηναίων⁵⁵¹. Επιπροσθέτως, τονίζει ότι οι Σπαρτιάτες είναι απροετοίμαστοι για έναν τόσο σπουδαίο πόλεμο και ότι στο τέλος θα είναι αυτοί που θα υποστούν τις χειρότερες συνέπειες του πολέμου. Γι' αυτό, ο Αρχίδαμος λέει ότι για να πολεμήσουν επί ίσοις

---

⁵⁴⁴ Ξιφαράς (1900) 146.

⁵⁴⁵ Morrison (2011) 272.

⁵⁴⁶ Μιστριώτης (1902) 279.

⁵⁴⁷ Βλάχος (1992) 88.

⁵⁴⁸ Παππάς (1975) 160.

⁵⁴⁹ Hornblower (2006) 315-316.

⁵⁵⁰ Μιστριώτης (1902) 280.

⁵⁵¹ Βλάχος (1992) 88-89.

όροις πρέπει οι Σπαρτιάτες να έχουν ισχυρό στόλο και χρήματα κι αν δεν μπορέσουν να τα έχουν τότε με κάποιο τρόπο πρέπει να τα αφαιρέσουν από τους Αθηναίους για να τους δυσκολεύσουν το έργο, αφού η αθηναϊκή ηγεμονία είχε δημιουργηθεί λόγω αυτών των δύο. Ο Θουκυδίδης αναλύει διεξοδικά αυτές τις δύο λέξεις, στόλο και απόθεμα στην *Αρχαιολογία* του⁵⁵².

Οι Σπαρτιάτες, όμως, δεν είχαν μόνο μία πηγή εσόδων, αλλά η κυριότερη τους ήταν οι συμμαχικές πόλεις της Σπάρτης και μερικοί εύποροι Λακεδαιμόνιοι. Αυτό επιβεβαιώνεται από μια επιγραφή «*ML 67 Fornara 132*», όπου αναφέρονται χρηματικά ποσά που έδιναν οι σύμμαχοι στην Σπάρτη, όμως, δεν είναι γνωστό πότε ακριβώς χρονολογείται. Πιστεύεται από τους περισσότερους ότι χρονολογείται γύρω στο 427 π.Χ., όμως υπάρχει κι άλλη μια τεκμηριωμένη εκδοχή χρονολόγησης το 413 π.Χ. Επίσης, αποτμήματα της επιγραφής βρέθηκαν το 1989, που φέρουν μαζί τους καινούριες πληροφορίες. Αρχικά, λέγεται ότι τον καιρό που γράφτηκε υπήρχαν Χίοι εξόριστοι. Επίσης, αναφέρεται ότι μερικοί από τους κατοίκους της Αιγίνης κατέβαλαν χρηματικά ποσά. Ακόμη, ότι ένας με το όνομα «*ΜΟΛΟΚΡΟΣ*» έδωσε ένα τάλαντο για τις εισφορές. Βέβαια, τα ποσά που συγκεντρώνονταν ήταν λίγα και απ' αυτό φαίνεται ότι η Σπάρτη αντιμετώπιζε οικονομικά προβλήματα που δεν της επέτρεπαν να προχωρήσει άμεσα σε πόλεμο. Ο βασιλιάς Αρχίδαμος υπονοεί στην δημηγορία του, αργότερα, (82.1) ότι καλό θα ήταν να ζητήσουν χρηματική βοήθεια από τους Πέρσες. Οι Πέρσες, όμως, ως αντάλλαγμα θα ζητούσαν κάποιου είδους ανταπόδοση γι' αυτό και ειδικότερα, να απομακρύνουν οι Σπαρτιάτες τις δυνάμεις τους από την Μ. Ασία (8.46.3). Έτσι κι έγινε. Τέλος, κάτι ακόμη που σκέφτονταν να κάνουν οι Σπαρτιάτες ήταν να πάρουν χρήματα από τα ταμεία των ναών της Ελλάδας, όμως κάτι τέτοιο ήταν παράτολμο⁵⁵³.

Κατόπιν, ο βασιλιάς Αρχίδαμος εμμέσως ομολογεί ότι ούτε έντιμη ειρήνη θα μπορούσαν να κάνουν και για άλλους λόγους «*κάν τούτω οὐδὲ καταλύεσθαι ἔτι καλόν*», αλλά και επειδή θα είναι βέβαιο ότι εκείνοι ξεκίνησαν τον πόλεμο «*ἄλλως τε καὶ εἰ δόξομεν ἄρξαι μᾶλλον τῆς διαφορᾶς*»⁵⁵⁴. Ακόμη, υπογραμμίζει ότι οι Λακεδαιμόνιοι θα ταπεινωθούν από τους Αθηναίους, αν τους προτείνουν να σταματήσουν τις πολεμικές συγκρούσεις, κάτι που συνέβη το 421 π.Χ με την Νικίειο

---

⁵⁵² Γιαγκόπουλος (2005) 580.

⁵⁵³ Hornblower (2005) 275.

⁵⁵⁴ Βλάχος (1992) 89.

Ειρήνη⁵⁵⁵. Συμπληρωματικά, η πρόταση έχει ποικίλες σημασίες και υπονοεί άλλη μια αντίθεση ανάμεσα στους Σπαρτιάτες και τους Αθηναίους. Οι μεν ξεκινούν τις εχθροπραξίες και οι δε επιθυμούν να λυθεί το ζήτημα στο δικαστήριο⁵⁵⁶.

Τέλος, ο βασιλιάς συμβουλεύει ότι δεν πρέπει να ελπίζουν ότι ο πόλεμος θα τελειώσει γρήγορα *«μη γὰρ δὴ ἐκείνη γε τῇ ἐλπίδι ἐπαιρώμεθα ὡς ταχὺ παυσθήσεται ὁ πόλεμος»*, αν ληλατήσουν την χώρα τους *«ἦν τὴν γῆν αὐτῶν τέμωμεν*. Αντίθετα, εκφράζει τον φόβο του ότι θα κληροδοτήσουν τον πόλεμο στα παιδιά τους *«δέδοικα δὲ μᾶλλον μὴ καὶ τοῖς παισὶν αὐτὸν ὑπολίπωμεν»*⁵⁵⁷, γιατί είναι λογικό οι Αθηναίοι από υπερηφάνεια *«οὕτως εἰκὸς Ἀθηναίους φρονήματι»* να μην υποταχτούν για χάρη της γης τους και να μην πανικοβληθούν εξαιτίας του πολέμου σαν να είναι άπειροι *«μήτε τῇ γῆ δουλεῦσαι μήτε ὥσπερ ἀπείρους καταπλαγῆναι τῷ πολέμῳ»*⁵⁵⁸. Με αυτά του τα λόγια ο Σπαρτιάτης βασιλιάς είναι φανερό ότι θαυμάζει τους Αθηναίους για τις ικανότητές τους και δεν διστάζει να το πει, παρόλο που όλοι γνώριζαν ότι είχε φιλικούς δεσμούς με τον Περικλή⁵⁵⁹. Ωστόσο, στην 11^η § του δευτέρου βιβλίου ο Αρχίδαμος έχει πιο σκληρή στάση απέναντι στους Αθηναίους, όταν μιλά προς τους Σπαρτιάτες στρατιώτες, αν και δεν μπορεί να συγκριθεί ο ένας λόγος με τον άλλο, καθώς επιτελούν διαφορετικούς σκοπούς⁵⁶⁰.

Έπειτα, στην § 82 ο Σπαρτιάτης βασιλιάς επισημαίνει ότι με όλα όσα προείπε δεν είχε σκοπό να προκαλέσει την αδιαφορία των Σπαρτιατών και να αφήνουν τους συμμάχους τους να βλάπτονται χωρίς να καταγγέλουν τις επιβουλές των Αθηναίων *«Οὐ μὴν οὐδὲ ἀναισθήτως αὐτοὺς κελεύω τούς τε ζυμμάχους ἡμῶν ἔαν βλάπτειν καὶ ἐπιβουλεύοντας μὴ καταφωρᾶν»*. Ξεκαθαρίζει ότι τους ζητά να μην κηρύξουν ακόμη πόλεμο, αλλά να στέλνουν πρέσβεις και να διαμαρτύρονται, όμως να μη λένε φανερά ούτε ότι θα κάνουν πόλεμο, ούτε ότι θα ανεχθούν αυτή την κατάσταση *«ἀλλὰ ὄπλα μὲν μήπω κινεῖν, πέμπειν δὲ καὶ αἰτιᾶσθαι μήτε πόλεμον ἄγαν δηλοῦντας μήθ' ὡς ἐπιτρέψομεν»*. Αυτό δείχνει την στάση του Αρχιδάμου, ο οποίος ζητούσε αναβολή και την επιθυμία του να λυθεί το ζήτημα με την διαδικασία της διαιτησίας⁵⁶¹. Παράλληλα, υπογραμμίζει την αναγκαιότητα της προετοιμασίας τους

⁵⁵⁵ Γιαγκόπουλος (2005) 580-581.

⁵⁵⁶ Hornblower (2006) 316.

⁵⁵⁷ Cawkwell (2001) 45.

⁵⁵⁸ Taylor (2010) 30.

⁵⁵⁹ Βλάχος (1992) 89.

⁵⁶⁰ Hornblower (2005) 272.

⁵⁶¹ Hornblower (2006) 317.

εξασφαλίζοντας συμμάχους, Έλληνες ή βαρβάρους⁵⁶² «*κάν τούτω και τὰ ἡμέτερ' αὐτῶν ἐξαρτέσθαι ζυμμάχων τε προσαγωγῇ και Ἑλλήνων και βαρβάρων*»⁵⁶³, που θα μπορούν να τους βοηθήσουν και με ναυτικό⁵⁶⁴ και με χρήματα «*εἴ ποθέν τινα ἢ ναυτικοῦ ἢ χρημάτων δύναμιν προσληψόμεθα*»⁵⁶⁵. Ειδικότερα, άλλη μια φορά είναι έκδηλη η αντίθεση στόλου - χρημάτων και οι βάρβαροι ήταν οι μόνοι που μπορούσαν να τα προσφέρουν και τα δύο στην Σπάρτη ως βοήθεια για να ξεκινήσουν τον πόλεμο εναντίον των Αθηναίων. Διαφορετικά, ήταν σίγουρη πανωλεθρία για τους Σπαρτιάτες. Γι' αυτό, ο Αρχίδαμος είναι μετρημένος στα λόγια του, επειδή ενδόμυχα του πίστευε ότι δεν είχαν οι Λακεδαιμόνιοι πολλές ελπίδες να νικήσουν, αν πρώτα δεν είχαν προετοιμαστεί καταλλήλως⁵⁶⁶. Επίσης, με τον χαρακτηρισμό «*βάρβαροι*» θα μπορούσαν να είναι οι Θράκες ως λαός του Βορρά και οι Πέρσες, όμως ο βασιλιάς κατά πάσα πιθανότητα, εδώ, εννοεί τους Πέρσες⁵⁶⁷, τους οποίους σκόπιμα δεν κατονομάζει ευθέως⁵⁶⁸, οι οποίοι είχαν ενισχύσει οικονομικά την Σπάρτη με τα «*πλούτη των Οδρυσών της Θράκης*» (B. 97)⁵⁶⁹. Επίσης, λέει ότι κανείς δεν μπορεί να τους κατηγορήσει αν επιδιώξουν συμμαχίες όχι με μόνο με Έλληνες, αλλά και με βαρβάρους, επειδή θα είναι θύματα μιας επιβουλής των Αθηναίων και το έκαναν αυτό για να σωθούν «*(ἀνεπίφθονον δέ, ὅσοι ὥσπερ και ἡμεῖς ὑπ' Ἀθηναίων ἐπιβουλευόμεθα, μὴ Ἑλληνας μόνον, ἀλλὰ και βαρβάρους προσλαβόντας διασωθῆναι)*». Ακόμη, συμβουλεύει ότι θα πρέπει να επιστρατεύσουν και τους εσωτερικούς τους πόρους «*και τὰ αὐτῶν ἅμα ἐκποριζόμεθα*»⁵⁷⁰.

Με την λέξη «*ἀνεπίφθονον*» πρέπει να σημειωθεί ότι λιγότερο από πενήντα έτη, ύστερα από την μεγάλη εισβολή και την Αθήνα σε ρόλο προστάτη των Ελλήνων στην Μικρά Ασία, οι Πελοποννήσιοι εξακολουθούσαν να αισθάνονται κάποια απροθυμία στο να αναζητήσουν την βοήθεια της Περσίας και οι εχθροί ήταν πάντα έτοιμοι να αγανακτούν χωρίς αιτία πολλές φορές⁵⁷¹. Ωστόσο, ο Αρχίδαμος απαντά στους Κορινθίους περί δολοπλοκιών, που οι Κορίνθιοι δεν είχαν καν αναφέρει στον

---

⁵⁶² Romilly (2003)² 76.

⁵⁶³ Munson (2012) 256.

⁵⁶⁴ Κέιγκαν (2004) 88.

⁵⁶⁵ Μιστριώτης (1902) 281-282.

⁵⁶⁶ Γιαγκόπουλος (2005) 581-582.

⁵⁶⁷ Βλάχος (1992) 89.

⁵⁶⁸ Shanske (2007) 148.

⁵⁶⁹ Hornblower (2006) 317.

⁵⁷⁰ Wiesehöfer (2011) 683.

⁵⁷¹ Gomme (1978) 248.

λόγο τους, νωρίτερα⁵⁷². Ίσως ο Αρχίδαμος για να δικαιολογήσει την στάση των Λακεδαιμονίων ότι θα βρουν βαρβάρους συμμάχους και όχι Έλληνες βρίσκει ως αιτία τις μηχανορραφίες των Αθηναίων και ότι αν δεν τους σταματήσουν με κάθε μέσο τότε θα επεκτείνουν περισσότερο την ήδη μεγάλη τους αυτοκρατορία. Επομένως, δεν θεωρεί ότι είναι κατακριτέο να συνάψει συμφωνία με τον Πέρση βασιλιά και να του ανταποδώσει την βοήθειά του, όπως εκείνος θέλει. Πράγματι, το 411 π.Χ. οι Σπαρτιάτες υπέγραψαν την συνθήκη της Μιλήτου με τον Αρταξέρξη⁵⁷³.

Έπειτα, ο συνετός βασιλιάς υπογραμμίζει ότι, αν οι Αθηναίοι συμμορφωθούν με τα όσα θα τους πουν οι πρέσβεις τους τόσο το καλύτερο *«καὶ ἦν μὲν ἑσακούωσί τι πρεσβευομένων ἡμῶν, ταῦτα ἄριστα»*. Αν όχι, τότε μετά από δύο ή τρία χρόνια λέει ότι θα είναι καλύτερα προετοιμασμένοι⁵⁷⁴ για να τους επιτεθούν, αν τελικά το αποφασίσουν *«ἦν δὲ μή, διελθόντων ἐτῶν δύο καὶ τριῶν⁵⁷⁵ ἄμεινον ἤδη, ἦν δοκῆ, πεφραγμένοι ἴμεν ἐπ' αὐτούς»⁵⁷⁶*. Πολύ τολμηρό εκ μέρους του Αρχιδάμου να το πει αυτό στην Απέλλα μπροστά σε όλους τους Σπαρτιάτες, που ήδη έχουν εκφράσει την επιθυμία τους για πόλεμο⁵⁷⁷. Με την λέξη *«ἄριστα»* φανερώνει ακριβώς αυτό. Επιθυμεί να υπάρχει ειρήνη, αλλά όχι με οποιαδήποτε προϋπόθεση⁵⁷⁸. Από την άλλη θεωρούσε δεδομένο ότι ο πόλεμος θα συνέβαινε στο παρόν ή στο μέλλον, αν οι Αθηναίοι δεν υποχωρούσαν στις απαιτήσεις των Λακεδαιμονίων. Σημειωτέον, η περίοδος: *«ἦν μὲν ἑσακούωσί τι πρεσβευομένων ἡμῶν, ταῦτα ἄριστα· ἦν δὲ μή, διελθόντων ἐτῶν δύο καὶ τριῶν ἄμεινον ἤδη, ἦν δοκῆ, πεφραγμένοι ἴμεν ἐπ' αὐτούς»* είναι ένας υποθετικός αντιθετικός συλλογισμός, που στην συνέχεια του λόγου του θα φανεί χρήσιμος για να καταλήξει σε ορισμένα συμπεράσματα και συνάμα, να διαπιστώσει τα πλεονεκτήματα και τα μειονεκτήματα κάθε επιλογής⁵⁷⁹.

Ακολουθως, ο Αρχίδαμος αναφέρει ότι μπορεί, όταν οι Αθηναίοι δουν την προετοιμασία *«καὶ ἴσως ὀρῶντες ἡμῶν ἤδη τὴν τε παρασκευὴν»* και τα λόγια τους να έχουν την ίδια βαρύτητα *«καὶ τοὺς λόγους αὐτῆ ὁμοῖα ὑποσημαίνοντας μᾶλλον ἂν εἴκοιεν»*, θα υποχωρήσουν πιο εύκολα, αν η γη τους είναι απείραχτη *«καὶ γῆν ἔτι ἄτμητον ἔχοντες»*. Ακόμη, σημειώνει ότι οι Αθηναίοι θα πρέπει να αποφασίσουν, ενώ

⁵⁷² Hornblower (2006) 318.

⁵⁷³ Βλάχος (1992) 89-90.

⁵⁷⁴ Croix (2005) 227.

⁵⁷⁵ Κέιγκαν (2004) 88-89.

⁵⁷⁶ Cawkwell (2001) 35.

⁵⁷⁷ Βλάχος (1992) 90.

⁵⁷⁸ Μιστριώτης (1902) 282.

⁵⁷⁹ Γιαγκόπουλος (2005) 582-583.

θα απολαμβάνουν αγαθά που θα έχουν ακόμη και δεν θα έχουν καταστραφεί «*και περί παρόντων αγαθῶν καὶ οὐπω ἐφθαρμένων βουλευόμενοι*». Επίσης, τονίζει ότι δεν πρέπει οι Λακεδαιμόνιοι να θεωρούν την γη των Αθηναίων σαν κάτι άλλο παρά σαν ενέχυρο που κρατούν, το οποίο είναι τόσο πολύτιμο όσο είναι καλύτερα καλλιεργημένο⁵⁸⁰ «*μη γὰρ ἄλλο τι νομίσητε τὴν γῆν αὐτῶν ἢ ὄμηρον ἔχειν καὶ οὐχ ἦσσαν ὄσω ἄμεινον ἐξείργασται*»⁵⁸¹. Επιπλέον, συμβουλεύει ότι τη γη αυτή πρέπει να την προφυλάξουν όσο το δυνατόν περισσότερο και να αποφύγουν να τους σπρώξουν στην απελπισία⁵⁸² με την καταστροφή της, διότι θα τους βρουν πιο σκληρούς στις διαπραγματεύσεις «*ἤς φείδεσθαι χρὴ ὡς ἐπὶ πλείστον, καὶ μὴ ἐς ἀπόνοιαν καταστήσαντας αὐτοὺς ἀληπτοτέρους ἔχειν*»⁵⁸³. Αξιοσημείωτο είναι ότι το χωρίο Α. 82. 4 έχει αρκετές ομοιότητες με την κωμωδία «*Αχαρνείς*» του Αριστοφάνη στίχοι 326-326, όπου γίνεται λόγος για τις αντιδράσεις του κοινού, όταν εισέβαλαν οι Σπαρτιάτες στην Αθήνα με την εξιστόρηση των γεγονότων τον πρώτο χρόνο του πολέμου από τον Θουκυδίδη και ως προς το στοιχείο της «*χώρας ως ομήρου*», αλλά και με την εκτίμηση ότι ο Αρχίδαμος θα μεταβάλλει την άποψη των Αχαρνέων (Β. 20.4), το οποίο γίνεται με τον χορό στον αγώνα του Αριστοφάνη⁵⁸⁴.

Στην συνέχεια, ο Αρχίδαμος κινδυνολογεί λέγοντας ότι, αν ενδώσουν στην πίεση των συμμάχων τους και καταστρέψουν την Αττική πριν να είναι έτοιμοι για πόλεμο «*εἰ γὰρ ἀπαράσκευοι τοῖς τῶν ζυμμάχων ἐγκλήμασιν ἐπειχθέντες τεμοῦμεν αὐτήν*» θα πρέπει να προσέξουν, μήπως οδηγήσουν την Πελοπόννησο σε μεγαλύτερη ταπείνωση και συμφορά «*ὄρατε ὅπως μὴ αἴσχιον καὶ ἀπορώτερον τῇ Πελοποννήσῳ πράζομεν*»⁵⁸⁵. Για ακόμη μια φορά, από τα λόγια του Αρχιδάμου καταλαβαίνουμε ότι είναι σώφρων, πεπειραμένος και έχει την ικανότητα να αντιλαμβάνεται τη ροή των εξελίξεων και να σχηματίζει αντίληψη για το πώς θα είναι τα πράγματα στο μέλλον. Έτσι, εκφράζει διαφορετική άποψη από το σύνολο των Σπαρτιατῶν, οι οποίοι πίστευαν ότι, αν λεηλατούσαν τα μέρη γύρω από την Αττική, οι Αθηναίοι θα υπέκυπταν, επειδή δεν θα είχαν τα απαραίτητα αγαθά για να ζήσουν. Πράγμα που δεν ίσχυε. Ο Αρχίδαμος, όμως, θεωρούσε ότι με το να διατηρήσουν άθικτη την ύπαιθρο της Αττικής θα είχαν πλεονέκτημα σε σχέση με τους Αθηναίους. Διαφορετικά, αν η

---

⁵⁸⁰ Κέιγκαν (2004) 119.

⁵⁸¹ Croix (2005) 326.

⁵⁸² Taylor (2010) 30.

⁵⁸³ Ξιφαράς (1900) 148.

⁵⁸⁴ Rusten (2011) 574.

⁵⁸⁵ Taylor (2010) 30.

γη καταστρεφόταν, οι Αθηναίοι θα μάχονταν απελπισμένοι και θυμωμένοι για αυτή την ενέργεια των Λακεδαιμονίων.

Γι' αυτό τον λόγο, στην πρώτη τους επίθεση οι Λακεδαιμόνιοι δεν λεηλάτησαν την εξοχή, αν και στο χωρίο Α. 81.6 ο Αρχίδαμος είχε πει ότι οι Αθηναίοι σαν αλαζόνες δεν θα ενέδιδαν στον εχθρό κι ας έχαναν την περιουσία τους, όμως είχε αφήσει μια υπόνοια για το ότι θα υπέκυπταν, αν καταστρεφόταν η ύπαιθρός τους. Παράλληλα, ο Αρχίδαμος δεν ήθελε να πράξει κάτι τέτοιο γιατί φοβόταν, μήπως οι Αθηναίοι τους εκδικηθούν. Η καταστροφή των φυτών και το κόψιμο των δέντρων στην Αττική ύπαιθρο δεν έφερε κανένα αναμενόμενο αποτέλεσμα, όταν, αργότερα, οι επιθέσεις του αθηναϊκού ναυτικού στις παραθαλάσσιες περιοχές της Πελοποννήσου και κυρίως στην Σφακτηρία είχαν ως αποτέλεσμα να υποδουλώσουν τους Λακεδαιμονίους, που υποχρεώθηκαν να συνθηκολογήσουν με τους Αθηναίους το 421 π.Χ με την Ειρήνη του Νικία⁵⁸⁶.

Τέλος, επισημαίνει ότι οι ιδιώτες ή οι πολιτείες που έχουν παράπονα μπορούν πάντα να βρουν λύση *«ἐγκλήματα μὲν γὰρ καὶ πόλεων καὶ ἰδιωτῶν οἷόν τε καταλῦσαι»*. Όμως, λέει ότι για τα συμφέροντα μερικών, αν αναλάβουν όλοι μαζί έναν πόλεμο που κανείς δεν μπορεί να προβλέψει την έκβασή του, δεν θα είναι εύκολο να τον τερματίσουν με έντιμο τρόπο *«πόλεμον δὲ ζῦμπαντας ἀραμένους ἔνεκα τῶν ἰδίων, ὃν οὐχ ὑπάρχει εἰδέναι καθ' ὅτι χωρήσει, οὐ ῥάδιον εὐπρεπῶς θέσθαι»*. Ειδικότερα, σε αυτό το χωρίο, όπως και σε άλλα χωρία μέσα στο έργο του, χρησιμοποιεί λεξιλόγιο που να ταιριάζει σε χώρες και σε ιδιώτες και πολλές φορές συγγέει αυτούς τους δύο όρους για να εκφράσει ηθικές αξίες για κάθε πολιτεία⁵⁸⁷. Επιπροσθέτως, με τη φράση *«ἔνεκα τῶν ἰδίων»* ο Αρχίδαμος εννοεί τους Κορινθίους και τους Μεγαρείς, ιδίως όσους ασχολούνταν με το εμπόριο⁵⁸⁸ και οι Αθηναίοι είχαν διαπράξει αδικίες εις βάρος τους⁵⁸⁹, όπως και τους Ποτειδαίτες⁵⁹⁰. Οι Κερκυραίοι είχαν εξασφαλίσει ευνοϊκή στάση από τους Αθηναίους και παρόλου που οι Μεγαρίτες είχαν αποκλειστεί από την αθηναϊκή αγορά μπορούσαν να αγοράζουν τα αγαθά τους από την Κόρινθο και από άλλες συμμαχικές πόλεις των Πελοποννησίων⁵⁹¹. Ωστόσο, οι επιδιώξεις του Αρχιδάμου δεν έβρισκαν συμφώνους ούτε τους Κορινθίους, ούτε το πλήθος των Σπαρτιατών, που ζητούσαν άμεσα πόλεμο. Υποστήριζαν ότι για να απελευθερωθεί η

⁵⁸⁶ Γιαγκόπουλος (2005) 583-584.

⁵⁸⁷ Hornblower (2006) 318.

⁵⁸⁸ Gomme (1978) 248.

⁵⁸⁹ Μιστριώτης (1902) 284.

⁵⁹⁰ Croix (2005) 101.

⁵⁹¹ Γιαγκόπουλος (2005) 584.

Ποτεΐδαια, έπρεπε να δράσουν άμεσα. Πιο συγκεκριμένα, οι Κορίνθιοι δεν ήθελαν μόνο να λύσουν τις διαφορές τους με τους Αθηναίους, αλλά σκόπευαν να αποκτήσουν την ανεξαρτησία τους για να καταστρέψουν την Κέρκυρα και όχι μόνο να ανταποδώσουν τις αδικίες που τους έκαναν οι Αθηναίοι, αλλά και να καταλύσουν την ηγεμονία αυτών. Στην κατάλυση της ηγεμονίας των Αθηναίων σίγουρα ήταν σύμφωνοι οι περισσότεροι από τους Λακεδαιμονίους, αφού τα γεγονότα των τελευταίων πενήντα ετών είναι η απόδειξη ότι οι Σπαρτιάτες και οι Κορίνθιοι πίστευαν ότι κινδύνευαν από την επέκταση της αθηναϊκής ηγεμονίας⁵⁹².

Στην § 83 ο Αρχίδαμος συνεχίζει με τον ίδιο τόνο να μιλάει προς το ακροατήριό του και σημειώνει ότι κανένας δεν πρέπει να νομίζει ότι είναι ανανδρία τόσες πολιτείες να μην επιτίθενται αμέσως εναντίον μιας πολιτείας «*Και άνανδρία μηδενί πολλούς μιᾶ πόλει μῆ ταχὺ έπελθεῖν δοκείτω εἶναι*»⁵⁹³. Στην συνέχεια, συμπληρώνει ότι και οι Αθηναίοι έχουν πολλούς συμμάχους που πληρώνουν φόρο «*είσι γάρ και εκείνοις οὐκ έλάσσους χρήματα φέροντες ζύμμαχοι*» και έτσι, άλλη μια φορά θυμίζει ότι, αν και οι Σπαρτιάτες ήταν δεινοί πολεμιστές, τα χρηματικά αποθέματα της Σπάρτης δεν ήταν αρκετά για να έχει τον απόλυτο έλεγχο της Ελλάδας και να ανταποκριθεί στις επιθετικές ενέργειες των Περσών⁵⁹⁴.

Επιπλέον, επισημαίνει ότι ο πόλεμος γίνεται λιγότερο με όπλα και περισσότερο με χρήματα «*εἴστιν ο πόλεμος οὐχ ὄπλων τὸ πλέον άλλα δαπάνης*», τα οποία πρέπει να ξοδεύει κανείς για να είναι πιο αποτελεσματική η πολεμική προσπάθεια «*δι' ἣν τὰ ὄπλα ὠφελεί*», κυρίως όταν μια ηπειρωτική δύναμη αγωνίζεται εναντίον μιας ναυτικής «*άλλως τε και ήπειρώταις πρὸς θαλασσίους*»⁵⁹⁵. Άλλη μια φορά που γίνεται αναφορά στα χρήματα και στο στόλο μέσα στο θουκυδίδειο έργο⁵⁹⁶ και τον σημαντικό τους ρόλο, ώστε να γίνει ο πόλεμος⁵⁹⁷. Επιπροσθέτως, το ρητό «*και εἴστιν ο πόλεμος οὐχ ὄπλων τὸ πλέον άλλα δαπάνης*» ανήκει στα «*ές άεί*» και απαντάται συχνά στον Θουκυδίδη⁵⁹⁸, ο οποίος πάντα ήθελε να γνωρίζει τις οικονομικές παραμέτρους και πώς αυτές επηρεάζουν τα ιστορικά γεγονότα⁵⁹⁹. Με αυτό θέλει να αποσαφηνίσει ότι ο πόλεμος θα διαρκέσει πολύ και δεν θα είναι αρκετό

---

⁵⁹² Κέιγκαν (2004) 89.

⁵⁹³ Connor (1985)² 40.

⁵⁹⁴ Μιστριώτης (1902) 285.

⁵⁹⁵ Morrison (2011) 275.

⁵⁹⁶ Γιαγκόπουλος (2005) 584.

⁵⁹⁷ Πόθου (2006) 69.

⁵⁹⁸ Βλάχος (1992) 90.

⁵⁹⁹ Πόθου (2006) 162.

το να πολεμούν μόνο, αλλά θα φανεί ποιός είναι πιο ισχυρός από τα χρηματικά ποσά που έχει να διαθέσει για τα πολεμικά, που θα τον βοηθήσουν τελικά να βγει νικητής. Επομένως, μιλάμε και για οικονομικό πόλεμο μεταξύ Αθήνας και Σπάρτης⁶⁰⁰.

Γι' αυτό, ο Αρχίδαμος προτείνει πριν από όλα να βρουν τα αναγκαία χρήματα και να μην παρασυρθούν οι Λακεδαιμόνιοι πρόωρα από τους λόγους των συμμάχων τους *«πορισώμεθα οὖν πρῶτον αὐτήν, καὶ μὴ τοῖς τῶν ζυμμάχων λόγοις πρότερον ἐπαιρώμεθα»*. Επίσης, λέει ότι, επειδή οι Λακεδαιμόνιοι θα έχουν την μεγαλύτερη ευθύνη για τα όσα καλά ή κακά θα συμβούν *«οἴπερ δὲ καὶ τῶν ἀποβαινόντων τὸ πλεον ἐπ' ἀμφοτέρα τῆς αἰτίας ἔξομεν»*, πρέπει οι ίδιοι να προβλέψουν με ηρεμία γι' αυτά *«οὔτοι καὶ καθ' ἡσυχίαν τι αὐτῶν προῖδωμεν»*. Είναι φανερό, λοιπόν, ότι ο Αρχίδαμος από το σημείο Α. 83.4 και στην επόμενη παράγραφο Α. 84 αντιτάσσεται στους Κορινθίους και αντιπροτείνει την δική του επιχειρηματολογία στην Απέλλα για να ηρεμήσει τους Σπαρτιάτες που σίγουρα θα είχαν θυμώσει με τον καυστικό λόγο των Κορινθίων, οι οποίοι τους είχαν κατηγορήσει κι όχι τόσο με όσα ειπώθηκαν από τους Αθηναίους πρέσβεις, αν και υπερασπίστηκαν τον εαυτό τους φανερά επηρμέντοι.

Στην § 84 ο γηραιός βασιλιάς γνώριζε καλά ότι οι Λακεδαιμόνιοι δεν ήθελαν σε καμία περίπτωση κάποιος να τους διαβάλλει και σε αυτό αντιδρούσαν. Έτσι, ο Αρχίδαμος προσπαθεί να ανατρέψει τα λεγόμενα των Κορινθίων συμμάχων με τα παρακάτω επιχειρήματα⁶⁰¹. Πρώτον, αναφερόμενος στην κατηγορία των Κορινθίων για βραδύτητα και αναβλυτικότητα από την μεριά των Λακεδαιμονίων, έχει να δηλώσει ότι αυτό δεν πρέπει να τους προκαλεί ντροπή *«καὶ τὸ βραδὺ καὶ μέλλον, ὃ μέμφονται μάλιστα ἡμῶν, μὴ αἰσχύνεσθε»*, διότι, αν οι Λακεδαιμόνιοι βιαστούν να αρχίσουν τον πόλεμο, θα αργήσουν πολύ να τον τελειώσουν, αφού θα είναι απροετοίμαστοι *«σπεύδοντές τε γὰρ σχολαίτερον ἂν παύσαισθε διὰ τὸ ἀπαράσκευοι ἐγχειρεῖν»*. Επιπλέον, ζητά να αναλογιστούν ότι χάρη σε αυτή την βραδύτητα κατοικούν πάντα σε μια ελεύθερη και φημισμένη πολιτεία *«καὶ ἅμα ἔλευθέραν καὶ εὐδοξοτάτην πόλιν διὰ παντὸς νεμόμεθα»*.

Αξιοσημείωτο είναι ότι σε αυτό το χωρίο ο Αρχίδαμος για να αναιρέσει την κατηγορία των Κορινθίων (Α. 69.4, Α. 70.4, Α. 71.4) αναφέρει τις ίδιες λέξεις που είχαν πει και οι Κορίνθιοι στην δημηγορία τους, νωρίτερα⁶⁰². Ο βασιλιάς γνωρίζει πολύ καλά ποιά είναι τα μειονεκτήματα των Λακεδαιμονίων *«τὸ βραδὺ καὶ*

⁶⁰⁰ Ξιφαράς (1900) 150.

⁶⁰¹ Βλάχος (1992) 90-91.

⁶⁰² Γιαγκόπουλος (2005) 584-585.

μέλλον»⁶⁰³, όμως ο ίδιος προσπαθεί να υποστηρίξει τους Λακεδαιμονίους ως συνετός βασιλιάς και εγκωμιάζει τη «σωφροσύνη» και μεριμνά για την «ἀμαθία»⁶⁰⁴. Όσο για την λέξη «μέλλον» είναι μια σημαντική λέξη, όπως και η «σωφροσύνη» που διατρέχει τις δημηγορίες των Κορινθίων και του Αρχιδάμου. Επιπροσθέτως, θα αναφέρει πολλές φορές στον λόγο του αυτή τη λέξη «μέλλον» ο Σθενελαΐδας⁶⁰⁵.

Επιπλέον, η λέξη «ἐλευθέραν» αναφέρεται στην ελευθερία της Σπάρτης⁶⁰⁶, όπως κι ο Περικλής στο λόγο του με την ίδια λέξη εννοεί την ελεύθερη πόλη των Αθηναίων. Αναφορικά με την λέξη «εὐδοξοτάτην» απαντάται μία φορά σε όλο το έργο του Θουκυδίδη. Βρίσκεται στον υπερθετικό βαθμό, όπως και στον Ηρόδοτο (7. 99.3), ενώ για το επίθετο «εὐδοξος» γνωρίζουμε ότι είναι πιο ποιητική λέξη και απαντάται στον Πίνδαρο περισσότερες από μία φορές και καμία στον Δημοσθένη. Επίσης, ο σχολιαστής σημειώνει ότι θα μπορούσε η λέξη αυτή να είναι «ἐνδοξοτάτην», επειδή ήταν πιο συνήθης και συνώνυμη της λέξης «εὐδοξοτάτην», η οποία θα ταίριαζε απόλυτα στο νόημα⁶⁰⁷.

Ακολουθως, ο Αρχίδαμος εγκωμιάζει τον σπαρτιατικό βίο και την εκπαίδευση⁶⁰⁸ λέγοντας ότι αυτό είναι σωφροσύνη, ύστερα από διαλογισμό «καὶ δύναται μάλιστα σωφροσύνη ἔμφρων τοῦτ' εἶναι»⁶⁰⁹, γιατί μόνο οι Σπαρτιάτες χάρη σε αυτή δεν γίνονται αλαζόνες με τις επιτυχίες τους ούτε απελπίζονται με τις αποτυχίες τους «μόνοι γὰρ δι' αὐτὸ εὐπραγίας τε οὐκ ἐξυβρίζομεν καὶ ζυμφοραῖς ἦσσαν ἐτέρων εἴκομεν»⁶¹⁰. Ακόμη, υπογραμμίζει ότι, αν μερικοί προσπαθήσουν με επαίνους να τους εξωθήσουν παρά τη θέλησή τους σ' επικίνδυνες περιπέτειες, δεν παρασύρονται από τα ευχάριστα λόγια τους «τῶν τε ζῶν ἐπαίνῳ ἐξοτρυνόντων ἡμᾶς ἐπὶ τὰ δεινὰ παρὰ τὸ δοκοῦν ἡμῖν οὐκ ἐπαιρόμεθα ἠδονῆ» κι αν θέλουν άλλοι να τους ερεθίσουν κατηγορώντας τους δεν οργίζονται και δεν αλλάζουν γνώμη «καὶ ἦν τις ἄρα ζῶν κατηγορία παροξύνῃ, οὐδὲν δὴ μᾶλλον ἀχθεσθέντες ἀνεπίσθημεν»⁶¹¹.

Ο Αρχίδαμος με το ρήμα «ἐπαιρόμεθα» αναφέρεται στην ύβρη και με την προηγούμενη φράση «σωφροσύνη ἔμφρων» αποδεικνύει ότι οι Λακεδαιμόνιοι ήταν συνετοί άνδρες και ύβρις εδώ θεωρείται μια επιπόλαιη πράξη, ύστερα από ένα μεγάλο

⁶⁰³ Hornblower (2006) 318.

⁶⁰⁴ Gomme (1978) 248.

⁶⁰⁵ Hornblower (2006) 318.

⁶⁰⁶ Μιστριώτης (1902) 285.

⁶⁰⁷ Hornblower (2006) 318-319.

⁶⁰⁸ Hornblower (2003) 236.

⁶⁰⁹ Romilly (2004)⁴ 242.

⁶¹⁰ Romilly (2003)² 112.

⁶¹¹ Gomme (1978) 248.

κατόρθωμα. Τόσο η ύβρις όσο και η νέμεσις δεν είναι οι ίδιες έννοιες με αυτές των ομηρικών επών, αλλά είναι όροι με βάση τον άνθρωπο και την λογική του. Άρα, νέμεσις θεωρείται πλέον ότι είναι οι επιπτώσεις μιας λαθεμένης ανθρώπινης κρίσης και σε καμία περίπτωση δεν σχετίζεται με την θεία δίκη⁶¹².

Με αυτά τα λόγια, είναι ολοφάνερο ότι ο Αρχίδαμος εναντιώνεται στα λεγόμενα των Κορινθίων⁶¹³ περί απόγνωσης με το να θυμίζει εμμέσως όσα έγιναν στη Σφακτηρία. Επίσης, θεωρεί ότι η βραδύτητα και η αναβλητικότητα είναι δείγμα σωφροσύνης. Επιπλέον, χρησιμοποιεί το επίθετο «μόνοι» για να δώσει έμφαση στο λόγο του, όπως είχαν νωρίτερα (Α. 69.4) οι Κορίνθιοι αναφέρει δύο φορές στη δημηγορία τους. Συμπληρωματικά, ο Αρχίδαμος τονίζει ότι τα συναισθήματα είτε είναι θετικά είτε είναι αρνητικά δεν είναι ποτέ καλός σύμβουλος στις πράξεις των ανθρώπων⁶¹⁴. Επιπροσθέτως, για το θέμα αυτό «μόνοι γὰρ δι' αὐτὸ εὐπραγίαις τε οὐκ ἐξυβρίζομεν καὶ ζυμφοραῖς ἤσσον ἐτέρων εἴκομεν» ξαναγίνεται λόγος στο χωρίο Δ. 17.4-18.4, όμως στο Δ. 55 λέγεται ότι δεν θα υπάρξει κάποιου είδους προαίσθηση⁶¹⁵.

Ἐπειτα, ο γηραιός βασιλιάς, όπως και ο Διόδωτος στον δικό του λόγο, συμφωνούν στο να προσφέρουν βοήθεια με κάθε τρόπο στην πολιτεία τους και δεν εξαίρουν μόνο την «εὐβουλία», αλλά και ο τεκμηριωμένος τους λόγος αποτελεί ένα χαρακτηριστικό της δείγμα⁶¹⁶. Επίσης, θα έλεγε κανείς ότι ο Αρχίδαμος ως ένας συνετός και εύστροφος βασιλιάς, ίσως, συνειδητά να μην τόλμησε να χτίσει έναν μεγάλο λόγο με συνυποδηλώσεις, επειδή γνώριζε καλά ότι οι Λακεδαιμόνιοι δεν ευχαριστιούνταν με τέτοιου είδους ομιλίες⁶¹⁷. Ἐτσι, ο Αρχίδαμος υπογραμμίζει ότι στην ευνομία τους χρωστάνε και την πολεμική τους αρετή και την πολιτική τους σωφροσύνη «πολεμικοί τε καὶ εὐβουλοὶ διὰ τὸ εὐκοσμον γιγνόμεθα⁶¹⁸, τὸ μὲν ὅτι αἰδῶς σωφροσύνης πλεῖστον μετέχει», αν και αυτό δεν είναι πάντα το επιδιωκόμενο⁶¹⁹. Αυτό συμβαίνει, γιατί το αίσθημα της τιμής συνδέεται στενά με την σωφροσύνη και η γενναιότητα με το αίσθημα της ντροπής «τὸ μὲν ὅτι αἰδῶς σωφροσύνης πλεῖστον μετέχει, αἰσχύνης δὲ εὐψυχία». Σημειωτέον, ντροπή αισθάνεται κάποιος, όταν οι άλλοι

---

⁶¹² Romilly (2004)⁴ 437-439.

⁶¹³ Βλάχος (1992) 91.

⁶¹⁴ Γιαγκόπουλος (2005) 585.

⁶¹⁵ Hornblower (2006) 319.

⁶¹⁶ Τσακμάκης (2011) 184.

⁶¹⁷ Raaflaub (2011) 223.

⁶¹⁸ Παππός (1975) 164.

⁶¹⁹ Finley (2004)⁶ 155.

δεν τον έχουν σε υπόληψη⁶²⁰. Αξιοσημείωτο είναι ότι ο ιστορικός σε αυτό το χωρίο «ανάγει τη γενναιότητα μέσω της αιδούς στη μετριοπάθεια, αντί να προσπαθεί να εξηγήσει τις πηγές της μετριοπάθειας»⁶²¹.

Στην συνέχεια, ο Αρχίδαμος εξηγεί ότι είναι συνετοί, επειδή οι Λακεδαιμόνιοι ανατρέφονται με τόση αμάθεια, ώστε να μην καταφρονούν τους νόμους «εὐβουλοι δὲ ἀμαθέστερον τῶν νόμων τῆς ὑπεροψίας παιδευόμενοι»⁶²² και με τόση αυστηρότητα, ώστε να γίνονται αρκετά σώφρονες για να μην τους παραβιάζουν «καὶ ζῶν χαλεπότητι σωφρονέστερον ἢ ὅσπερ αὐτῶν ἀνηκουστεῖν». Είναι ολοφάνερο ότι με τα λόγια αυτά ειρωνεύεται ο Αρχίδαμος τους Κορινθίους, που τους είχαν ψέξει στο χωρίο Α. 68.1⁶²³ ότι οι Λακεδαιμόνιοι δεν γνώριζαν την κατάσταση των άλλων πόλεων εκτός της Σπάρτης «ἀμαθέστερον» και γι' αυτό με το «σωφρονέστερον» υπερασπίζεται τους Λακεδαιμονίους και τον ίδιο λέγοντας ότι αρχή τους είναι να τηρούν την νομοθεσία τους⁶²⁴ και τονίζει εμμέσως ότι οι Σπαρτιάτες ήταν νομιμόφρονες πιο πολύ από τους υπόλοιπους Έλληνες⁶²⁵.

Ακόμη, αναφέρει ότι δεν είναι από εκείνους που επιδίδονται σε περιττά πράγματα και ότι κρίνουν με ωραία μόνο λόγια τις πολεμικές προετοιμασίες του εχθρού, όμως υστερούν πολύ τη στιγμή της δράσης «καὶ μὴ τὰ ἀχρεῖα ζυνετοὶ ἄγαν ὄντες τὰς τῶν πολεμίων παρασκευὰς λόγῳ καλῶς μεμφόμενοι ἀνομοίως ἔργῳ ἐπεξίεναι». Επομένως, ο Αρχίδαμος με την φράση «τὰ ἀχρεῖα ζυνετοὶ» δείχνει με τρόπο να μην αποδέχεται την εξυπνάδα⁶²⁶. Επίσης, συχνά μέσα στο έργο τόσο οι Κορίνθιοι όσο και οι Σπαρτιάτες μιλούν για την εξυπνάδα των Αθηναίων και ότι με δολοπλοκίες κατάφερναν να νικούν τους άλλους⁶²⁷. Ωστόσο, σημειώνει ότι οι Λακεδαιμόνιοι πιστεύουν πως οι άλλοι είναι εξίσου προνοητικοί όσο και αυτοί «νομίζεῖν δὲ τὰς τε διανοίας τῶν πέλας παραπλησίους εἶναι». Άρα, φαίνεται να μην υποβιβάζει τους αντιπάλους του, καθώς αυτό θα ήταν ένας εσφαλμένος χειρισμός των πολεμικών πραγμάτων από την μεριά του⁶²⁸. Επίσης, όταν θα ξεκινήσει ο πόλεμος οι διαφορές τους θα μειωθούν και θα φανεί ότι, τελικά, η Αθήνα και η Σπάρτη δεν διαφέρουν τόσο πολύ όσο αρχικά πιστευόταν και έτσι, θα επιβεβαιωθούν τα λεγόμενα

⁶²⁰ Ξιφαράς (1900) 150-151.

⁶²¹ Hornblower (2006) 319.

⁶²² Mara (2008) 166.

⁶²³ Γιαγκόπουλος (2005) 586.

⁶²⁴ Ξιφαράς (1900) 151-152.

⁶²⁵ Παππός (1975) 164.

⁶²⁶ Hornblower (2006) 320.

⁶²⁷ Tritle (2011) 494.

⁶²⁸ Βλάχος (1992) 91.

των Αθηναίων⁶²⁹. Τέλος, ο συνετός βασιλιάς σημειώνει ότι τις αλλαγές της τύχης δεν μπορεί κανείς να τις προβλέψει με την λογική *«καὶ τὰς προσπιπτούσας τύχας οὐ λόγῳ διαιρετάς»*. Την ίδια άποψη, φυσικά, έχει και ο ορθολογιστής Θουκυδίδης για την τύχη, δηλαδή η λογική φτάνει ως ένα ορισμένο σημείο και πολλές φορές συμβαίνει κάτι που δεν το έχει υπολογίσει ο ανθρώπινος νους με αποτέλεσμα να αλλάζουν τα σχέδια που έχει κάνει και οι συνέπειες σε ορισμένες περιπτώσεις είναι ολέθριες. Όπως έχει αναφερθεί στην δημηγορία των Αθηναίων (Α. 78.1-2), αυτό γίνεται *«παρά λόγων»* ή διαφορετικά *«ὁ παράλογος»*. Επιπλέον, η τύχη δεν πρέπει να συνδέεται με την θεϊκή μεσολάβηση⁶³⁰.

Παράλληλα, ο Αρχίδαμος υπογραμμίζει ότι ανέκαθεν ετοιμάζονταν για να αντιμετωπίσουν τους εχθρούς τους πιστεύοντας πως κι αυτοί ενεργούν με σχέδιο μελετημένο *«αἰεὶ δὲ ὡς πρὸς εὖ βουλευομένους τοὺς ἐναντίους ἔργῳ παρασκευαζόμεθα»*. Επομένως, λέει ότι πρέπει να μην στηρίζουν τις ελπίδες τους στα ενδεχόμενα λάθη των εχθρών τους *«καὶ οὐκ ἐξ ἐκείνων ὡς ἀμαρτησομένων ἔχειν δεῖ τὰς ἐλπίδας»*, αλλά στα κατάλληλα μέτρα που οι Λακεδαιμόνιοι θα πάρουν *«ἀλλ' ὡς ἡμῶν αὐτῶν ἀσφαλῶς προνοουμένων»* κι να μην νομίζουν ότι διαφέρει πολύ άνθρωπος από άνθρωπο *«πολύ τε διαφέρειν οὐ δεῖ νομίζειν ἄνθρωπον ἀνθρώπου»*. Επίσης, προσθέτει ότι άριστος είναι εκείνος που εκπαιδεύεται στα απολύτως αναγκαία *«κράτιστον δὲ εἶναι ὅστις ἐν τοῖς ἀναγκαιοτάτοις παιδεύεται»*.

Ειδικότερα, η μετοχή *«ἀμαρτησομένων»* δείχνει την εντύπωση που έχουν οι Λακεδαιμόνιοι ότι οι Αθηναίοι κάνουν σφάλματα. Ωστόσο, ο ιστορικός δεν θα το είχε σκεφτεί μετά το 415 π.Χ., αλλά μπορεί να προήλθε από την άλωση της Αιγύπτου γύρω στο 450 π.Χ.⁶³¹. Συμπληρωματικά, η φράση *«ἄνθρωπον ἀνθρώπου»* είναι πολύ σημαντική, γιατί ο ιστορικός εκτός από το ενδεχόμενο και το όφελος που αναλύει ως επιχειρηματολογία, εντάσσει και το επιχείρημα της ανθρώπινης φύσης ή *«conditio humana»*⁶³², στο οποίο στήριξε την συγγραφή του έργου του επηρεασμένος από το κίνημα των Σοφιστών του 5^{ου} αιώνα. Ο Αρχίδαμος πιστεύει ότι οι άνθρωποι στην ουσία δεν διαφέρουν καθόλου, παρόλο που φαινομενικά διαφέρουν και ότι πάντα θα συλλογίζονται, θα παίρνουν αποφάσεις και θα πράττουν με τον ίδιο τρόπο⁶³³. Ο Θουκυδίδης συγκεντρώνει στοιχεία της ανθρώπινης συμπεριφοράς, τα εξετάζει, τα

⁶²⁹ Raaflaub (2011) 223.

⁶³⁰ Γιαγκόπουλος (2005) 587.

⁶³¹ Hornblower (2006) 320.

⁶³² Raaflaub (2011) 193.

⁶³³ Γιαγκόπουλος (2005) 587.

καταλαβαίνει και ύστερα, έχει υπόψη του ότι ενδέχεται να υπάρξουν παρόμοιες καταστάσεις στο μέλλον. Μέσω αυτού δίνεται η δυνατότητα να δει κανείς την ιστορία από μια άλλη πλευρά και συνάμα αποκτά η ιστορία παιδευτικό χαρακτήρα⁶³⁴. Επομένως, ο Αρχίδαμος με το «πολύ τε διαφέρειν ού δεῖ νομίζειν ἄνθρωπον ἀνθρώπου» αναιρεί όλα όσα υποστήριζαν οι Κορίνθιοι για τους Σπαρτιάτες και τους Αθηναίους. Επίσης, ο ιστορικός δέχεται την ευστάθεια και την ομοιότητα της ανθρώπινης φύσης.

Τέλος, ο Αρχίδαμος «πολύ τε διαφέρειν... παιδεύεται» καταλήγει ότι η διαφορά έγγειται στις αρχές και στην υπακοή αυτών, στα αυστηρά ήθη, στον πατροπαράδοτο τρόπο ζωής των Λακεδαιμονίων, όπου από αυτά πηγάζει η ισχύς αυτών. Με άλλα λόγια, η ισχύς των Λακεδαιμονίων προήλθε από τον συντηρητισμό τους και γι' αυτό διατήρησαν αδιάσειστο το πολιτικό τους σύστημα και ειδικότερα, το πολίτευμά τους τόσο καιρό, άσχετα αν οι υπόλοιποι Έλληνες είχαν διαφορετική γνώμη γι' αυτούς⁶³⁵.

Ο Αρχίδαμος είναι σαν να μην υπολογίζει την ανθρώπινη λογική, ενώ ο Περικλής από την άλλη μεριά στον *Επιτάφιο* υπογραμμίζει την αναγκαιότητα για αφοσίωση στις αρχές που κηρύττουν την πολιτική, κοινωνική και θρησκευτική ελευθερία, καθώς και την ελεύθερη οικονομική δραστηριότητα χωρίς την παρέμβαση του κράτους. Επιπλέον, ο Σωκράτης πίστευε ότι από την πλήρη και την ακριβή γνώση ορισμένων πραγμάτων προέρχεται η αρετή και ότι πρέπει πρώτα κανείς να εξετάζει τα πιθανά ενδεχόμενα και ύστερα, να πράττει. Γι' αυτό, οι Σπαρτιάτες θεωρούν ότι για να αποφύγουν τα λάθη της ανθρώπινης φύσης τους πρέπει να είναι κατάλληλα προετοιμασμένοι και πειθαρχημένοι, πριν προβούν σε κάποια ενέργεια. Οι Αθηναίοι, όμως, επικροτούν τους ανθρώπους που προσπαθούν με κάθε τρόπο να γίνουν καλύτεροι, αλλά, παράλληλα, τους επιτρέπουν να δρουν ενεργά και να μαθαίνουν από αυτή τους την ενασχόληση στο κοινωνικό σύνολο. Ο ιστορικός γνώριζε καλά τις διαφορές των δύο αυτών πόλεων και άλλη μια φορά σημείωσε την αντίθεση ανάμεσα στον φιλελευθερισμό των Αθηναίων και στον δεσποτισμό των Λακεδαιμονίων, που όσο προχωρά η εξιστόρηση των γεγονότων ξεδιπλώνεται κι αυτή η αντίθεση. Η παρρησία έφερε στους Αθηναίους σπουδαίες δράσεις, όταν βέβαια δεν απολήγει σε διενέξεις και σε ατομικά συμφέροντα, ενώ η Σπάρτη με την αυταρχικότητά της, αν

---

⁶³⁴ Raaflaub (2011) 193.

⁶³⁵ Γιαγκόπουλος (2005) 587-588.

και δεν επιτρέπει στους πολίτες να σκέφτονται και να δρουν ελεύθερα, ευσταθεί απόλυτα στο κοινωνικό σκηνικό⁶³⁶.

Συμπληρωματικά, η αναφορά του Αρχιδάμου στο ολιγαρχικό πολίτευμα των Λακεδαιμονίων έχει πολλές ομοιότητες με τα λεγόμενα και το ύφος δύο σημαντικών χαρακτήρων σε δύο τραγωδίες του Σοφοκλή. Ειδικότερα, η πρώτη αντιστοιχία είναι στο λόγο του Μενελάου στον *Αίαντα* στ. 1081-1086 και η δεύτερη στον λόγο του Κρέοντα στην *Αντιγόνη* στ. 666-676⁶³⁷. Ο Μενέλαος και ο Κρέοντας στον *Αίαντα* και στην *Αντιγόνη*, αντίστοιχα, ζητούν επιτακτικά από τους πολίτες να πειθαρχούν στις διαταγές που δέχονται, αλλιώς δεν θα είναι ανδρείοι στη μάχη, καθώς ισχυρίζονται ότι τέτοια είναι η φύση του ανθρώπου. Αντίθετα, ο Τεύκτρος και η Αντιγόνη συμφωνούν περισσότερο με τα λεγόμενα του Περικλή στον *Επιτάφιο* λόγο του και υποστηρίζουν ότι έχουν δικαίωμα να δρουν ελεύθερα και παράλληλα, να τηρούν πιστά τους άγραφους νόμους. Μέσω αυτών των διαφορετικών θεωρήσεων από τα πρόσωπα των τραγωδιών ή κι από άλλα έργα είναι σίγουρο ότι οι ακροατές προβληματίζονταν για αυτές τις δύο πολιτικές κατευθύνσεις⁶³⁸.

Στον επίλογο της ομιλίας του § 85 ο Αρχίδαμος συμβουλεύει τους Σπαρτιάτες να μην εγκαταλείψουν όλες αυτές τις αρχές που τους κληροδότησαν οι πατέρες τους, τις οποίες εφαρμόζουν πάντα με όφελος «*Ταύτας οὖν ἄς οἱ πατέρες τε ἡμῖν παρέδοσαν μελέτας καὶ αὐτοὶ διὰ παντὸς ὠφελούμενοι ἔχομεν μὴ παρῶμεν*». Αξιοσημείωτο είναι ότι Αρχίδαμος ως βασιλιάς των Λακεδαιμονίων δεν μπορεί παρά να ενστερνιστεί τις παραδόσεις των προγόνων του και να μην επιτρέψει σε κανένα νεωτερισμό να αλλοιώσει τις μέχρι τότε αρχές τους, όπως οι Κορίνθιοι τους είχαν προτείνει να κάνουν. Επίσης, τονίζει να μην βιαστούν να πάρουν στο σύντομο χρόνο μιας μέρας μια απόφαση «*μηδὲ ἐπειχθέντες ἐν βραχεῖ μορίῳ ἡμέρας*», που αφορά πολλούς ανθρώπους, πολλά χρήματα, πολλές πολιτείες και πολλή δόξα «*περὶ πολλῶν σωμάτων καὶ χρημάτων καὶ πόλεων καὶ δόξης βουλευόμεν*»⁶³⁹, αλλά να σκεφτούν με ησυχία «*ἀλλὰ καθ' ἡσυχίαν*». Σημειωτέον, η «*ἡσυχία*» για τους Λακεδαιμονίους και ειδικότερα, για τον Αρχίδαμο είναι μεγάλης σημασίας και δεν επιθυμεί σε καμία περίπτωση να αλλάξει αυτό στην πόλη, αφού έχουν μάθει να ζουν σύμφωνα με τις παραδόσεις, με μετριότητα και σεμνότητα. Επιπλέον, τους εμψυχώνει ότι μπορούν να το κάνουν αυτό περισσότερο από άλλους, επειδή είναι ισχυροί «*ἔξεστι δ' ἡμῖν μᾶλλον*

⁶³⁶ Finley (2004)⁶ 138-139.

⁶³⁷ *ό.π.*, 54-55.

⁶³⁸ *ό.π.*, 139.

⁶³⁹ Μιστριώτης (1902) 289.

ἐτέρων διὰ ἰσχύν». Επομένως, επειδή οι Λακεδαιμόνιοι ήταν ισχυροί, δεν ήταν αναγκαίο να αποφασίσουν τόσο γρήγορα και να κινδυνεύσουν τόσοι άνθρωποι, αλλά και η καλή φήμη της πόλης τους. Ήταν σε θέση να προφυλάξουν τους συμμάχους και γενικά την Πελοπόννησο από οποιαδήποτε απειλή, όμως, δεν μπορούσαν να οδηγηθούν σε έναν μακροχρόνιο πόλεμο, επειδή δεν ήταν καλά προετοιμασμένοι έχοντας υπόψη ότι ο εχθρός ήταν εξίσου δυνατός. Έτσι, ο βασιλιάς Αρχίδαμος προσπάθησε να καθυστερήσει λίγο τον πόλεμο για να κάνουν οι Σπαρτιάτες τις ετοιμασίες τους⁶⁴⁰, καθώς πίστευε ότι, τελικά, αυτοί θα τον κέρδιζαν⁶⁴¹.

Επιπλέον, ο Αρχίδαμος συμβουλεύει να στείλουν πρέσβεις στην Αθήνα για την Ποτειδαία και για όσα καταγγέλλουν οι σύμμαχοί τους ότι παθαίνουν «καὶ πρὸς τοὺς Ἀθηναίους πέμπετε μὲν περὶ τῆς Ποτειδαίας, πέμπετε δὲ περὶ ὧν οἱ ζῦμμαχοὶ φασιν ἀδικεῖσθαι», αφού μάλιστα οι Αθηναίοι είναι πρόθυμοι να δεχτούν διαιτησία «ἄλλως τε καὶ ἐτοιμῶν ὄντων αὐτῶν δίκας δοῦναι»⁶⁴², αν και η απόφαση είχε ήδη παρθεί για πόλεμο από τους Λακεδαιμονίους⁶⁴³, προσπαθεί να επιτύχει έστω έναν συμβιβασμό μεταξύ Αθηναίων και Σπαρτιατών, αφού δεν επιτρεπόταν να ενεργήσουν αντίθετα με την συνθήκη ειρήνης και να μην δεχτούν διαιτησία, κάτι που αναφέρει και ο ιστορικός στο χωρίο 7. 18⁶⁴⁴. Ακόμη, λέει ότι δεν είναι σωστό να εκστρατεύσει κανείς εναντίον εκείνου που δέχεται να κριθεί από διαιτητή σαν να ήταν κίολας ένοχος «ἐπὶ δὲ τὸν διδόντα οὐ πρότερον νόμιμον ὡς ἐπ' ἀδικοῦντα ἴεναι». Παράλληλα, προτείνει να ξεκινήσουν τις ετοιμασίες τους για τον πόλεμο «παρασκευάζεσθε δὲ τὸν πόλεμον ἅμα», αφού βλέπει ότι οι Σπαρτιάτες δεν ησυχάζουν αν δεν πολεμήσουν και γι' αυτό δηλώνει να κάνουν και τις δύο αυτές ενέργειες συγχρόνως⁶⁴⁵. Καταλήγει ότι μια τέτοια απόφαση είναι η καλύτερη και η πιο ανησυχητική για τους εχθρούς τους «ταῦτα γὰρ καὶ κράτιστα βουλευέσεσθε καὶ τοῖς ἐναντίοις φοβερότατα».

Η απλότητα και η αμεσότητα του λόγου του Αρχιδάμου, τόσο στην σκέψη όσο και στην έκφραση, βρίσκεται σε έντονη αντίθεση με τον Κορινθιακό λόγο, αλλά και με τον λόγο των Αθηναίων πρέσβων. Μας δίνει την εικόνα των Σπαρτιατών, όπως αυτοί παρουσίαζαν τους εαυτούς τους, τις συνήθειές τους και πώς φαίνονταν στους άλλους Έλληνες⁶⁴⁶.

⁶⁴⁰ Γιαγκόπουλος (2005) 588-589.

⁶⁴¹ Gomme (1978) 251.

⁶⁴² Γιαγκόπουλος (2005) 589.

⁶⁴³ Hornblower (2006) 320.

⁶⁴⁴ Raaflaub (2011) 223.

⁶⁴⁵ Βλάχος (1992) 91.

⁶⁴⁶ Gomme (1978) 251.

Η ΔΗΜΗΓΟΡΙΑ ΤΟΥ ΣΘΕΝΕΛΑΪΔΑ (I 86)

Ο έφορος της Σπάρτης, Σθενελαΐδας, θα μπορούσε να χαρακτηριστεί, όπως και ο λόγος του που εκφωνήθηκε στην Απέλλα, τραχύς, βραχύς και εύστοχος. Για τον ίδιο, ωστόσο, δεν υπάρχουν πολλές πληροφορίες. Ο Σθενελαΐδας απαντά με αυτή του την σύντομη δημηγορία στους Αθηναίους, τους οποίους αναφέρει στην πρώτη κιόλας πρόταση του λόγου του. Επίσης, είναι βέβαιο ότι έδωσε ιδιαίτερη βάση στην δημηγορία του βασιλιά Αρχιδάμου και γι' αυτό πήρε τον λόγο, ύστερα από αυτόν⁶⁴⁷.

Ο Σθενελαΐδας αντικατοπτρίζει όσα πρέσβευαν κι οι υπόλοιποι Λακεδαιμόνιοι τόσο τον ατομικό τους χαρακτήρα όσο και τους παραδοσιακούς κανόνες κοινωνικής διαβίωσης, καθώς και την νοοτροπία τους. Ο Σθενελαΐδας φαίνεται στον λόγο του φανερά ενοχλημένος από τις συμβουλές του Αρχιδάμου προς τους Σπαρτιάτες να μην πολεμήσουν ακόμη με τους Αθηναίους⁶⁴⁸. Πίστευε ότι οι Αθηναίοι είχαν διαπράξει αδικήματα στους συμμάχους των Λακεδαιμονίων και ότι έπρεπε σύντομα να δράσουν και να ξεκινήσουν τον πόλεμο εναντίον τους. Στην δημηγορία του είναι ολοφάνερο ότι αγαπά και τιμά την πατρίδα του, όμως διαφέρει από τον Αρχίδαμο, που ήταν σώφρων, ιδιοφυής και διαλλακτικός. Ακόμη, ο ιστορικός κράτησε αναλλοίωτο το ήθος του εφόρου, αλλά άλλαξε την δωρική διάλεκτο του ομιλώντα σε αττική και προσέθεσε το προσωπικό του ύφος, όπως και σε όλους τους λόγους⁶⁴⁹. Επίσης, ο Θουκυδίδης με τη δημηγορία του Σθενελαΐδα δείχνει ότι οι περισσότεροι Σπαρτιάτες δεν σκέφτονταν ορθολογιστικά και ο ομιλητής είναι προκλητικός, επειδή στην ουσία διακατέχεται ο ίδιος και το πλήθος από το αίσθημα του φόβου, το οποίο τους είχε δημιουργηθεί από την αυξανόμενη δύναμη της Αθήνας⁶⁵⁰.

Στον σύντομο, λοιπόν, λόγο του § 86 ο Σθενελαΐδας αναφέρει απερίφραστα ότι δεν κατάλαβε τα πολλά λόγια των Αθηναίων «*Τοὺς μὲν λόγους τοὺς πολλοὺς τῶν Ἀθηναίων οὐ γινώσκω*»⁶⁵¹. Επίσης, τονίζει ότι, ενώ παινεύτηκαν πολύ, σε κανένα σημείο του λόγου τους δεν αμφισβήτησαν «*ἐπαινέσαντες γὰρ πολλὰ ἑαυτοὺς οὐδαμοῦ ἀντεῖπον*» ότι αδικούν τους συμμάχους και την Πελοπόννησο «*ὡς οὐκ ἀδικοῦσι τοὺς ἡμετέρους ξυμμάχους καὶ τὴν Πελοπόννησον*». Αξιοσημείωτο είναι ότι ο έφορος Σθενελαΐδας στο συγκεκριμένο χωρίο βρήκε αφορμή από την αποσιώπηση των

⁶⁴⁷ Hornblower (2006) 321.

⁶⁴⁸ Ξιφαράς (1900) 154.

⁶⁴⁹ Μιστριώτης (1902) 290-291.

⁶⁵⁰ Finley (2004)⁶ 140.

⁶⁵¹ Βλάχος (1992) 92.

Αθηναίων μπροστά στις τόσες κατηγορίες που εξέθεσαν οι Κορίνθιοι εναντίον τους στην δημηγορία τους πως είχαν διαπράξει αδικίες στους συμμάχους και την Πελοπόννησο. Ωστόσο, κάτι τέτοιο δεν συνέβη, αφού οι Κορίνθιοι ήταν αυτοί που ήθελαν να φερθούν δόλια στην Κέρκυρα και την Ποτεΐδαια. Επίσης, η κατηγορία των Κορινθίων αναφορικά με την Πελοπόννησο ήταν αβάσιμη, αφού ποτέ καμία πόλη δεν είχε κινδυνεύσει από τους Αθηναίους ούτε είχε λεηλατηθεί. Οι Αθηναίοι δεν απέκρουσαν την κατηγορία αυτή (Α. 72.1), επειδή θεώρησαν ότι ήταν ταπεινωτική για τους Αθηναίους, όμως αυτό τους ζημίωσε με το να δώσουν την ευκαιρία στον έφορο να πει «*οὐδαμοῦ... ἀδικοῦσι... Πελοπόννησον*»⁶⁵². Επιπλέον, η αναφορά στην «*Πελοπόννησον*» φανερώνει ότι ο Σθενελαΐδας είναι μονομερώς προσηλωμένος στην εξυπηρέτηση των συμφερόντων της ιδιαίτερης πατρίδας του⁶⁵³. Ίσως, σκόπιμα ο Θουκυδίδης να έβαλε τον λόγο των Αθηναίων σχετικά στην αρχή για να μπορέσει ο ιμπεριαλισμός των Αθηναίων να συζητηθεί όχι μόνο στην Απέλλα, αλλά και από τους μελλοντικούς αναγνώστες με το να μιλούν οι Αθηναίοι για την ιμπεριαλιστική τους συμπεριφορά μπροστά στους εχθρούς και χωρίς να επιδιώκουν πάση θυσία να επιτύχουν συμφιλίωση με τους εξαγριωμένους Σπαρτιάτες⁶⁵⁴.

Ακόμη, δηλώνει ότι, αν φάνηκαν γενναίοι εναντίον των Περσών και τώρα αδικούν τους Σπαρτιάτες είναι άξιοι διπλής τιμωρίας «*καίτοι εἰ πρὸς τοὺς Μήδους ἐγένοντο ἀγαθοὶ τότε, πρὸς δ' ἡμᾶς κακοὶ νῦν, διπλασίας ζημίας ἄξιοι εἰσιν*», αφού άλλαξαν και από καλοί έγιναν κακοί «*ὅτι ἀντ' ἀγαθῶν κακοὶ γεγέννηται*». Αυτή είναι η οξύτατη απάντηση του Σθενελαΐδα στο ερώτημα τί πρέπει στους Αθηναίους (Α. 75.1) «*Ἄρ' ἄξιοι ἐσμέν...*», αν κρίνει την καλή τους στάση απέναντι στα Μηδικά και την τωρινή τους κακή στάση⁶⁵⁵. Επιπλέον, είναι ένας τρόπος με την ρητορική αυτή τεχνική (λογοπαίγνιο)⁶⁵⁶ να αποδυναμώσει ένα ισχυρό επιχείρημα του εχθρού με βάση τις παρελθοντικές του επιτυχίες και τιμιότητα⁶⁵⁷. Παρόμοια, στο χωρίο Γ. 67.2 αναφέρεται ότι: «*Εἶναι σωστό ἓνα ἀδικοῦμενο μέρος να βοηθήσει τον εαυτό του επικαλούμενο τέτοιο παρελθόν*». Εδώ, ωστόσο, δεν αποσαφηνίζεται αν το παρελθόν ήταν καλό ή κακό και έτσι, θεωρητικά μπορεί να συσχετιστεί με πολλά πράγματα⁶⁵⁸. Οι Θηβαίοι λένε ότι οι Πλαταιείς πρέπει να λάβουν διπλή τιμωρία «*διπλασίας*

⁶⁵² Γιαγκόπουλος (2005) 589-590.

⁶⁵³ Gomme (1978) 251.

⁶⁵⁴ Romilly (2004)⁴ 332.

⁶⁵⁵ Hornblower (2006) 308.

⁶⁵⁶ Connor (1985)² 38.

⁶⁵⁷ Hornblower (2006) 321.

⁶⁵⁸ ό.π., 727.

ζημίας», αν η κακή διαγωγή τους δεν αρμόζει με την σταθερότητα του φρονήματός τους. Επίσης, σύμφωνα με τον Macleod, ο Σθενελαΐδας μπορούσε να ανιχνεύσει τις ψυχικές διαθέσεις των άλλων πιο καλά από τους Θηβαίους, οι οποίοι στο χωρίο Γ. 64.4 λένε για τους Πλαταιείς ότι έδειξαν ποιοί πραγματικά είναι, δηλαδή χρησιμοποιούν ένα επιχείρημα, το οποίο στηρίζεται σε κάτι επιτηδευμένο. Ο Hands θεωρούσε όλα αυτά τα επιχειρήματα ότι είναι προϊόντα της ρητορικής τέχνης. Βέβαια, ο Hornblower υποστηρίζει ότι μπορεί κανείς να ανασκευάσει την άποψη του Hands, αλλά και τα επιχειρήματα που σχετίζονται με τον χαρακτήρα του ανθρώπου και να ελέγξει στο λόγο των Θηβαίων ότι γίνεται χρήση και των δύο επιχειρημάτων, δηλαδή τόσο το επιχείρημα της διπλής τιμωρίας όσο και το επιχείρημα της «προσποίησης»⁶⁵⁹.

Αντίθετα, σημειώνει ως απάντηση στην συμβουλή του Αρχιδάμου Α. 85.2 «καθ' ἡσυχίαν»⁶⁶⁰ ότι οι Σπαρτιάτες και τότε και τώρα είναι οι ίδιοι και υπογραμμίζει ότι αν είναι συνετοί δεν πρέπει να ανέχονται τις αδικίες που παθαίνουν οι σύμμαχοί τους ούτε να αργήσουν να τους βοηθήσουν «*ἡμεῖς δὲ ὄμοιοι καὶ τότε καὶ νῦν ἐσμέν, καὶ τοὺς ζυμμάχους, ἦν σωφρονῶμεν, οὐ περιοψόμεθα ἀδικουμένους οὐδὲ μελλήσομεν τιμωρεῖν*», αφού εκείνοι έχουν αρχίσει να υποφέρουν «*οἱ δ' οὐκέτι μέλλουσι κακῶς πάσχειν*». Ακόμη, ο Αρχίδαμος είχε τονίσει στο χωρίο Α. 80 ότι ο πόλεμος θα ήταν μακρὺς και δύσκολος⁶⁶¹. Με τη χρήση της λέξης «*ὄμοιοι*» ο Σθενελαΐδας εμμέσως σχολιάζει την ιδιωτική και δημόσια περιουσία των Αθηναίων που, νωρίτερα, είχε μιλήσει γι' αυτήν και ο γηραιὸς βασιλιάς⁶⁶². Για ακόμη μια φορά, ὅπως στις δημηγορίες των Κορινθίων και του Αρχιδάμου επαναλαμβάνεται η σπουδαία ἔννοια της σωφροσύνης «*ἦν σωφρονῶμεν*»⁶⁶³. Η σωφροσύνη είναι ἓνα αφηρημένο ουσιαστικό, το οποίο στο συγκεκριμένο χωρίο χρησιμοποιείται ενεργητικά και αποτελεί ἓνα θουκυδίδειο υφολογικό χαρακτηριστικό. Ὅπως υποστήριξε ο Parry, ο ιστορικός ἔχει προσδώσει στο αφηρημένο ὕφος κάτι νέο και πρωτοπόρο για τα δεδομένα της εποχῆς του. Κάθε αφηρημένη λέξη μπορεί να διατρέξει νοηματικά ἀκόμη κι ολόκληρο το ἔργο ἢ μέρη αὐτοῦ. Επίσης, χαρακτηρίζονται «*κοινωνικές*» γιατί σχετίζονται με τις ἀνθρώπινες διαθέσεις ἢ τον τρόπο συμπεριφοράς των ἀνθρώπων χωρίς να στερούνται τις τραγικές και τις ἀνθρώπινες υποδηλώσεις τους.

---

⁶⁵⁹ ὁ.π., 321.

⁶⁶⁰ Μιστριώτης (1902) 291.

⁶⁶¹ Gribble (2011) 466.

⁶⁶² Παππᾶς (1975) 164.

⁶⁶³ Gomme (1978) 251.

Συμπληρωματικά, στο έργο του Θουκυδίδη αυτή η λέξη αναφέρεται στο ολιγαρχικό πολίτευμα και στην οπισθοδρομικότητα των Λακεδαιμονίων. Τέλος, ο Dover έχει υπογραμμίσει ότι η σωφροσύνη έχει ως μέτρο την συγκράτηση της τάσης για απόλαυση ή απόκτηση κάποιου αντικειμένου και θυμίζει πολύ τον σοφιστή Αντιφώντα⁶⁶⁴.

Ακόμη, οι λέξεις «μελλήσομεν» και «μέλλουσι» δείχνουν ότι οι Σπαρτιάτες τελικά θα κηρύξουν πόλεμο. Με τη χρήση αυτού του ρήματος ο Σθενελαΐδας μπορεί να κάνει παιχνίδι με τις λέξεις, επειδή το ρήμα «μέλλω» έχει παραπάνω από μία σημασίες. Ειδικότερα, σημαίνει βραδύνω, μεταθέτω τον χρόνο ενέργειας ή αποφάσεως, σχεδιάζω, σκοπεύω να κάνω κάτι ή πρόκειται να συμβεί κάτι⁶⁶⁵.

Βέβαια, εδώ σημαίνει την βραδύτητα⁶⁶⁶, όπως και στις προηγούμενες δημηγορίες το ρήμα «μέλλω» αποτελεί έναν από τους συνδετικούς κρίκους αυτών⁶⁶⁷. Απαντάται στις δημηγορίες των Κορινθίων και του Αρχιδάμου και βεβαίως, στον λακωνικό λόγο του Σθενελαΐδα, ο οποίος συχνά μεταχειρίζεται αποτελεσματικά αυτό το ρήμα και τα παράγωγά του⁶⁶⁸. Οι δύο έννοιες «σωφροσύνη» και «μέλλησις» είναι δύο χαρακτηριστικές λέξεις στις τρεις αυτές δημηγορίες. Αν και η δημηγορία του Σθενελαΐδα θεωρείται απάντηση στον λόγο των Αθηναίων πρέσβευων, είναι φανερό ότι το παρόν χωρίο είναι η απάντηση στο χωρίο Α. 78.1, όπου ο έφορος ξεκαθαρίζει στους Λακεδαιμονίους ότι τα προβλήματα των συμμάχων τους δεν είναι «άλλότρια», όπως ισχυρίζονται οι Αθηναίοι, αλλά και η Σπάρτη φέρει ευθύνη γι' αυτά. Επομένως είναι κατανοητό ότι και οι τέσσερις λόγοι συνδέονται μεταξύ τους από το ύφος και το περιεχόμενό τους⁶⁶⁹.

Ο Σθενελαΐδας προσθέτει ότι, αν αλήθεια άλλοι έχουν χρήματα πολλά και καράβια και ιππικό «ἄλλοις μὲν γὰρ χρήματά ἐστι πολλά καὶ νῆες καὶ ἵπποι»⁶⁷⁰, οι Σπαρτιάτες έχουν ανδρείους συμμάχους «ἡμῖν δὲ ζύμμαχοι ἀγαθοί», τους οποίους δεν πρέπει να παραδώσουν στα χέρια των Αθηναίων ούτε πρέπει να λύσουν τις διαφορές τους με δίκες και λόγια, αφού οι σύμμαχοι τους δεν βλάπτονται με λόγια «οὔς οὐ παραδοτέα τοῖς Ἀθηναίοις ἐστίν, οὐδὲ δίκαις καὶ λόγοις διακριτέα μὴ λόγῳ καὶ αὐτοὺς βλαπτομένους», αλλά πρέπει να τους βοηθήσουν γρήγορα και με όλη τους την δύναμη

⁶⁶⁴ Hornblower (2006) 254.

⁶⁶⁵ Γιαγκόπουλος (2005) 590.

⁶⁶⁶ Hornblower (2006) 322.

⁶⁶⁷ ό.π., 300.

⁶⁶⁸ ό.π., 318.

⁶⁶⁹ ό.π., 322.

⁶⁷⁰ Πόθου (2006) 162.

«ἀλλὰ τιμωρητέα ἐν τάχει καὶ παντὶ σθένει»⁶⁷¹. Αυτὴ ἡ θέση τοῦ Σθενελαΐδα ἀφήνει αἰχμές κατὰ τοῦ Ἀρχιδάμου «χρήματά» που μίλησε γιὰ τὴν πολεμικὴ δραστηριότητα τῶν Ἀθηναίων (Α. 80.3) καὶ με τὴν λέξη «λόγοις» πάλι ἀναφέρεται ἐμμέσως στὸν Ἀρχίδαμο, που δὲν ἠθέλε τὸς λόγους, ἀλλὰ ὁ Σθενελαΐδας πίστευε ὅτι εἶναι τὸ ἴδιο ἕνας δημόσιος λόγος με μίᾶ δίκη⁶⁷². Ἄρα, με τὴν φράση «νῆες καὶ ἵπποι» φαίνεται ὅτι οἱ ἀπαντητικὲς δημηγορίες τοῦ βασιλιά Ἀρχιδάμου καὶ τοῦ Σθενελαΐδα ἔχουν κοινὰ σημεῖα καὶ ἐπομένως, ταιριάζουν καὶ με τὸς ἄλλους δύο λόγους, τῶν Κορινθίων καὶ τῶν Ἀθηναίων⁶⁷³. Ἐπίσης, εἶναι ἐντονὴ ἡ ἀντίθεση αὐτοῦ τοῦ χωρίου (Α. 86.3), που ὁ Σθενελαΐδας ζητᾶ ἀπὸ τὸς Σπαρτιάτες νὰ δράσουν γρήγορα συγκριτικὰ με τὰ χωρία Α. 78.4 καὶ Α. 85.2, ὅπου γίνεται ἀναφορὰ στὴν ἐπίλυση τῶν προβλημάτων με δίκη⁶⁷⁴.

Στὴ συνέχεια, ὁ Σθενελαΐδας λέει ὅτι κανεὶς δὲν πρέπει νὰ τὸς συμβουλεύει ὅτι πρέπει τάχα νὰ κάνουν διαβουλεύσεις, ἐνῶ ἀδικοῦνται «καὶ ὡς ἡμᾶς πρέπει βουλεύεσθαι ἀδικουμένους μηδεὶς διδασκέτω» καὶ ὅτι πρέπει νὰ κάνουν διαβουλεύσεις γιὰ πολὺ καιρὸ ὅσοι πρόκειται νὰ ἀδικήσουν «ἀλλὰ τοὺς μέλλοντας ἀδικεῖν μᾶλλον πρέπει πολὺν χρόνον βουλεύεσθαι». Φανερά εἰρωνικὰ τὰ λόγια τοῦ Σθενελαΐδα σε αὐτὸ τὸ σημεῖο γιὰ ὅσα εἶχαν πει οἱ Ἀθηναῖοι πρέσβεις στὰ χωρία Α. 73. 1 καὶ 78.1 «βουλεύεσθε οὖν βραδέως»⁶⁷⁵ καὶ ὁ Ἀρχίδαμος στὸ χωρίο Α. 85. 1-2⁶⁷⁶. Στὸ τέλος, προτρέπει τὸς Λακεδαιμονίους νὰ ψηφίσουν ἀντάξια στὴν Σπάρτη πόλεμο «ψηφίζεσθε οὖν, ᾧ Λακεδαιμόνιοι, ἀξίως τῆς Σπάρτης τὸν πόλεμον» κι οὔτε νὰ ἀφήσουν τὸς Ἀθηναίους νὰ γίνουν πιο ἰσχυροὶ «καὶ μήτε τοὺς Ἀθηναίους ἔατε μείζους γίνεσθαι»⁶⁷⁷, οὔτε τὸς συμμάχους τὸς νὰ προδώσουν «μήτε τοὺς ζυμμάχους καταπροδιδῶμεν», ἀλλὰ με τὴν βοήθεια τῶν θεῶν λέει νὰ ἀναλάβουν τὸν ἀγῶνα ἐναντίον αὐτῶν που τὸς ἀδικοῦν «ἀλλὰ ζῆν τοῖς θεοῖς ἐπίωμεν ἐπὶ τοὺς ἀδικοῦντας».

Τὸ σημαντικὸ αὐτὸ θέμα κατέλαβε μεγάλο μέρος τῶν τεσσάρων αὐτῶν λόγων καὶ εἶναι ἡ «ἀληθεστάτη πρόφασις», που ἐξετάζεται διεξοδικὰ στὴν «Πεντηκονταετία»⁶⁷⁸. Αὐτὸ που δὲν ἠθέλαν οἱ Λακεδαιμόνιοι νὰ συμβεῖ ἦταν ἡ ἐνδυνάμωση τῆς Ἀθήνας⁶⁷⁹. Ὁ ἔφορος ἠθέλε νὰ παρακινήσει τὸς Λακεδαιμονίους

⁶⁷¹ Finley (2004)⁶ 141.

⁶⁷² Μιστριώτης (1902) 291.

⁶⁷³ Hornblower (2006) 322.

⁶⁷⁴ Romilly (2004)⁴ 158.

⁶⁷⁵ Hornblower (2003) 111.

⁶⁷⁶ Γιαγκόπουλος (2005) 591.

⁶⁷⁷ Cawkwell (2001) 21.

⁶⁷⁸ Romilly (2004)⁴ 39.

⁶⁷⁹ Croix (2005) 101.

για δράση και να ψηφίσουν για να δηλώσουν φανερά ποιός ήταν υπέρ και ποιός ήταν κατά του πολέμου με τους περισσότερους να επικροτούν την ταχεία δράση⁶⁸⁰, αφού το κλίμα στην Απέλλα ήταν ήδη εξαιρετικά οξυμένο⁶⁸¹.

Ο Σθενελαΐδας εμμένει στις θέσεις του, εκφράζει εχθρότητα προς τους Αθηναίους, όπως και οι περισσότεροι Σπαρτιάτες και προσπαθεί με ρητορικά τεχνάσματα να επιρρίψει ευθύνες στους Αθηναίους για πράγματα αταίριαστα μεταξύ τους. Μέσα σε μία παράγραφο ολοκληρώνει αυτά που έχει να πει δηλώνοντας ότι είναι υπέρ της άμεσης κήρυξης πολέμου και γενικότερα, αποτελεί παράδειγμα της σπαρτιατικής νοοτροπίας και ιδιοσυγκρασίας. Για ακόμη μία φορά η μεγαλοφυΐα του Θουκυδίδη και το μοναδικό του ύφος αντικατοπτρίζεται στην δημηγορία αυτή, παρόλο που καταλαμβάνει μόνο λίγες γραμμές, αλλά και γενικότερα στις τέσσερις αυτές δημηγορίες κατάφερε να αποδώσει στο έπακρο το πολιτικό σκηνικό της εποχής⁶⁸².

---

⁶⁸⁰ Κέτγκαν (2004) 90.

⁶⁸¹ Finley (2004)⁶ 141.

⁶⁸² Βλάχος (1992) 92.

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Η διερεύνηση του θέματος «*Οι δημηγορίες των Κορινθίων, των Αθηναίων Πρέσβεων, του Αρχιδάμου και του Σθενελαΐδα στο Α βιβλίο του Θουκυδίδη*» έχει ολοκληρωθεί επιτυχώς όσον αφορά τους στόχους της παρούσας εργασίας. Επομένως, σειρά έχει η εξαγωγή συμπερασμάτων ως προς το θέμα της εργασίας και τί αποκομίζει κανείς μελετώντας την.

Με την τετραλογία των αντιθετικών δημηγοριών στο Α βιβλίου των *Ιστοριών*, ο Θουκυδίδης ανιστορεί την επιχειρηματολογία των τεσσάρων αγορητών στη συνέλευση της Σπάρτης το 432 π.Χ. με θέμα τον Πελοποννησιακό Πόλεμο, που βρίσκεται προ των πυλών. Ο Θουκυδίδης αναδιαμόρφωσε τις δημηγορίες σύμφωνα με το δικό του ύφος και γλώσσα, ώστε να έχει συγκεκριμένη δομή και ροή το κείμενό του και τις ενέταξε μέσα σ' αυτό, επειδή ήταν φανερά επηρεασμένος από το σοφιστικό κίνημα και την ρητορεία της εποχής του. Οι δημηγορίες αυτές έχουν τοποθετηθεί στην ιστορία για γίνουν κατανοητά ορισμένα γεγονότα του, που οδήγησαν στην σύγκρουση των δύο πόλεων, για να θυμίσει τις ενέργειες των Αθηναίων και των Σπαρτιατών στα Μηδικά και τις αδικίες που διέπραξαν οι Αθηναίοι εκούσια ή ακούσια στους συμμάχους τους, λόγω της συνεχούς αύξησης της δύναμής τους και με την δημιουργία μιας μεγάλης θαλασσοκρατορίας.

Γι' αυτό, ο Θουκυδίδης προσπάθησε να αποδείξει την θεωρία της «*άληθεστάτης πρόφασις*», δηλαδή τον φόβο των Λακεδαιμονίων για την υπεροχή των Αθηναίων σε όλους τους τομείς. Ο ιστορικός δεν καταγράφει απλώς τα γεγονότα, αλλά κύριο μέλημά του είναι να αναλύσει τις αιτίες του πολέμου και να υπογραμμίσει την αξία αυτών τόσο για την ιστορία όσο και για την σημασία τους στην εξέλιξη των πραγμάτων. Μέσα στα βιβλία του παραθέτει συχνά δημηγορίες, που είναι είτε μεμονωμένοι λόγοι είτε αντιθετικοί. Με τους τελευταίους λόγους ο Θουκυδίδης επιτυγχάνει να εισακουστούν και οι δύο αντίθετες πλευρές, τα επιχειρήματά τους και να γίνει κατανοητή η θέση τους για το εκάστοτε φλέγον ζήτημα. Με τις δημηγορίες ο Θουκυδίδης προσδίδει αμεσότητα στον λόγο, τον κάνει πιο ενδιαφέροντα, παραστατικό και πλήρη. Επίσης, αναφέρονται τα κίνητρα, που οδήγησαν κάθε αντίπαλο να πράξει αναλόγως και βεβαίως, διαφαίνονται οι ψυχολογικές διακυμάνσεις των αγορητών. Ο ιστορικός επιλέγει με σύνεση το σημείο μέσα στο κείμενό του, που χρειάζεται περαιτέρω εξηγήσεις. Οι τέσσερις αντιθετικές

δημηγορίες του Θουκυδίδειου έργου, που αποτελούν το αντικείμενο μελέτης του παρόντος πονήματος εξυπηρετούν όλα τα παραπάνω. Ο Θουκυδίδης ενέταξε τις δημηγορίες αυτές μεταξύ της *Αρχαιολογίας*, όπου είχε αναφερθεί σε όλα όσα συντέλεσαν στην απόκτηση ισχύος των Αθηνών και της *Πεντηκονταετίας*, δηλαδή την χρονική περίοδο από το τέλος των Περσικών πολέμων έως την αρχή του Πελοπονησιακού πολέμου, που η αθηναϊκή αυτοκρατορία αναπτύχθηκε σταδιακά μέσα σε ένα κλίμα ευημερίας και δημοκρατίας του «χρυσού» αιώνα του Περικλή.

Κάθε αναγνώστης μελετώντας τις δημηγορίες μπορεί να καταλάβει τον χαρακτήρα των προσώπων από τις δύο αντίθετες πλευρές και τις διαφορές τους ως προς τον τρόπο ζωής και δράσης. Επίσης, μπορεί να διαμορφώσει μια γενικότερη εικόνα για την πολεμική ατμόσφαιρα εκείνων των ημερών. Αξιοσημείωτο είναι ότι σε αυτήν την τετραλογία αναφέρονται διαχρονικές έννοιες και θέματα που θεωρούνται πολύ σημαντικά, όπως είναι το δέος, η τιμή και το συμφέρον, το δίκαιο του ισχυροτέρου (δημηγορία των Αθηναίων), οι υποδείξεις των συμμάχων και τα καυστικά λόγια για άλλους δικούς τους συμμάχους (δημηγορία των Κορινθίων), ο φθόνος και ο φόβος ότι κάποιος άλλος αποκτά περισσότερα αγαθά και τιμές από κάποιον άλλο ή γενικότερα, μια πόλη ή χώρα και η αρνητική στάση για βελτίωση των πραγμάτων (δημηγορίες Σπαρτιατών Αρχιδάμου και Σθενελαΐδα).

Είναι ολοφάνερο ότι οι δημηγορίες αυτές έρχονται να παρουσιάσουν τις αντιθέσεις μεταξύ των δύο σημαντικών αυτών πόλεων, Αθήνας και Σπάρτης, αλλά και μεταξύ των δύο σπουδαίων προσώπων της Σπάρτης, Αρχίδαμο και Σθενελαΐδα. Η Αθήνα είναι μια δημοκρατική και φιλελεύθερη πόλη και εξαιτίας της ναυτικής της δύναμης έχει την δυνατότητα να εξουσιάζει τα νησιά του Αιγαίου και τις περισσότερες από τις παραθαλάσσιες περιοχές. Γι' αυτό, οι Σπαρτιάτες και τα μέλη της Πελοπονησιακής συμμαχίας διακατέχονται από συναισθήματα φόβου και ανησυχίας για την επέκταση της αθηναϊκής αυτοκρατορίας. Επίσης, είχαν ολιγαρχικό πολίτευμα και γι' αυτό, παρέμεναν οπισθοδρομικοί και συντηρητικοί. Ακόμη, θέλουν να λέγονται απελευθερωτές των Ελλήνων, διότι έχουν ως απότερο σκοπό να αποδυναμώσουν και να καταστείλουν την δράση των Αθηναίων, ώστε να γίνουν εκείνοι ηγεμόνες των Ελλήνων. Έτσι, πολλές φορές χρησιμοποιούν αθέμιτα μέσα για να επιτύχουν τον σκοπό τους.

Πολλές φορές δυσανασχετούν λόγω της πολυπραγμοσύνης των Αθηναίων σε όλα τα επίπεδα, ενώ εκείνοι βρίσκονται σε μειονεκτική θέση, αφού δεν παίρνουν ρίσκα, δεν ταξιδεύουν σε άλλα μέρη, δεν γνωρίζουν τί συμβαίνει πέραν της δικής

τους πόλης και δεν δέχονται προσμίξεις εθίμων στην άκρως σπαρτιατική τους παράδοση. Μια ακόμη σημαντική αντίθεση είναι ότι ο Αθηναίος πρέσβης αγορητής μιλά εκ μέρους του συνόλου των Αθηναίων, διότι οι απόψεις τους συμπίπτουν, ενώ οι δύο λόγοι των Σπαρτιατών είναι άκρως αντίθετοι, αφού ο βασιλιάς Αρχίδαμος τάσσεται υπέρ της αναβολής του πολέμου και ο έφορος Σθενελαΐδας είναι υπέρ της άμεσης ψήφισης πολέμου. Μια σημαντική λεπτομέρεια για τον λόγο των Αθηναίων είναι ότι έχει αρκετές ομοιότητες με τον *Επιτάφιο* του Περικλή αναφορικά με την διατύπωση των γεγονότων, τον έπαινο, τον πατριωτισμό, την δημοκρατία, την δικαιοσύνη, την ισοπολιτεία, την μαχητικότητα και την ανιδιοτέλεια των Αθηναίων στην διασφάλιση των δικών τους πραγμάτων, όσο και της υπόλοιπης Ελλάδας. Επίσης, αφήνονται αντισπαρτιατικές αιχμές, κάτι που παραπέμπει στην περικλεική πολιτική.

Αξίζει να σημειωθεί ότι ο Αρχίδαμος και ο Σθενελαΐδας εξετάζουν το θέμα του πολέμου από διαφορετική οπτική και συμβουλεύουν σύμφωνα με την δική τους κρίση για το τί θα ήταν καλό να πράξει η Σπάρτη και πώς να εξασφαλίσει τα συμφέροντά της απέναντι στην αυξανόμενη ηγεμονία της Αθήνας. Γι' αυτό, οι δημηγορίες στο έργο έχουν τοποθετηθεί με σταυρωτή μορφή με σκοπό η δημηγορία των Κορινθίων και των Αθηναίων να έχουν ως απαντητικές δημηγορίες αυτές του Αρχίδαμου και του Σθενελαΐδα, αντίστοιχα. Δεν είναι εύκολο, όμως, κανείς να ξεχωρίσει διαβάζοντας για πρώτη φορά τους λόγους ποιός απαντά πού. Σε δεύτερη ανάγνωση αποσαφηνίζεται ότι οι κύριες απαντητικές δημηγορίες στις δύο πρώτες είναι οι λόγοι του Αρχίδαμου και του Σθενελαΐδα, όπως φάνηκε και στην ανάλυση των λόγων. Ο Αρχίδαμος απαντά σε ορισμένα σημεία της δημηγορίας των Αθηναίων πρέσβειων, όπως και ο Σθενελαΐδας σχολιάζει τα χωρία με τα οποία είναι άκρως αντίθετος από τον λόγο του συνετού βασιλιά.

Ο Πελοποννησιακός Πόλεμος αποτελεί ένα πολύ σημαντικό μέρος της ιστορίας μας και εξαιρετικά διαχρονικό, όπως είναι οι ιδέες, οι πολιτικές σκέψεις, οι ενέργειες των σημαντικών προσώπων και των κυρίαρχων πόλεων. Σύμφωνα με τον ιστορικό, η ηθική φθορά προέρχεται από την πολυετή ενασχόληση με τη βία και τον φόβο ότι μια αυτοκρατορία, όπως η Αθήνα, αυξάνει συνεχώς την δύναμή της. Η μόνη λύση είναι ο πόλεμος παρόλο που είχε προταθεί να τεθεί το ζήτημα στο δικαστήριο και να λυθούν εκεί οι όποιες διαφορές Αθήνας και Σπάρτης. Ουσιαστικά κανείς από τους δύο δεν θα βγει κερδισμένος από αυτό τον πόλεμο, αφού ένας εμφύλιος πόλεμος δεν έχει ποτέ τα αναμενόμενα αποτελέσματα και πλήττονται εξίσου και οι δύο

πλευρές. Ο Θουκυδίδης μας το έδειξε στο έπακρο και αποτύπωσε το κάθε γεγονός με αυστηρότητα και σοβαρότητα που αρμόζει σε ένα τόσο σημαντικό πόλεμο.

Καταλήγοντας, αξιολογούμε ότι στο παρόν πόνημα είναι ολοφάνερο ότι η στρατηγική που ακολουθείται από τις αντίπαλες πόλεις, Αθήνας-Σπάρτης, αλλά και γενικότερα, η αρχαία ελληνική σκέψη περί τοιούτων πραγμάτων χαρακτηρίζεται διαχρονική και αποτελεί παράδειγμα προς μίμηση τόσο για τα ελληνικά δεδομένα όσο και για τα δεδομένα της διεθνούς πολιτικής, αφού το παρελθόν, το παρόν και το μέλλον έχουν κοινά σημεία αναφοράς ως προς τον άνθρωπο και γενικότερα, την κοινωνία ή τα κράτη με μόνη διαφορά τις νέες τάσεις κάθε εποχής. Βέβαια, αν και κάθε εποχή γράφει την δική της ιστορία, η δύναμη του κράτους και η αρχή της εξουσίας από τα αρχαία χρόνια ως σήμερα αποτελεί ένα σημαντικό μέρος της πολιτείας, που εξελίσσεται παράλληλα με τα νέα δεδομένα.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Στερεότυπη έκδοση

Jones, H. S. – Powell, J. E (1942)², *Thucydidis Historiae*, I-II, Oxford: Clarendon Press.

Ελληνόγλωσση/ Ξενόγλωσση Βιβλιογραφία

Bakker, E. J. (2011), «Συμβόλαιο και σχέδιο: Η γραφή του Θουκυδίδη», Α. Ρεγκάκος, Χ. Τσαγγάλης (επιμ.), (2011), *Τριάντα δύο μελέτες για τον Θουκυδίδη: Brill's Companion to Thucydides*, Θεσσαλονίκη: University Studio Press, 111-132.

Βλάχος, Α. Σ. (1992), *Παρατηρήσεις στον Θουκυδίδη: Ξυγγραφής Α' - Θ', τ. Α: Βιβλία Α' - Δ', Αθήνα: Βιβλιοπωλείον της Εστίας.*

Blösel, W. (2012), «Thucydides on Themistocles: A Herodotean Narrator?», E. Foster, D. Lateiner (edit.), (2012), *Thucydides and Herodotus*, New York: Oxford University Press, 215-240.

Bury, J. (1975), *Θουκυδίδου Ιστορία (του Πελοποννησιακού Πολέμου) / γενική εισαγωγή J. Bury, αρχαίον κείμενον-μετάφρασις-σημειώσεις: Φιλ. Παππά, τ. 1^{ος}*, Αθήνα: Πάπυρος.

Burrow, J. (2007), *A history of histories, epics, chronicles, romances and inquiries from Herodotus and Thucydides to the twentieth century*, England: Penguin Books.

Canfora, L. (2011), «Βιογραφικές ασάφειες και προβλήματα σύνθεσης», Α. Ρεγκάκος, Χ. Τσαγγάλης (επιμ.), (2011), *Τριάντα δύο μελέτες για τον Θουκυδίδη: Brill's Companion to Thucydides*, Θεσσαλονίκη: University Studio Press, 3-31.

- Carey, C. (2010), *Η δημοκρατία στην κλασική Αθήνα*, μτφρ. Ε. Βολονάκη, Αθήνα: Παπαζήση.
- Cartledge, P. – Debnar, P. (2011), «Η Σπάρτη και οι Σπαρτιάτες στον Θουκυδίδη», Α. Ρεγκάκος, Χ. Τσαγγάλης (επιμ.), (2011), *Τριάντα δύο μελέτες για τον Θουκυδίδη: Brill's Companion to Thucydides*, Θεσσαλονίκη: University Studio Press, 582-612.
- Cawkwell, G. (2001), *Thucydides and the Peloponnesian War*, New York: Taylor and Francis.
- Γιαγκόπουλος, Α. Ι. (2005), *Θουκυδίδης Ιστορία: Πελοποννησιακός Πόλεμος*, βιβλίο Α', Θεσσαλονίκη: Ζήτρος.
- Connor, R. W. (1985)², *Thucydides*, New Jersey: Princeton University Press.
- Corcella, A. (2011), «Το νέο λογοτεχνικό είδος και τα όριά του: ποιητές και λογογράφου», Α. Ρεγκάκος, Χ. Τσαγγάλης (επιμ.), (2011), *Τριάντα δύο μελέτες για τον Θουκυδίδη: Brill's Companion to Thucydides*, Θεσσαλονίκη: University Studio Press, 32-56.
- Croix, G. E. M. (2005), *Τα αίτια του Πελοποννησιακού πολέμου*, μτφρ. Ε. Αστερίου, Αθήνα: Οδυσσέας.
- Finley, J. H. (2004)⁶, *Θουκυδίδης*, μτφρ. Τ. Κουκουλιός, Αθήνα: Παπαδήμα.
- Furley, W. D. (2011), «Θουκυδίδης και θρησκεία», Α. Ρεγκάκος, Χ. Τσαγγάλης (επιμ.), (2011), *Τριάντα δύο μελέτες για τον Θουκυδίδη: Brill's Companion to Thucydides*, Θεσσαλονίκη: University Studio Press, 429-454.
- Ζηκίδης, Γ. Δ. (1998)⁴, *Θουκυδίδου Ιστορία: Βιβλίων Πρώτον, Κείμενο-Μετάφραση-Σχόλια κριτικά και ερμηνευτικά*, Αθήνα: Παπαδήμα.
- Ηλιού, Φ. Η. (1980)³, *Το μήνυμα του Θουκυδίδη*, Αθήνα: Κέδρος.

- Gomme, A. W. (1978), *A Historical Commentary on Thucydides*, vol. 1, Oxford: Clarendon Press.
- Gribble, D. (2011), «Τα άτομα στον Θουκυδίδη», Α. Ρεγκάκος, Χ. Τσαγγάλης (επιμ.), (2011), *Τριάντα δύο μελέτες για τον Θουκυδίδη: Brill's Companion to Thucydides*, Θεσσαλονίκη: University Studio Press, 455-486.
- Hornblower, S. (2003), *Θουκυδίδης: ο ιστορικός και το έργο του*, μτφρ. Α. Μανιάτη, Αθήνα: Τυπωθήτω.
- _____ (2005), *Ο Ελληνικός Κόσμος, 479-323 π.Χ.*, μτφρ. Ε. Πέππα, Αθήνα: Οδυσσέας.
- _____ (2006), *Θουκυδίδου Ιστορίες, τ. Α': Βιβλία 1-3*, μτφρ. Φ. Πέτικα, Θεσσαλονίκη: University Studio Press.
- Immerwahr, H. R. (2005)⁷, «Θουκυδίδης», Ρ. Ε. Easterling & Β. Μ. W. Knox (επιμ.), (2005)⁷, *Ιστορία της Αρχαίας Ελληνικής Λογοτεχνίας*, μτφρ. Ν. Κονομή, Χρ. Γρίμπα, Μ. Κονομή, Αθήνα: Παπαδήμα, 585-604.
- Kallet, L. (2011), «Το εργαστήριο της ιστορίας του Θουκυδίδη και η εξωκειμενική χρησιμότητα», Α. Ρεγκάκος, Χ. Τσαγγάλης (επιμ.), (2011), *Τριάντα δύο μελέτες για τον Θουκυδίδη: Brill's Companion to Thucydides*, Θεσσαλονίκη: University Studio Press, 343-378.
- Κείγκαν, Ν. (2004), *Ο Πελοποννησιακός Πόλεμος*, μτφρ. Ν. Πηλαβάκης, Αθήνα: Ωκεανίδα.
- Kennedy, G. (2012)¹⁰, *Ιστορία της Κλασικής Ρητορικής*, μτφρ. Ν. Νικολούδης, Αθήνα: Παπαδήμα.
- Κυρταράς, Δ. Ι. – Ράγκος, Σ. Ι. (2013), *Η Ελληνική Αρχαιότητα: πόλεμος-πολιτική-πολιτισμός*, Αθήνα: Το Βήμα.

Κωνσταντινόπουλος, Β. Α. (1992), «Θουκ. Ι. 73,2-74,3. Συμβολή στη μελέτη των αττικών επιταφίων λόγων», *Λόγος και Πράξη*, τ. 48, 18-39.

_____ (2009), «Η ιδεολογία της αθηναϊκής ηγεμονίας. Από την Realpolitik στην Machropolitik.», Δ. Γ. Μαγρίπλης (επιμ.), (2009), *Η ιδεολογία στο χρόνο μέσα από εκφάνσεις του πολιτιστικού φαινομένου*, Θεσσαλονίκη: Εκδοτικός Οίκος Αντ. Σταμούλη, 21-43.

_____ – Πανομήτρος, Δ. Κ. (2010), *Το ύφος του αρχαίου ελληνικού πεζού λόγου*, τ. 1, Αθήνα: Παπαζήση.

_____ (2013), *Αρχαία Ελληνική Ιστοριογραφία: Συγκριτική προσέγγιση των τριών ιστορικών της Κλασσικής Περιόδου*, τ. Α', Αθήνα: Σιδέρης.

Lang, M. B. (1999), «The Thucydidean Tetralogy (1.67-88)», *The Classical Quarterly*, vol. 49, no.1, 326-329, Cambridge: Cambridge University Press on behalf of the Classical Association.

Lesky, A. (2006)⁵, *Ιστορία της Αρχαίας Ελληνικής Λογοτεχνίας*, μτφρ. Α. Γ. Τσοπανάκη, Θεσσαλονίκη: Εκδοτικός Οίκος Αδελφών Κυριακίδη.

Mara, G. M. (2008), *The Civic Conversions of Thucydides and Plato: classical political philosophy and the limits of Democracy*, Albany: New York Press.

Μικρογιαννάκης, Ε. (1991), *Θουκυδίδεια, 1. Αναθεώρηση του παρελθόντος από το Θουκυδίδη, 2. Τα δέοντα, 3. Ταχεία κρίσης του Μηδικού*, Αθήνα: Καρδαμίτσα.

Μιστριώτης, Γ. (1902), *Θουκυδίδου Ξυγγραφή*, Αθήνα: Τυπογραφείο Π. Δ. Σακελλαρίου.

Momigliano, A. (2006), *Τα κλασικά θεμέλια της σύγχρονης ιστοριογραφίας*, μτφρ. Σ. Θ. Κατσουλάκος, Μ. Κοκολάκης, Αθήνα: Πατάκη.

- Montanari, F. (2010), *Ιστορία της Αρχαίας Ελληνικής Λογοτεχνίας, από τον 8^ο αι. π.Χ. έως τον 6^ο αι. μ. Χ.*, μτφρ. Σ. Κουτράκης, Δ. Κουκουζίκας, Κ. Σιββά, Θεσσαλονίκη: University Studio Press.
- Morrison, J. V. (2011), «Αλληλεπίδραση μεταξύ λόγων και αφήγησης στον Θουκυδίδη», Α. Ρεγκάκος, Χ. Τσαγγάλης (επιμ.), (2011), *Τριάντα δύο μελέτες για τον Θουκυδίδη: Brill's Companion to Thucydides*, Θεσσαλονίκη: University Studio Press, 255-283.
- Mossé, C. – Schnapp – Gourbeillon, A. (2007)⁸, *Επίτομη Ιστορία της Αρχαίας Ελλάδας (2000-31 π.Χ.)*, μτφρ. Λ. Στεφάνου, Αθήνα: Παπαδήμα.
- Munson, R. V. (2012), «Persians in Thucydides», E. Foster, D. Lateiner (edit.), (2012), *Thucydides and Herodotus*, New York: Oxford University Press, 241-280.
- Ξιφάρης, Π. (1900), *Θουκυδίδης*, τ. Α', Αθήνα: Δαίδαλος.
- Ober, J. (2011), «Ο Θουκυδίδης και η ανακάλυψη της πολιτικής επιστήμης», Α. Ρεγκάκος, Χ. Τσαγγάλης (επιμ.), (2011), *Τριάντα δύο μελέτες για τον Θουκυδίδη: Brill's Companion to Thucydides*, Θεσσαλονίκη: University Studio Press, 133-162.
- Παππάς, Φ. (1975), *Θουκυδίδου Ιστορία (του Πελοποννησιακού Πολέμου) / γενική εισαγωγή J. Bury, αρχαίον κείμενον-μετάφρασις-σημειώσεις: Φιλ. Παππά*, Αθήνα: Πάπυρος.
- Pelling, C. (2012), «Aristotle's Rhetoric, the Rhetorica ad Alexandrum, and the Speeches in Herodotus and Thucydides», E. Foster, D. Lateiner (edit.), (2012), *Thucydides and Herodotus*, New York: Oxford University Press, 281-315.
- Πόθου, Β. (2006), *Θουκυδίδου Αρχαιολογία*, Αθήνα: Παπαζήση.

- _____ (2012), *Θουκυδίδου Αρχαιολογία και Πεντηκονταετία*, Αθήνα: Παπαζήση.
- Price, J. J. (2004), *Thucydides and Internal war*, United Kingdom: Cambridge University Press.
- Raaflaub, K. A. (2002), «Philosophy, Science, Politics: Herodotus and the Intellectual Trends of his Time», E. J. Bakker, I. J. E. de Jong, H. van Wees (edit.), (2002), *Brill's Companion to Herodotus*, Leiden: Brill, 149-186.
- _____ (2011), «Δημοκρατία και Ολιγαρχία στον Θουκυδίδη», Α. Ρεγκάκος, Χ. Τσαγγάλης (επιμ.), (2011), *Τριάντα δύο μελέτες για τον Θουκυδίδη: Brill's Companion to Thucydides*, Θεσσαλονίκη: University Studio Press, 191-228.
- Rhodes, P. J. (2011), «Ο Θουκυδίδης και η ιστορία της Αθήνας», Α. Ρεγκάκος, Χ. Τσαγγάλης (επιμ.), (2011), *Τριάντα δύο μελέτες για τον Θουκυδίδη: Brill's Companion to Thucydides*, Θεσσαλονίκη: University Studio Press, 543-567.
- Ρογκότης, Ζ. (2011), «Θουκυδίδης και Ηρόδοτος: όψεις της διακειμενικής σχέσης τους», Α. Ρεγκάκος, Χ. Τσαγγάλης (επιμ.), (2011), *Τριάντα δύο μελέτες για τον Θουκυδίδη: Brill's Companion to Thucydides*, Θεσσαλονίκη: University Studio Press, 57-87.
- Romilly, J. (2003)², *Η οικοδόμηση της αλήθειας στο Θουκυδίδη*, μτφρ. Σ. Βλοντάκη, Αθήνα: Παπαδήμας.
- _____ (2004)⁴, *Ο Θουκυδίδης και ο αθηναϊκός ιμπεριαλισμός: η σκέψη του ιστορικού και η γένεση του έργου*, μτφρ. Α. Στεφάνου, Αθήνα: Παπαδήμας.
- Rood, T. (2011), «Αντικειμενικότητα και κύρος: η ιστορική μέθοδος του Θουκυδίδη», Α. Ρεγκάκος, Χ. Τσαγγάλης (επιμ.), (2011), *Τριάντα δύο μελέτες για τον Θουκυδίδη: Brill's Companion to Thucydides*, Θεσσαλονίκη: University Studio Press, 229-254.
- Rösler, W. (2002), «The Histories and Writing», E. J. Bakker, I. J. E. de Jong, H. van Wees (edit.), (2002), *Brill's Companion to Herodotus*, Leiden: Brill, 79-94.

- Rusten, J. (2011), «Ο Θουκυδίδης και η Αρχαία Κωμωδία», Α. Ρεγκάκος, Χ. Τσαγγάλης (επιμ.), (2011), *Τριάντα δύο μελέτες για τον Θουκυδίδη: Brill's Companion to Thucydides*, Θεσσαλονίκη: University Studio Press, 568-581.
- Rutherford, R. B. (2012), «*Structure and meaning in epic and historiography*», Ε. Foster, D. Lateiner (edit.), (2012), *Thucydides and Herodotus*, New York: Oxford University Press, 13-38.
- Schuller, W. (2001)², *Ιστορία της αρχαίας Ελλάδας από την Κρητομυκηναϊκή Εποχή ως το τέλος των κλασικών χρόνων*, μτφρ. Α. Καμαρά, Χ. Κοκκινιά, Αθήνα: Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης.
- Shanske, D. (2007), *Thucydides and the philosophical origins of history*, New York: Cambridge.
- Smarczyk, B. (2011), «Θουκυδίδης και Επιγραφική», Α. Ρεγκάκος, Χ. Τσαγγάλης (επιμ.), (2011), *Τριάντα δύο μελέτες για τον Θουκυδίδη: Brill's Companion to Thucydides*, Θεσσαλονίκη: University Studio Press, 515-542.
- Taylor, M. (2010), *Thucydides, Pericles, and the idea of Athens in the Peloponnesian War*, New York: Cambridge University Press.
- Thomas, R. (2011), «Το πνευματικό περιβάλλον του Θουκυδίδη και ο λοιμός», Α. Ρεγκάκος, Χ. Τσαγγάλης (επιμ.), (2011), *Τριάντα δύο μελέτες για τον Θουκυδίδη: Brill's Companion to Thucydides*, Θεσσαλονίκη: University Studio Press, 88-110.
- Trédé, M. (2001)², «Ο Θουκυδίδης και η πολιτική ιστορία», Γ. Ξανθάκη-Καραμάνου (επιμ.), (2001)², *Ιστορία της Ελληνικής Λογοτεχνίας*, τ. 1, Αθήνα: Παπαζήση, 244-256.

- Trittle, L. A. (2011), «Ο Θουκυδίδης και η πολιτική της ισχύος», Α. Ρεγκάκος, Χ. Τσαγγάλης (επιμ.), (2011), *Τριάντα δύο μελέτες για τον Θουκυδίδη: Brill's Companion to Thucydides*, Θεσσαλονίκη: University Studio Press, 487-514.
- Τσακμάκης, Α. (2011), «Ηγέτες, πλήθη και η δύναμη της δημόσιας εικόνας: Η πολιτική επικοινωνία στον Θουκυδίδη», Α. Ρεγκάκος, Χ. Τσαγγάλης (επιμ.), (2011), *Τριάντα δύο μελέτες για τον Θουκυδίδη: Brill's Companion to Thucydides*, Θεσσαλονίκη: University Studio Press, 163-190.
- Wiesehöfer, J. (2011), « '...ΕΠΑΝΙΣΟΥΝ ΤΟΥΣ ΕΛΛΗΝΑΣ ΠΡΟΣ ΑΛΛΗΛΟΥΣ': ο Θουκυδίδης, οι Πέρσες και ο Πελοποννησιακός Πόλεμος», Α. Ρεγκάκος, Χ. Τσαγγάλης (επιμ.), (2011), *Τριάντα δύο μελέτες για τον Θουκυδίδη: Brill's Companion to Thucydides*, Θεσσαλονίκη: University Studio Press, 681-692.